Публічне управління та митне адміністрування

(правонаступник наукового збірника
“Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Державне управління”)

№ 3 (42)

Включений до Переліку наукових фахових видань України Категорія «Б»,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів із галузі «Публічне управління та адміністрування»
(спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування),
відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 р. № 409 (додаток 1).

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Публічне управління та митне адміністрування
(правонаступник наукового збірника "Вісник Академії митної служби України.
Серія: "Державне управління")
Журнал включений до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Науковий збірник
Видається чотири рази на рік
Заснований 2009 р.

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою Університету митної справи та фінансів (протокол № 4 від 30.09.2024 р.)

Редакційна колегія:

Івашова Л. М. *(головний редактор)* – д.н.держ.упр., проф.;
Ченцов В. В. – д.і.н., д.н.держ.упр., проф.;
Лопушинський І. П. – д.н.держ.упр., проф.;
Антонова Л. В. – д.н.держ.упр., проф.;
Антонов А. В. – д.н.держ.упр., доц.;
Домбровська С. М. – д.н.держ.упр., проф.;
Крушельницька Т. А. – д.н.держ.упр., доц.;
Шведун В. О. – д.н.держ.упр., проф.;
Міщенко Д. А. – д.н.держ.упр., проф.;
Парубчак І. О. – д.н.держ.упр., проф.;
Плеханов Д. О. – д.н.держ.упр., доц.;
Халецька А. А. – д.н.держ.упр., проф.;
Геллерт Лотар – д.філос., проф., Німеччина;
Кашубський Михаіл – д.філос., доц., Австралія;
Чижович Вєслав – д.габ., проф., Республіка Польща;
Верденхофа Ольга – Dr.sc.admin., ас. проф., Латвійська Республіка;
Дьякон Денис – Dr.oec, проф., Латвійська Республіка.

ISSN 2310-9653

Коректори: Н. В. Славогородська, Я. І. Вишнякова
Комп'ютерна верстка: С. Ю. Калабухова

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Адреса редакції: вул. Володимира Вернадського, 2/4, Дніпро, 49000
Тел.: 099 729 63 79
Сайт видання: www.customs-admin.umsf.in.ua
Підписано до друку 01.10.2024. Замовлення № 1124/792.
Формат 60×84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 7,90. Обл.-вид. арк. 7,88.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Засновник – Університет митної справи та фінансів

© Університет митної справи та фінансів, 2024

ЗМІСТ

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ПУБЛІЧНА СЛУЖБА: ТЕОРІЇ ТА КРАЩІ ПРАКТИКИ
СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

Ю. В. Журавель. Інструментарій державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України 5

І. М. Квеліашвілі, Є. О. Граник. Проблемні аспекти державного регулювання та підтримки національного товаровиробника у контексті забезпечення продовольчої безпеки України 11

О. В. Комаров. Механізми цифровізації митної справи у контексті європейської інтеграції України 17

Т. А. Крушельницька, Л. М. Івашова, С. Я. Довженко. Особливості міграційної політики як інструменту ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору України 25

А. А. Крушельницький, В. А. Плєнцак. Модернізація публічного управління повоєнного відновлення економіки і ревіталізації територій через механізм реалізації стратегії міжнародної конкурентоспроможності України 33

Н. С. Орлова, І. О. Драган, С. М. Верительник. Механізми державного управління процесами міграції: ризики та наслідки для громадянського суспільства України 40

Р. Г. Хрістін. Бібліометричний аналіз напрямів вивчення державної політики підтримки бізнесу в кризовий період 47

О. О. Шевченко, В. Г. Ковальов. Оцінювання ефективності діяльності кадрових підрозділів Державної митної служби України 55

СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

Г. Г. Меркотун. Економічне врядування в контексті вимог Європейського Союзу до країн-кандидатів та потенційних кандидатів на вступ 61

CONTENTS

MECHANISMS OF STATE ADMINISTRATION

Yu. V. Zhuravel. State regulation toolkit of educational institutions competitiveness in Ukraine 5

I. M. Kveliashvili, Ye. O. Hranyk. Problem aspects of state regulation and support of the national product manufacturer in the context of ensuring food security of Ukraine 11

O. V. Komarov. Mechanisms of Customs Digitalization in the Context of Ukraine's European Integration 17

T. A. Krushelnytcka, L. M. Ivashova, S. Ya. Dovzhenko. Peculiarities of migration policy as a resource provision tool for post-war recovery and development of the agricultural sector of Ukraine 25

A. A. Krushelnytskyi, V. A. Pliensak. Modernization of the public administration of post-war economic recovery and territorial revitalization through the mechanism of implementation of the strategy of international competitiveness of Ukraine 33

N. S. Orlova, I. O. Dragan, S. M. Verytelnyk. Mechanisms of state management of migration processes: risks and consequences for the civil society of Ukraine 40

R. H. Khristin. Bibliometric analysis of the state policy directions of business support in the crisis period 47

V. G. Kovalov, O. O. Shevchenko. On the evaluation of efficiency of personnel units' activity of the State Customs Service of Ukraine 55

YOUNG SCIENTIST'S PAGE

A. H. Merkotun. Economic governance in the context of the requirements of the European Union to candidate countries and potential candidates for accession 61

УДК 37.07:351
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.1

Ю. В. Журавель, кандидат економічних наук,
докторант Національного університету
"Львівська політехніка", викладач Львівського фахового
коледжу харчової і переробної промисловості

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У сучасному світі освіта є основою соціально-економічного розвитку країни, і її якість безпосередньо впливає на конкурентоспроможність національної економіки. Державне регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України потребує комплексного підходу, включаючи вдосконалення фінансових, нормативних та організаційних інструментів. У статті досліджено інструментарій державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України в умовах глобалізації та зростаючої конкуренції на ринку освітніх послуг. Розглянуто ключові аспекти державної політики, спрямованої на підвищення якості освітніх послуг, розвиток інноваційних програм та забезпечення відповідності освітніх стандартів потребам сучасного ринку праці. Особливу увагу приділено таким інструментам регулювання, як стандартизація освіти, фінансування інноваційних проєктів, реформування процесів ліцензування та акредитації, а також розвитку міжнародної співпраці. Представлено відомості про переваги і обмеження використання кожного інструмента, а також приклади їх успішного впровадження в освітній сфері України, що є надзвичайно важливим для забезпечення сталого розвитку освітньої системи, підвищення її якості та відповідності сучасним вимогам. Обґрунтовано, що держава відіграє ключову роль у створенні умов для розвитку закладів освіти, проте існуючі інструменти регулювання потребують модернізації, зокрема через адаптацію до змін на ринку праці, впровадження інновацій та забезпечення гнучкості освітніх програм. Висвітлено актуальні проблеми державного регулювання, а також наведено практичні рекомендації щодо його вдосконалення для підвищення конкурентоспроможності закладів освіти на національному та міжнародному рівнях. Рекомендації можуть стати основою для формування ефективної політики в сфері освіти, що відповідатиме потребам суспільства та економіки. Результати дослідження можуть бути корисними для органів державної влади, керівників освітніх закладів та інших учасників освітнього процесу при розробленні стратегічних рішень, спрямованих на зміцнення конкурентоспроможності національної системи освіти на міжнародному рівні.

Ключові слова: *заклад освіти, конкурентоспроможність, освітня сфера, освітня програма, освітня послуга, ліцензування, акредитація, інноваційні проєкти.*

Yu. V. Zhuravel. State regulation toolkit of educational institutions competitiveness in Ukraine

In the modern world, education is the basis of the socio-economic development of the country, and its quality directly affects the competitiveness of the national economy. State regulation of the educational institutions competitiveness in Ukraine requires a comprehensive approach, including the improvement of financial, regulatory and organizational instruments. The article examines the state regulation toolkit of the educational institutions competitiveness in Ukraine in the conditions of globalization and growing competition in the educational services market. Key aspects of state policy aimed at improving the quality of educational services, developing innovative programs, and ensuring compliance of educational standards with the needs of the modern labor market are considered. Special attention is paid to such regulatory tools as standardization of education, financing of innovative projects, reform of licensing and accreditation processes, as well as development of international cooperation. Information on the advantages and limitations of the use of each tool is presented, as well as examples of their successful implementation in the educational sphere of Ukraine, which is extremely important for ensuring the sustainable development of the educational system, improving its quality and meeting modern requirements. It is substantiated that the state plays a key role in creating conditions for the development of educational institutions, but the existing regulatory tools need to be modernized, in particular through adaptation to changes in the labor market, the introduction of innovations and ensuring the flexibility of educational programs. Current problems of state regulation are highlighted, as well as practical recommendations for its improvement to increase the competitiveness of educational institutions at the national and international levels are given. The recommendations can become the basis for the formation of an effective policy in the field of education that will meet the needs of society and the economy. The results of the study can be useful for state authorities, heads of educational institutions and other participants in the educational process when developing strategic decisions aimed at strengthening the competitiveness of the national education system at the international level.

Key words: *educational institution, competitiveness, educational sphere, educational program, educational service, licensing, accreditation, innovative projects.*

Постановка проблеми. У сучасному світі освіта стає ключовим чинником економічного та інноваційного розвитку, суспільного добробуту, а конкурентоспроможність закладів освіти визначає можливості країни щодо підготовки висококваліфікованих фахівців, які можуть ефективно працювати в умовах динамічного розвитку

© Ю. В. Журавель, 2024

ринку праці. Україна потребує адаптації системи освіти до європейських стандартів, впровадження інноваційних методів навчання та оптимізації процесів управління закладами освіти. Державне регулювання є важливим інструментом для забезпечення високих стандартів якості, зростання інвестицій у сферу освіти та підтримки інновацій. Водночас, існує низка викликів, таких як недостатнє фінансування, бюрократичні бар'єри та неузгодженість освітніх програм з потребами ринку праці. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу існуючих механізмів державного регулювання, їхньої ефективності та потенційних напрямів удосконалення.

Дослідження інструментарію державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України є актуальним через постійні реформи в освітній сфері, включаючи впровадження Нової української школи, інтеграцію до європейського освітнього простору, а також зростання міжнародної конкуренції за студентів та викладачів. Вивчення цього питання допоможе розробити рекомендації щодо вдосконалення політики державного регулювання, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності українських закладів освіти на національному та міжнародному рівнях, особливо в умовах ведення російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації в сфері державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України акцентують увагу на декількох ключових аспектах, що відображають сучасні виклики та тренди у цій галузі, зокрема, значна частина публікацій вказує на проблеми, пов'язані з недостатнім фінансуванням освіти (Т. Козарь [1], Л. Рибіна [2]), бюрократичними бар'єрами (В. Петренко [3]) та відсутністю узгоджених стратегій між державними органами і закладами освіти (Н. Клименко [4]). Інші дослідники зазначають, що для підвищення конкурентоспроможності необхідно вирішити питання забезпечення розвитку інноваційної та науково-дослідної діяльності в освіті (К. Гораш, А. Боднар [5], М. Петченко, М. Бугаєва[6]).

Аналізуючи досвід інших країн, вчені пропонують адаптувати кращі практики міжнародного регулювання освіти до українських реалій (П. Алієва [7], І. Будько [8], А. Клімова, Л. Бадинський [9], Ґ. Хаідура [10]). Це включає в себе підходи до забезпечення якості освіти, системи ліцензування та акредитації, розвитку міжнародних освітніх програм. Останні наукові публікації активно досліджують вплив технологій на освіту, зокрема, цифровізацію освітнього процесу (Ю. Горбань, О. Олійник, Н. Кобижча [11]) та впровадження нових технологій навчання (П. Сікорський, І. Колодій [12]). Дослідження показують, що інтеграція ІТ-рішень у навчальний процес може суттєво підвищити ефективність освіти та її конкурентоспроможність. Зростаюча увага приділяється соціальним чинникам, які впливають на конкурентоспроможність закладів освіти, таким як доступність освіти, соціальна відповідальність навчальних закладів та їхня роль у розвитку громади (В. Подорваний [13], В. Пурнак, Ю. Пронюк [14]).

Таким чином, наукові дослідження і публікації свідчать про комплексний підхід до аналізу конкурентоспроможності закладів освіти в Україні, враховуючи різноманітні аспекти – економічні, соціальні, технологічні та міжнародні. Це підкреслює необхідність інтеграції різних стратегій і політик для забезпечення сталого розвитку освіти в країні, що потребує подальшого дослідження, систематизації та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення інструментарію державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України в умовах глобалізації та зростаючої конкуренції на ринку освітніх послуг.

Метою статті є характеристика та формування рекомендацій щодо вдосконалення інструментарію державного регулювання конкуренто-спроможності закладів освіти України, з метою підвищення їхньої ефективності, якості освітніх послуг та відповідності потребам ринку праці в умовах глобалізації та інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання діяльності закладів освіти в Україні є необхідним з кількох причин. По-перше, воно забезпечує відповідність освітніх стандартів сучасним вимогам ринку праці та соціальним потребам, що сприяє підготовці кваліфікованих спеціалістів. По-друге, регулювання гарантує якість освіти через встановлення чітких норм, правил та процедур акредитації навчальних закладів, що підвищує довіру до освітньої системи. По-третє, державне регулювання дозволяє забезпечити рівний доступ до освіти для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу чи місця проживання. Це важливо для забезпечення соціальної справедливості та розвитку людського капіталу. Крім того, регулювання сприяє інтеграції України в міжнародний освітній простір, дозволяючи навчальним закладам адаптуватися до глобальних тенденцій та обмінюватися досвідом з іншими країнами.

Державне регулювання також допомагає залучити інвестиції в освітню сферу, оскільки чіткі правила і норми роблять систему більш прозорою та передбачуваною для інвесторів. В умовах постійних змін в економіці та технологіях важливо, щоб освітні заклади мали можливість оперативно адаптувати свої програми та методи навчання, що теж є результатом ефективного регулювання.

Систематизуючи наукові дослідження, навчально-методичні розробки та рекомендації, представимо опис основних інструментів державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України (табл. 1). Ці інструменти допомагають українським закладам освіти залишатися конкурентоспроможними на внутрішньому та міжнародному ринках, а також забезпечують підвищення якості освіти та відповідність сучасним вимогам.

Таблиця 1

Характеристика інструментів державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України

Інструменти	Характеристика	Мета
Державні стандарти освіти	Встановлення вимог до змісту та якості освітніх програм	Забезпечення мінімальних стандартів якості освіти
Ліцензування та акредитація	Перевірка відповідності освітніх закладів встановленим стандартам	Гарантування якості надання освітніх послуг
Моніторинг і контроль якості освіти	Регулярний аналіз якості надання освітніх послуг з боку держави	Виявлення та усунення недоліків у роботі закладів освіти
Фінансування через державне замовлення	Надання державних грантів на підготовку фахівців в пріоритетних галузях	Стимулювання розвитку пріоритетних напрямів освіти
Державні стипендії та гранти	Підтримка талановитих студентів та науковців через фінансові стимули	Заохочення найкращих студентів і фахівців до навчання та досліджень
Податкові пільги для освітніх закладів	Надання податкових преференцій для освітніх установ	Зниження фінансового навантаження на освітні установи
Програми підтримки інновацій в освіті	Фінансування та підтримка інноваційних освітніх проєктів	Підвищення конкурентоспроможності закладів через інновації
Розробка національних стратегій розвитку освіти	Формування стратегічних планів розвитку освіти на рівні держави	Визначення довгострокових цілей і напрямів розвитку освіти
Інформаційна підтримка і промоція	Промоція державою національної освіти та закладів через інформаційні кампанії	Підвищення іміджу українських закладів освіти на національному та міжнародному рівнях
Міжнародна співпраця	Підтримка участі закладів у міжнародних освітніх та наукових проектах	Розширення можливостей для обміну досвідом та знаннями

Джерело: сформовано автором на основі [1, 3, 4, 7, 9]

Переваги та недоліки використання інструментів державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Переваги та недоліки використання інструментів державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України

Інструменти	Переваги використання	Недоліки використання	Успішні кейси використання
Державні стандарти освіти	Забезпечення єдиного рівня якості освіти, що сприяє мобільності випускників	Обмеження гнучкості освітніх програм, можливе відставання від ринкових вимог	Впровадження стандартів НУШ (Нова українська школа)
Ліцензування та акредитація	Підвищення якості освітніх послуг, захист студентів від низькоякісних програм	Процес акредитації може бути тривалим і бюрократичним	Акредитація міжнародних програм у Національному університеті «Львівська політехніка»
Моніторинг і контроль якості освіти	Постійне вдосконалення процесів навчання та забезпечення високих стандартів освіти	Надмірний контроль може обмежувати свободу закладів у розробленні власних програм	Рейтинг закладів вищої освіти України за показниками якості освіти (рейтинг QS, Топ-200 Україна)
Фінансування через державне замовлення	Стимулювання підготовки фахівців у пріоритетних галузях економіки	Можлива невідповідність потреб ринку праці державним замовленням	Державне фінансування спеціальностей, пов'язаних з енергетикою та екологічними технологіями у Національному університеті «Львівська політехніка»
Державні стипендії та гранти	Підтримка талановитих студентів, стимулювання академічної мобільності	Обмежена кількість стипендій, що не покриває всі потреби	Стипендії Президента України та Кабінету Міністрів України для обдарованих студентів
Податкові пільги для освітніх закладів	Зниження фінансового навантаження, що сприяє розвитку інфраструктури закладів освіти	Не всі освітні заклади можуть скористатися пільгами через складні умови	Надання податкових пільг для приватних шкіл та університетів
Програми підтримки інновацій в освіті	Мотивування закладів впроваджувати нові технології та методики навчання	Невеликі бюджети на інновації, що обмежують їх масштаб	Впровадження STEM-лабораторій в школах у рамках державних програм

Продовження таблиці 2

Розробка національних стратегій розвитку освіти	Визначення довгострокових пріоритетів та цілей, що допомагає у стратегічному плануванні	Стратегії можуть не враховувати швидкі зміни в економіці та інноваційних технологіях	Національна стратегія розвитку вищої освіти до 2030 року
Інформаційна підтримка і промоція	Популяризація національних освітніх установ як всередині країни, так і за кордоном	Обмежений бюджет на інформаційні кампанії, що не дозволяє охопити широку аудиторію	Реклама українських університетів у межах міжнародних освітніх виставок, проведення «Днів відкритих дверей»
Міжнародна співпраця	Підвищення рівня конкурентоспроможності через обмін досвідом та участь у міжнародних програмах	Високі витрати на участь у міжнародних програмах, необхідність відповідних знань мов	Участь українських університетів у міжнародній програмі Erasmus+

Джерело: сформовано автором на основі [1, 2, 4, 6, 8, 14]

Дані таблиці 2 надають інформацію про переваги і обмеження використання кожного інструмента, а також приклади їх успішного впровадження в освітній сфері України.

Рекомендації щодо удосконалення державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України представимо у таблиці 3.

Таблиця 3

Рекомендації щодо удосконалення державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України

Інструменти	Рекомендації	Прогнозовані наслідки впровадження рекомендацій	Приклади
Державні стандарти освіти	Розробити гнучкі стандарти, що регулярно оновлюються відповідно до потреб ринку праці та новітніх освітніх тенденцій	Відповідність освітніх програм ринку праці, сприяння мобільності випускників	Інтеграція цифрових компетенцій у державні стандарти освіти
Ліцензування та акредитація	Спростити процеси, скоротити бюрократію, впровадити електронне ліцензування та акредитацію	Прискорення процесів, зниження адміністративного навантаження, підвищення ефективності	Впровадження онлайн-платформи для ліцензування та акредитації закладів освіти
Моніторинг і контроль якості освіти	Впровадити прозору систему оцінки якості освіти, з акцентом на інновації та працевлаштування випускників	Підвищення мотивації закладів, забезпечення прозорості для громадськості та абітурієнтів	Створення національного порталу для публікації рейтингів та оцінок закладів на основі показників якості освіти
Фінансування через державне замовлення	Динамічно коригувати державне замовлення відповідно до потреб ринку праці та економічної ситуації	Підвищення актуальності підготовки фахівців, відповідність попиту на ринку праці	Щорічний перегляд потреб ринку праці та коригування державного замовлення
Державні стипендії та гранти	Розширити доступ до стипендій і грантів, особливо для малозабезпечених студентів і пріоритетних галузей	Підтримка талановитих студентів, зниження соціальної нерівності	Збільшення кількості стипендій для студентів інженерних та ІТ-спеціальностей
Програми підтримки інновацій в освіті	Збільшити фінансування освітніх інновацій, створити фонди для нових освітніх технологій та методик	Заклади зможуть інвестувати в інновації, підвищення конкуренто-спроможності	Підтримка проєктів з впровадження нових технологій (штучний інтелект, онлайн-навчання)
Інформаційна підтримка і промоція	Запустити систематичні інформаційні кампанії для просування українських закладів освіти всередині країни та за кордоном	Підвищення обізнаності серед потенційних студентів, залучення іноземних студентів	Організація освітніх форумів та виставок, активна реклама закладів у соціальних мережах
Міжнародна співпраця	Активніше просувати українські заклади на міжнародному рівні, спростити обміни студентами та інтеграцію в європростір	Підвищення конкурентоспроможності через міжнародний обмін досвідом, покращення якості освіти	Розширення участі у програмі Erasmus+, співпраця з провідними університетами світу

Джерело: сформовано автором на основі [1, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 14]

Інформація згрупована у таблиці 3 надає розуміння напрямів вдосконалення державного регулювання, його потенційні переваги та конкретні приклади реалізації.

Висновки з цього дослідження та перспективні напрями подальших наукових розвідок. Дослідження інструментарію державного регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України показало, що підвищення якості та конкурентоспроможності національної системи освіти є критично важливим для адаптації до глобальних викликів та розвитку сучасної економіки. Держава відіграє ключову роль у створенні умов для розвитку закладів освіти. Проте існуючі інструменти регулювання потребують модернізації, зокрема через адаптацію до змін на ринку праці, впровадження інновацій та забезпечення гнучкості освітніх програм.

Проведення державних освітніх реформ, таких як оптимізація процесу ліцензування та акредитації, а також розвиток системи стипендій і грантів, є важливими кроками для підвищення конкурентоспроможності українських закладів освіти. Збільшення доступу до фінансування для малозабезпечених студентів та стимулювання інноваційних проєктів сприятиме залученню талановитих абітурієнтів та створенню нових можливостей для розвитку закладів освіти.

Міжнародна співпраця та просування української освіти на глобальному рівні є одним із важливих елементів державного регулювання. Участь у міжнародних освітніх програмах, таких як Erasmus+, допоможе підвищити рівень інтеграції української системи освіти у європейський простір та залучити міжнародних студентів і викладачів.

Окрім того, ефективне використання інформаційних кампаній для просування закладів освіти, створення прозорої системи оцінювання якості та формування національних рейтингів дозволить покращити прозорість освітніх процесів, залучити більше абітурієнтів та стимулювати заклади до постійного вдосконалення.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення державної політики в сфері регулювання конкурентоспроможності закладів освіти України. Результати дослідження можуть бути корисними для органів державної влади, керівників освітніх закладів та інших учасників освітнього процесу при розробленні стратегічних рішень, спрямованих на зміцнення конкурентоспроможності національної системи освіти на міжнародному рівні.

Список використаних джерел:

1. Козарь Т. П. Особливості державного регулювання порядку фінансування закладів освіти на місцевому рівні. *Право та державне управління.* 2017. № 3. С. 250–256.

2. Рибіна Л. О. Удосконалення методів фінансування закладів освіти з місцевого бюджету. *Приазовський економічний вісник.* 2021. Вип. 2. С. 175–180.

3. Петренко В. А. Правові засади державного регулювання діяльності закладів освіти. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 51–57.

4. Клименко Н. Г. Особливості державного регулювання освітньої діяльності закладів вищої освіти України в умовах воєнного стану. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2022. № 8. URL: https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/403.

5. Гораш К. В., Боднар А. М. Особливості створення інноваційного середовища закладу вищої освіти. *Професійно-прикладні дидактики*. 2023. Вип. 1. С. 29–34.

6. Петченко М. В., Бугаєва М. В. Законодавче забезпечення державного регулювання інноваційно-проєктної діяльності освітніх закладів в Україні в контексті економічного розвитку та конкурентоспроможності. *Управління економікою: теорія та практика.* 2023. С. 88–104.

7. Алієва П. І. Організаційно-правовий механізм державного регулювання міжнародного співробітництва закладів вищої освіти. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління.* 2018. Вип. 2. С. 239–245.

8. Будько І. Р. Іноземний досвід державного регулювання інноваційної діяльності закладів вищої освіти. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2018. Вип. 5. С. 37–40.

9. Клімова А. В., Бадинський Л. О. Ліцензування як інструмент державного регулювання підготовки іноземців у закладах вищої освіти України. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки.* 2017. Вип. 3. С. 38–46.

10. Хаідура Ґ. М. Перспективи використання азійського досвіду державного регулювання дослідницької діяльності закладів вищої освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 12(2). С. 139–144.

11. Горбань Ю., Олійник О., Кобижча О. Цифровізація освітнього процесу в контексті реалій інформаційного суспільства. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері.* 2024. Т. 7, № 1. С. 24–37.

12. Сікорський П. І., Колодій І. С. Формування нових технологій навчання у закладах вищої освіти. *Вища освіта України*. 2019. № 2. С. 68–76.

13. Подорваний В. К. Адаптація системи державного регулювання соціального розвитку закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання до сьогодення. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 11. С. 124–126.

14. Пурнак В. П., Пронюк Ю. Н. Інноваційні підходи в державному регулюванні сфери соціалізації студентської молоді: трансформація у виховній діяльності закладів освіти в Україні. *Держава та регіони. Серія : Державне управління.* 2020. № 2. С. 8–13.

References:

1. Kozar T. P. (2017) Osoblyvosti derzhavnoho rehuliuvannia poriadku finansuvannia zakladiv osvity na mistsevomu rivni [Peculiarities of the state regulation of the financing of educational institutions at the local level]. Pravo ta derzhavne upravlinnia, 3, S. 250–256 [in Ukrainian].

2. Rybina L. O. (2021) Udoskonalennia metodiv finansuvannia zakladiv osvity z mistsevoho biudzhetu [Improvement of financing methods of educational institutions from the local budget]. Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk, 2, S. 175–180 [in Ukrainian].

3. Petrenko V. A. (2019) Pravovi zasady derzhavnoho rehuliuvannia diialnosti zakladiv osvity [Legal foundations of state regulation of educational institutions]. Ekonomika ta derzhava, 8, S. 51–57 [in Ukrainian].

4. Klymenko N. H. (2022) Osoblyvosti derzhavnoho rehuliuvannia osvitnoi diialnosti zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of state regulation of educational activities of higher education institutions of Ukraine under martial law]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. Available at https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/403 [in Ukrainian].

5. Horash K. V., Bodnar A. M. (2023) Osoblyvosti stvorennia innovatsiinoho seredovyshcha zakladu vyshchoi osvity [Peculiarities of creating an innovative environment of a higher education institution]. Profesiino-prykladni dydaktyky, 1, S. 29-34 [in Ukrainian].

6. Petchenko M. V., Buhaieva M. V. (2023) Zakonodavche zabezpechennia derzhavnoho rehuliuvannia innovatsiino-proiektnoi diialnosti osvitnikh zakladiv v Ukraini v konteksti ekonomichnoho rozvytku ta konkurentospromozhnosti [Legislative provision of state regulation of innovative project activities of educational institutions in Ukraine in the context of economic development and competitiveness]. Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka, S. 88–104 [in Ukrainian].

7. Aliieva P. I. (2018) Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm derzhavnoho rehuliuvannia mizhnarodnoho spivrobitnytstva zakladiv vyshchoi osvity [Organizational and legal mechanism of state regulation of international cooperation of higher education institutions]. Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriia : Derzhavne upravlinnia, 2, S. 239–245 [in Ukrainian].

8. Budko I. R. (2018) Inozemnyi dosvid derzhavnoho rehuliuvannia innovatsiinoi diialnosti zakladiv vyshchoi osvity [Foreign experience of state regulation of innovative activities of higher education institutions]. Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini, 5, S. 37–40 [in Ukrainian].

9. Klimova A. V., Badynskyi L. O. (2017) Litsenzuvannia yak instrument derzhavnoho rehuliuvannia pidhotovky inozemtsiv u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia [Licensing as a tool of state regulation of the training of foreigners in higher education institutions of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Ekonomichni nauky, 3, S. 38–46 [in Ukrainian].

10. Khaidura G. M. (2017) Perspektyvy vykorystannia aziiskoho dosvidu derzhavnoho rehuliuvannia doslidnytskoi diialnosti zakladiv vyshchoi osvity v Ukraini. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [Prospects of using the Asian experience of state regulation of research activities of higher education institutions in Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, 12(2), S. 139–144 [in Ukrainian].

11. Horban Yu., Oliinyk O., Kobyzhcha O. (2024) Tsyfrovizatsiia osvitnoho protsesu v konteksti realii informatsiinoho suspilstva [Digitization of the educational process in the context of the realities of the information society]. Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi, 7(1), S. 24–37 [in Ukrainian].

12. Sikorskyi P. I., Kolodii I. S. (2019) Formuvannia novykh tekhnolohii navchannia u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of new learning technologies in institutions of higher education]. Vyshcha osvita Ukrainy, 2, S. 68–76 [in Ukrainian].

13. Podorvanyi V. K. (2018) Adaptatsiia systemy derzhavnoho rehuliuvannia sotsialnoho rozvytku zakladiv vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia do sohodennia [Adaptation of the system of state regulation of social development of institutions of higher education with specific conditions of study to the present]. Investytsii: praktyka ta dosvid, 11, S. 124–126 [in Ukrainian].

14. Purnak V. P., Proniuk Yu. N. (2020) Innovatsiini pidkhody v derzhavnomu rehuliuvanni sfery sotsializatsii studentskoi molodi: transformatsiia u vykhovnii diialnosti zakladiv osvity v Ukraini [Innovative approaches in state regulation of the sphere of socialization of student youth: transformation in educational activities of educational institutions in Ukraine]. Derzhava ta rehiony. Seriia: Derzhavne upravlinnia, 2, S. 8–13 [in Ukrainian].

УДК 334.75
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.2

І. М. Квеліашвілі, доктор наук державного управління, професор кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

Є. О. Граник, аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТОВАРОВИРОБНИКА У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються проблемні аспекти діяльності національних товаровиробників в умовах воєнного часу, наведено низку недоліків у впровадженні заходів державного регулювання. Зокрема, авторами зазначено логістичні проблеми у сферах аграрного виробництва та харчової промисловості, що негативно позначаються на стані продовольчої безпеки держави, вимушена релакація виробництва, що потребує ресурсної бази для поновлення та розвитку. Наголошено, що з початком повномасштабних військових дій ці проблеми поглибилися та вимагають негайного вирішення через розробку та реалізацію системних і дієвих заходів, що сприяють досягненню економічного та соціального ефекту. Авторами визначено актуальні завдання з реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів та наведено недоліки заходів державного регулювання у сфері виробництва та обігу продовольчих товарів, які мають ймовірність прояву у перспективі. Запропоновано більш широко застосовувати можливості публічно-приватного партнерства та залучати до вирішення продовольчих проблем аграрні підприємства та представників малого і середнього бізнесу. З урахуванням проблематики взаємодії між національним товаровиробником і великими торгівельними мережами авторами наведено приклади нормативного врегулювання подібних проблем в країнах-членах Європейського Союзу та імплементації заходів, що впроваджуються країнами-членами ЄС задля виявлення та обмеження недобросовісних торгівельних практик. Підкреслено, що захист та заходи підтримки національних товаровиробників є важливим складником державної політики та предметом уваги уряду кожної країни та мати системний характер. Також, авторами запропоновано напрями удосконалення національного законодавства й врегулювання на державному рівні проблем захисту національного товаровиробника продовольчих товарів та посилення його конкурентоздатності на європейському ринку. Запропоновано шляхи удосконалення державної політики щодо підтримки товаровиробників та національного продукту на засадах публічно-приватного партнерства з урахуванням євроінтеграційних намірів України. Одним з кроків до розв'язання назрілих проблем може розглядатись затвердження Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та Операційного плану заходів з реалізації Стратегії.

Ключові слова: *державне регулювання, продовольча безпека, публічно-приватне партнерство, державна політика, інноваційна діяльність національних виробників, стратегія продовольчої безпеки.*

I. M. Kveliashvili, Ye. O. Hranyk. Problem aspects of state regulation and support of the national product manufacturer in the context of ensuring food security of Ukraine

The article analyzes the problematic aspects of the activity of national commodity producers in wartime conditions, and lists a number of shortcomings in the implementation of state regulatory measures. In particular, the authors pointed out logistical problems in the spheres of agricultural production and food industry, which negatively affect the state of food security of the state, forced relaxation of production, which requires a resource base for renewal and development. It was emphasized that with the beginning of full-scale military operations, these problems deepened and require an immediate solution through the development and implementation of systematic and effective measures that contribute to the achievement of an economic and social effect. The authors identified the actual tasks for the implementation of the state policy for the development of the domestic market of consumer goods and indicated the shortcomings of state regulatory measures in the field of production and circulation of food products, which are likely to manifest in the future. It is proposed to more widely apply the possibilities of public-private partnership and involve agricultural enterprises and representatives of small and medium-sized businesses in solving food problems. Taking into account the problems of interaction between the national product producer and large trade networks, the authors provide examples of the regulatory settlement of similar problems in the member states of the European Union and the implementation of measures implemented by the member states of the EU in order to identify and limit unfair trade practices. It is emphasized that the protection and support measures of national producers are an important component of state policy and the subject of attention of the government of each country and have a systemic nature. Also, the authors suggested directions for improving national legislation and solving problems at the state level of protecting the national producer of food products and strengthening its competitiveness on the European market. Ways of improving the state policy regarding the support of commodity producers and the national product on the basis of public-private partnership, taking into account the European integration intentions of Ukraine, are proposed. One of the steps to solving the pending problems can be considered the approval of the Food Security Strategy of Ukraine for the period until 2027 and the Operational Plan of measures for the implementation of the Strategy.

Key words: *state regulation, food safety, public-private partnership, state policy, innovative activity of national producers, food safety strategy.*

© І. М. Квеліашвілі, Є. О. Граник, 2024

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення, економічні та політичні проблеми суттєво вплинули на стан економіки держави, особливо зазнали проблем національні виробники. Але не дивлячись на сталі випробування їх діяльність відіграє потужну роль в підтримці та розвитку економіки країни, їх зусилля спрямовані на подальший розвиток з урахуванням вимог і потреб споживачів. Для забезпечення ефективної роботи підприємств вбачається вкрай важливим запровадження публічних заходів державної підтримки, які дозволять орієнтуватися та задовольняти потреби ринку, допомагати успішно конкурувати вітчизняним виробникам, не тільки в межах України, а і за її межами.

Аналіз ринку харчової промисловості, який склався в Україні з початком повномасштабного вторгнення надає підстав дійти висновку, що деякі виробники обирають пріоритетом експорт продукції до країн ЄС здебільшого таких як, Польща, Угорщина, Словаччина, Литва, Латвія та інші. Натомість, істотне зменшення кваліфікованих фахівців, у зв'язку із високим рівнем міграції, підвищення цін на енергоносії, не прозоре податкове навантаження не дає змоги малим вітчизняним виробникам виходити на вищий рівень та конкурувати із закордонними аналогами харчових продуктів на ринках Європи. Це можливо розглядати слідством того, що на внутрішньому ринку країни зросло домінування власних торгових марок великих виробників та власників торгівельних мереж, суттєвого збільшення їх власного імпорту продовольчих товарів для реалізації на внутрішньому ринку. Тому вбачається за необхідне помірковане вироблення державної політики підтримки та розвитку національного товаровиробника, врегулювання законодавчих норм та впровадження найбільш ефективних механізмів їх розвитку та підтримки, у тому числі із запровадженням актуальних інноваційних рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню теми державної підтримки національних товаровиробників присвячено праці вітчизняних науковців І. Лазебна, В. Хрустальова, І. Грищенко. Т. Ковтун, О. Трут, М. Соколов, І. Пономаренко, Н. Попадинець, І. Віннікова, О. Колядук та інші. Автори досліджували тематику щодо продуктової безпеки та конкуренції на внутрішньому ринку України. На часі є потреба у дослідженні та ініціюванні наукових підходів до вирішення проблемних питань, пов'язаних із державною підтримкою національних товаровиробників продовольчої галузі, вивченню проблемних аспектів їх діяльності, можливості входження до внутрішнього ринку із мінімізацією перешкод та перспективи інтеграції у зовнішні ринки. Актуальними напрямами є розробка ініціатив щодо збільшення обсягів та номенклатури продуктів харчування, виготовлених в Україні для внутрішнього споживання та їх експорту на ринки ЄС та світу. Важливою умовою для досягнення економічного та соціального ефекту є врахування умов, в яких на даному етапі функціонують національні товаровиробники.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів державного управління у сфері підтримки національних товаровиробників та визначення шляхів удосконалення державної політики у сфері підтримки товаровиробників та національного продукту на засадах публічно-приватного партнерства з урахуванням євроінтеграційних намірів України.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного російського вторгнення український ринок продовольчих товарів, їх виробники змушені шукати дієві механізми щодо розвитку та функціонального удосконалення. Міграційні процеси, скорочення населення та неможливість ведення господарської діяльності на окупованих територіях позбавляють Україну у воєнний період привабливості для налагодження власного виробництва та отримання достатніх іноземних інвестицій. Але існує й інша реальність – виробники продовольчих товарів знайшли змогу та ресурси відновитись, здійснили релокацію та/або стабілізували виробництво і відновили свою діяльність.

Внаслідок вимушеної внутрішньої міграції національні виробники зіткнулися із значною внутрішньою конкуренцією за вподобання українського споживача. Великі національні та локальні рітейлери, впроваджують у концепт розвитку збільшення власного імпорту та просування власних торгових марок. Натомість вростають ризики обмеження можливостей реалізації власної продукції менш масштабними національними виробниками. Можна припустити, що відбувається повзуча монополізація великими торговими мережами споживчого ринку, що об'єктивно впливає на рівень розвитку середніх та малих національних виробників, які утримують робочі місця, створюють додану вартість, сплачують податки та є важливим елементом підтримки економіки країни. Ситуація, що склалася та поширюється, потребує державного втручання щодо підтримки функціонування малих та невеликих підприємств-виробників.

Доречно зазначає І. Лабезна, що під час створення умов для ефективної діяльності всіх суб'єктів ринку споживчих товарів пріоритет повинен віддаватися забезпеченню гармонійних відносин у системі «населення – посередницькі підприємства – виробники – влада» [1].

У 2023 році «Центром соціально-економічних досліджень – Кейс Україна» в рамках Програми «Конкурентоспроможна економіка України» підготовлений аналітичний огляд у якому наведено стандартний перелік недоліків у впровадженні заходів державного регулювання, які можуть мати різні прояви: [2]

– регуляторне захоплення: проявляється у формі впливу на органи державного регулювання інтересів регульованих фірм, що призводить до слабкого або неефективного регулювання, викривлення застосування правил

на користь окремих гравців, які через свій зв'язок з органами державного регулювання опиняються у привілейованому становищі і використовують це для знищення конкурентів руками держави;

− лобіювання великими трейдерами, виробниками власних інтересів;

− брак ресурсів: регулюючим органам може не вистачати ресурсів у тому числі людських для ефективного забезпечення дотримання правил та установлених норм;

− непередбачені наслідки, такі як зниження конкуренції, інфляція, підвищення цін для споживачів;

− проблеми впровадження: складнощі у запроваджені норм та правил або забезпеченні їх виконання, наприклад, обтяжливі процедури у галузі роздрібної торгівлі продуктами харчування;

− відсутність повної інформації про стан справ у сфері торгівлі: уряд не повною мірою може володіти інформацією про діяльність підприємств у сфері роздрібної торгівлі продуктами харчування, що ускладнює виявлення та регулювання недобросовісних торговельних практик;

− має місце політичний вплив, який відіграє певну роль державного регулювання, що призводить до прийняття нормативних актів, які об'єктивно мають перевагу на користь окремим групам за рахунок інших.

Авторами статті «Стратегічні орієнтири державного регулювання розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів» сформульовані актуальні завдання реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів: [3]

− удосконалення нормативно-правової бази з урахуванням чинних положень ЄС;

− удосконалення форм і методів державної підтримки інвестування і фінансування інновацій національного товаровиробництва;

− впровадження пільгових умов оподаткування інноваційної діяльності національних виробників;

− організаційне забезпечення механізму економічного потенціалу внутрішнього ринку;

− створення сприятливих передумов для поліпшення інвестиційного клімату;

− маркетингове забезпечення внутрішнього ринку споживчих товарів та зворотній зв'язок із споживачами;

− мінімізація імпортозалежності у продовольчій сфері;

− підтримка ресурсів та удосконалення форм енергоефективності та енергозбереження виробництва.

За останні десятиліття низка країн світу ухвалила законодавчі обмеження так званих недобросовісних торговельних практик у ланцюгах постачання продукції харчової промисловості, а також між підприємствами роздрібної торгівлі та їхніми постачальниками. Визнано, що основним критерієм результату є потреби та задоволення споживачів. За умови імплементації заходів, що впроваджуються країнами-членами ЄС задля виявлення та обмеження недобросовісних торгівельних практик, Україна отримає позитиві результати, у тому числі й за умови приєднання до обмежень, навіть у разі, якщо їх буде змінено чи скасовано.

В країнах Європейського Союзу, де захист та підтримка власних товаровиробників є важливою складової державної політики, національний бренд – це значущий критерій для просування як на території Співтовариства, так і за його межами. Технологічна модернізація виробництва відкриває нові можливості презентувати на зовнішньому ринку зацікавленим торговим мережам оновлений за сучасними стандартами продукт.

Статус України, як кандидата на вступ до ЄС, потребує кроків до приєднання та застосування директив, які впроваджено та діють для країн-членів ЄС. Це стосується й питань регулювання діяльності виробників і конкурентного середовища в країні за умовами і нормами, що визнаються в країнах-членах співтовариства, а також реагування на результати впроваджених заходів.

У країна-членах ЄС проблема несправедливої торгової практики у відношеннях з виробниками продуктів харчування не є новою але відноситься до сфер, яка знаходиться у колі уваги наднаціональних органів співтовариства. Результатом довготривалого процесу врегулювання відносин між усіма стейкхолдерами у 2019 році набула чинності Директива (ЄС) 2019/633 від 17.04.2019 року «Про недобросовісну торговельну практику у відносинах між підприємствами в ланцюзі постачання сільськогосподарської продукції та харчових продуктів». Директива впроваджена на просторі ЄС, як єдина для застосування модель правового захисту від недобросовісної торгової конкуренції, включає мінімально закріплений стандарт критеріїв, які направлені на захист виробників. Положення документу передбачає імплементацію положень Директиви у національне законодавство країн-членів ЄС і, що важливо, дозволяє за потреби та з урахуванням внутрішньої політики держави-члена розширити умови, які посилюють та збільшують перелік встановлених Директивою норм. Залишається обов'язковим збереження й захист товаровиробників на рівні, який не менший, ніж передбачений Директивою ЄС. Важливо відмітити, що за положеннями Директиви забезпечується диференційований захист малих та незначних постачальників від потужних покупців та операторів за рівнем товарообігу. Захист охоплює фермерів та їхні об'єднання, організації виробників і дистриб'юторів з оборотом нижче, але не більше ніж 350 млн. євро. [7]

Для підтримки трейдерів та національного виробника в Україні доцільним є позитивний досвід практичних заходів, що напрацьований в країнах-членах ЄС. Як приклад, у Польщі з 2000 року функціонує Польське агентство розвитку підприємництва. Агентство бере участь у реалізації національних та міжнародних програм, які фінансуються з відповідних фондів ЄС, державного бюджету країн, довгострокових програм Європейської Комісії. Агентство працює в кількох стратегічних напрямках: навчання і розвиток підприємницьких навичок за

допомогою онлайн-курсів, допомога державним органам створювати інноваційні політики, просування інноваційних рішень в державному секторі, підтримка інноваційної діяльності підприємств. Щорічно Агентство організовує конкурс «Польський продукт майбутнього», на якому презентовано понад 1200 проєктів. Також агентство проводить періодичні зустрічі в межах «Клубу інноваційних підприємств», ініціює створення національної мережі послуг для малого та середнього бізнесу, національних інноваційних центрів та консультаційних центрів. Діяльність таких центрів передбачає надання консультаційних, інформаційних, навчальних та фінансових послуг безкоштовно або за пільговими тарифами.

Рекомендації, які наведені у дослідженні «Аналітичний огляд «Міжнародний досвід застосування регуляцій у відносинах виробників харчової продукції та торгових мереж» доводять, що в Україні існують передумови для виникнення коливань ринку. За цих умов вважається доцільним застосування регуляторних обмежень недобросовісної торгівельної практики у сфері роздрібної торгівлі продовольчими товарами. Аналіз стану проблем внутрішнього ринку та конкурентного середовища встановлює залежність від існуючих чинників: [2]

1. Наявна концентрація ринку є ризиком зловживання ринковою владою, зокрема через підтверджені випадки недобросовісних торговельних практик.

2. Можливості вирішити проблему ринкової влади через збільшення конкуренції, у разі їх відсутності передбачити заохочення провідних гравців ринку до добровільного колективного самообмеження недобросовісних торговельних практик.

4. Наявність спроможності держави обмежити ринкову владу або зловживання нею через запровадження антимонопольних заходів.

5. Спроможність держави забезпечити загальнообов'язкове, ефективне та справедливе впровадження регуляторних обмежень стосовно недобросовісних торговельних практик, як то виявлення фактів порушення, притягнення до відповідальності, впровадження судової практики тощо.

6. Ймовірний ризик подальшого знецінення і унеможливлення для умов доброчесної конкуренції через зловживання представниками контролюючих і правоохоронних органів регуляторними заходами, відсутність реагування на зловживання окремих трейдерів, які пов'язані з такими органами в країні; лобіювання регуляцій, що унеможливлюють ведення бізнесу та доброчесну конкуренцію.

Слід відмітити, що у воєнний період Уряд країни не залишає проблему національної продуктової безпеки поза увагою. Національний інститут стратегічних досліджень у 2023 році узагальнив заходи, які застосовувалися для фінансової підтримки сільгосптоваровиробників у період дії воєнного стану та визнано, що орієнтиром ключових напрямів уваги держави є збереження ефективності ланцюга «виробництво – переробка – зберігання – постачання населенню продуктів харчування». [8]

Існує ряд підстав стверджувати, що популяризація національного продукта в Україні вийде на новий рівень. Так, спираючись на іноземний досвід у лютому 2020 року Міністерством цифрової трансформації України спільно з Офісом з розвитку підприємництва та експорту, реалізувало масштабний національний проєкт із розвитку підприємництва та експорту «Дія.Бінес». «Дія.Бізнес» — це суббренд екосистеми Дії, який відповідає за розвиток та підтримку українського підприємництва на внутрішньому та зовнішніх ринках [4]. Ресурс надає можливість малому та середньому бізнесу отримувати онлайн- консультації та навчання, допомагає приймати участь у грантових конкурсах, консультує та координує національний бізнес з питань експорту. Одним з напрямів філософії цього проєкту визначено захист українського підприємця, спостереження за бізнес-кліматом та регуляторним середовищем.

Кроком до реалізації проблематики є анонсована Президентом України у лютому 2024 року розробка державної програми кешбеку «Купуй українське», за якою українці зможуть отримувати компенсацію частини оплати товарів і послуг, вироблених в Україні. За прогнозами Міністерства економіки України, за рахунок таких інновацій ВВП повинно зрости на 1%, що є суттєво з огляду на підвищення обороноздатності країни. [5]

У висновках Аналітичного огляду [2] зазначається, що в Україні існує наявність чи відсутність ринкової влади торговельних мереж, достатня для вжиття заходів щодо протидії недобросовісних торговельних практик і потребує втручання Антимонопольного комітету України. Будь-які заходи державного регулювання потребують ефективно працюючої правоохоронної та судової систем та в цілому принципу верховенства права. Відповідні проблеми існують і в країнах-членах ЄС, але зазвичай вони не основні, тому що верховенство права є одним з найважливіших критеріїв вступу до Європейського Союзу. В Україні все ще залишається дискретний підхід до впровадження заходів регулювання державою проблем ефективного тандему національний виробник – трейдер, у тому числі через високий рівень корупції в органах державної влади, що порушує принцип верховенства права і створює «інституційні пастки», які важко долати.

Серед пріоритетів та завдань державного регулювання конкурентного процесу внутрішнього ринку на короткострокову та середньострокову перспективи в умовах війни Н. Попадинець визначає, як дієві: надання цільової фінансової допомоги працівникам, які втратили роботу/унеможливлення роботи підприємства через

війну; допомога з насіннєвим матеріалом для малих фермерів та домогосподарств; звільнення від сплати або надання відстрочки зі сплати податків на період військових дій; запровадження комплексу заходів фінансового характеру з підтримки малого бізнесу та підприємців; обмеження експорту соціально важливих товарів; введення тимчасового державного регулювання цін на соціально важливі товари. Для підтримки національних виробників автор пропонує розробку пакету антикризових заходів, що запроваджуються для соціальної підтримки населення та підтримки бізнесу, підвищення ефективності державного управління, збільшення фінансування наукових досліджень з орієнтацією на інновації спрямовані на відбудову держави. [6]

За цих умов існує потреба диверсифікації заходів державного регулювання підтримки малого та середнього бізнесу, задіяного у виробництві національного продукту. Зокрема це можливо через законодавчо встановлення пільг та заохочення розвитку підприємництва та власного виробництва, обов'язкова увага повинна бути направлена на регіони, що потребують відновлення. Належним інструментом реалізації проблеми підтримки та розвитку національного товаровиробника вбачається впровадження форм публічно-приватного партнерства через сприяння та підтримку малого та середнього бізнесу в інноваційних проєктах, модернізації не лише технологічної але й управлінської, розробка новітніх та альтернативних діючим логістичних схем, які можуть стати потенційним шляхом для виходу з тіні національного товаровиробника та його конкурентна спроможність на внутрішньому й зовнішньому споживчих ринках. Кроком до позитивних змін мають бути успішні дії з виконання Операційного плану заходів з реалізації Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. № 684-р «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації». Стратегію розроблено з метою реалізації Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, та на виконання Указу Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». [9] Опис проблем та аналіз стану продовольчої безпеки як складової національної безпеки в умовах війни підтверджує актуальність сфери, предмет уваги, та необхідність вжиття заходів щодо їх подолання.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок. З урахуванням наведеного, можемо дійти висновку, що за несприятливих економічних умов та формалізованого підходу на сучасному етапі до процесів регулювання внутрішнього ринку продовольчих товарів, з урахуванням підтримки та зацікавленості держави у розвитку національного товаровиробника, обмеженість актуальних та ефективних проєктів у сфері публічно-приватного партнерства у визначеній галузі, український товаровиробник продовольчих товарів має невизначені перспективи імплементації до торгових мереж. Це стосується невизначеності у питаннях конкурентних умов та ознак монополізації внутрішнього ринку країни великими національними та локальними ритейлерами. Досвід ЄС, закріплений Директивою (ЄС) 2019/633 від 17.04.2019 року «Про недобросовісну торговельну практику у відносинах між підприємствами в ланцюзі постачання сільськогосподарської продукції та харчових продуктів» [7], має бути визнаний та закріплений стратегію розвитку й підтримки товаровиробників України на законодавчому рівні, що має перспектива виконання Операційного плану заходів з реалізації Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року. Державно-управлінський аспект потребує конкретизації та дієвої направленості на підтримку національного бізнесу та споживчого патріотизму громадян. Чітка державна політика у сфері забезпечення продовольчої безпеки, підтримки національного товаровиробника має допомогти підприємствам адаптуватися до нових умов, оперативно реагувати на зміни та ефективно використовувати задекларовані державою форми підтримки. Взаємодія з державними інституціями та прийняття обґрунтованих рішень мають сприяти тому, що українські підприємства-виробники, малий і середній бізнес, зміцнюють економічну стійкість країни, здатність протистояти викликам часу та на перспективу «просування на зовнішньому ринку – виробництво «власних марок» продукції для глобальних торговельних мереж та виробників продуктів харчування» [9]. Через забезпечення підтримки бізнесу влада країни формує оптимістичний концепт відновлення та розвитку української економіки в післявоєнні часи.

Список використаних джерел:

1. Лазебна І.В. Аналіз стану та захист економічної конкуренції у споживчому секторі економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв,* 2016. Випуск № 14. С. 181–187. URL: http://global-national.in.ua/archive/14-2016/37.

2. Черкашин В., Дубровський В., Гетман О. Аналітичий огляд: Міжнародний досвід застосування регуляцій у відносинах виробників харчової продукції та торговельних мереж CASE. Ukraine, 2023. 19 с. URL: https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2023/04/CASE_food_final.pdf

3. Попадинець Н. М., Іртищева І. О., Крамаренко І. С., Данило С. І., Журавель Ю. В. Стратегічні орієнтири державного регулювання розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів. *Регіональна економіка.* 2020. № 2 (96). С. 131–143.

4. Портал: Дія.Бізнес Про національний проєкт – *Дія.Бізнес*. URL: https://business.diia.gov.ua/about

5. Володимир Зеленський (2024) Президент України: Розробляється програма українського кешбеку «Купуй українське». Офіційне інтернет-представництво. URL: https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-rozroblyayetsya-programa-ukrayinskogo-kes-89329

6. Попадинець Н. Регулювання розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів: продовольча безпека в умовах війни. *Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (01–02 червня 2022 р.). Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2022. С. 37–40

7. Directive (EU) 2019/633 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on unfair trading practices in business-to-business relationships in the agricultural and food supply chain. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2019/633/oj

8. Жураковська Л. А. Ключові політики та заходи для підтримки аграрного сектора України в умовах воєнного стану. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/az_agrarnyi-sector-0112023.pdf.

9. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 № 684-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#Text

References:

1. Lazebna I.V. (2016) Analiz stanu ta zakhyst ekonomichnoi konkurentsii u spozhyvchomu sektori ekonomiky Ukrainy [Analysis of the state and protection of economic competition in the consumer sector of Ukraine's economy.], journal Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. ["Global and national economic issues"]. Vol. 14, pp. 181–187. URL: http://global-national.in.ua/archive/14-2016/37. Mykolaiv [Ukraine]

2. Cherkashin V., Dubrovskyi V., Hetman O. (2023) Analitychyi ohliad: Mizhnarodnyi dosvid zastosuvannia rehuliatsii u vidnosynakh vyrobnykiv kharchovoi produktsii ta torhivelnykh merezh. [Analytical review: International experience in the application of regulations in the relations between food producers and retail chains.]. URL: https://case-ukraine.com.ua/publications/analitychyj-oglyad-mizhnarodnyj-dosvid-zastosuvannya-regulyatsij-u-vidnosynah-vyrobnykiv-harchovoyi-produktsiyi-ta-torgovelnyh-merezh [Ukraine]

3. Popadynets N.M., Irtyshcheva I.O., Kramarenko I.S., Danylo S.I., Zhuravel Yu.V. (2020) Strategichni oriyentyry derzhavnoho rehuliuvannia rozvytku vnutrishnoho rynku spozhyvchykh tovariv. [Strategic guidelines for state regulation of the development of the domestic market for consumer goods.] , journal Rehionalna ekonomika. [Regional economy]. vol. 2 (96). pp. 131–143. [Ukraine]

4. Diia.Business Portal (2024) Pro natsionalnyi proiekt Diia.Biznes. [On the national project Diia.Business] URL: https://business.diia.gov.ua/about-project. [Ukraine]

5. Official Internet Representation (2024) Volodymyr Zelenskyi Prezydent Ukrainy: Rozrobliayetsia prohrama ukrainskoho keshbeku «Kupuy ukrainske». [President of Ukraine: A program for ukrainian cashback "Buy Ukrainian" is being developed.]. URL: https://www.president.gov.ua/news /prezident-ukrayini-rozroblyayetsya-programa-ukrayinskogo-kes-89329 [Ukraine]

6. Popadynets N. (2022), "Rehuluvannia rozvytku vnutrishnoho rynku spozhyvchykh tovariv: prodovolcha bezpeka v umovakh viyny" ["Regulation of the development of the domestic market for consumer goods: food security in wartime conditions."], materials of the VIII International Scientific and Practical conf. Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia konkurentnykh pozytsii natsionalnykh ekonomichnykh system u hlobalnomu, rehionalnomu ta lokalnomu vymirakh: materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (01–02 chervnia 2022 r.) [Formation of the mechanism for strengthening the competitive positions of national economic systems in global, regional and local dimensions: (June 01-02, 2022)]. FOP Palyanytsia V.A., Ternopil. P. 37–40. [Ukraine]

7. Directive (EU) 2019/633 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on unfair trading practices in business-to-business relationships in the agricultural and food supply chain. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2019/633/oj [in English]

8. Zhurakovs'ka L. A. (2023). Kliuchovi polityky ta zakhody dlia pidtrymky ahrarnoho sektora Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Key policies and measures to support the agricultural sector of Ukraine under martial law.] URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/az_agrarnyi-sector-0112023.pdf. [Ukraine]

9. KMU (2024) Pro skhvalennya stratehiyi prodovolchoyi bezpeky Ukrayiny na period do 2027 roku ta zatverdzhennya operatsiynoho planu zakhodiv z yiyi realizatsiyi. [On the approval of the food security strategy of Ukraine for the period until 2027 and the approval of the operational action plan for its implementation], the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 23, 2024 No. № 684-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#Text. [Ukraine]

УДК 328.184 351 316.77
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.3

О. В. Комаров, кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

МЕХАНІЗМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ МИТНОЇ СПРАВИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню механізмів цифрової трансформації української митниці та цифровізації митної справи на сучасному етапі, зокрема у контексті європейської інтеграції України. Визначено, що цифрова трансформація та реформування української митниці відповідно до міжнародних стандартів та кращої митної практики є одним зі стратегічних пріоритетів, що сприяє подальшій поглибленій інтеграції України до загальносвітової та європейської систем економічних відносин. У статті наголошується, що подальший вектор розвитку країни вимагає забезпечення максимальної уніфікації та сумісності з відповідними технічними рішеннями європейського зразка. Україна має адаптувати власне цифрове середовище та синхронізувати свої митні інформаційні системи з європейськими аналогами. Встановлено, що сучасні митні технології дозволяють значною мірою автоматизувати митні процедури і процеси, мінімізуючи людський фактор та знижуючи рівень дискреційності повноважень, що підвищує рівень прозорості і довіри, сприяє розвитку міжнародної торгівлі, покращує бізнес-клімат у країні. Виходячи зі стану виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зроблено висновок про необхідність пришвидшення темпів реформування, зокрема в частині митної справи. Визначено, що ключовим у напрямі подальшої ІТ-трансформації української митниці є реалізація Довгострокового національного стратегічного плану цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Держмитслужби та її територіальних підрозділів на основі Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС (EU Multi-Annual Strategic Plan for Customs, MASP-C). Узагальнено, що цифрова трансформація є необхідною умовою розвитку сучасної митниці, яка відповідає вимогам часу та технологічним трендам, що сприятиме підвищенню прозорості митних органів та зміцненню довіри до них. Обґрунтовано, що впровадження сучасних ІТ-рішень у митній сфері дозволяє підвищити ефективність митного адміністрування та сприяє поглибленню інтеграції України до європейського та світового економічного простору. Зазначено, що модернізація української митниці є одним із основних напрямів змін у контексті подальшої євроінтеграції, зміцнення митної безпеки перед обличчям сучасних глобальних викликів і загроз.

Ключові слова: *митне адміністрування, митна безпека, діджиталізація, митна цифровізація, електронна митниця, європейська інтеграція, MASP-C.*

O. V. Komarov. Mechanisms of Customs Digitalization in the Context of Ukraine's European Integration

The article examines the mechanisms of digital transformation in Ukrainian customs service and the digitalization of customs affairs in the context of Ukraine's European integration. It identifies digital transformation and reform of the Ukrainian customs service as strategic priorities, essential for deeper integration into global and European economic systems. The purpose of the article is related to the study of the mechanisms of digital transformation of Ukrainian customs and digitization of customs affairs, in particular in the context of Ukraine's integration into the digital customs space of the EU. The article emphasises that Ukraine's future development trajectory requires aligning its digital infrastructure and customs information systems with European standards. Modern customs technologies are considered to automate procedures significantly, reduce human involvement, lower discretion in authority and increase transparency and trust. These advancements enhance international trade and improve the business environment in Ukraine. The article concludes that accelerating reforms, particularly in customs, are crucially based on the progress of the Association Agreement between the European Union and Ukraine. It underscores the importance of implementing the Long-term National Strategic Plan of Digital Development, Digital Transformations, and Digitalization of the State Customs Service and its Territorial Divisions Based on the EU Multi-Annual Strategic Plan for Customs (MASP-C).

In general, digital transformation is a necessary condition for the development of modern customs, which meets the requirements of the time and technological trends. This will contribute to increasing the transparency of customs authorities and strengthening trust. Also, the implementation of modern IT solutions in the customs sphere allows to increase the efficiency of the customs administration and contributes to deepening the integration of Ukraine into the European and world economic space.

It is noted that Ukraine seeks to reform the customs system in accordance with the norms and standards of the EU, which was created primarily as a customs union, and the modernization of Ukrainian customs is one of the main directions in the context of further European integration and strengthening of customs security in the face of modern global challenges and threats.

Key words: *customs, customs administration, customs security, e-Customs, customs digitalisation, European integration of Ukraine, MASP-C.*

© О. В. Комаров, 2024

Постановка проблеми. Реформування митної системи є комплексним і вкрай складним завданням, подужати яке так чи інакше намагався практично кожен новий український уряд. Складність цього завдання зумовлена тим, що удосконалення механізмів гарантування митної безпеки передбачає комплексну модернізацію української митниці, починаючи від законодавчої бази, завершуючи кадровою складовою та матеріально-технічним забезпеченням.

Цифрова трансформація української митниці є одним із пріоритетних напрямів митної реформи. Цей напрям є одним із найбільш складних з точки зору практичної реалізації, однак від цього значною мірою залежить виконання міжнародних зобов'язань України, зокрема щодо впровадження європейських норм і стандартів у галузі митної справи та зовнішньоекономічної діяльності, – а отже, і перспектива подальшої європейської інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці автоматизації митних процедур, діджиталізації та розбудови електронної митниці присвячено чимало досліджень українських науковців і фахівців, зокрема Бережнюка І.Г., Несторишена І.В., Рудніченка Є.М [2], Войцещука А.Д. [3], Івашової Л.М., Кийди Л.І. [9], Ніколайчука О.О. [10], Пашка П.В. [12], Разумея М.М., Разумей Г.Ю. [14], Сидорович О.Ю., Герчаківського С.Д. [15], Угрина В.В. [16], Федотова О.П., Назарка А.А. [17], Шевченко Л.В. [18] та інших.

Разом із тим, позаяк технології вкрай динамічно розвиваються, а Україна перебуває в активній фазі цифрової трансформації відповідно до європейських стандартів і кращої митної практики, дана тема не втрачає своєї актуальності та потребує подальших досліджень. Водночас, як зазначає Ніколайчук О.О. [10], цифровізація української митниці – ключовий тренд її євроінтеграції, що проводиться в екстремальних умовах широкомасштабної війни.

Мета статті пов'язана з дослідженням механізмів цифрової трансформації української митниці та діджиталізації митної справи, зокрема у контексті інтеграції України до цифрового митного простору ЄС.

Виклад основного матеріалу. Світ стає цифровим швидше, ніж ми могли собі колись уявити, причому органи державного управління так само швидко переходять в онлайн. Інформаційно-комунікаційні технології наразі присутні скрізь у робочому просторі митниці [22, с. 9]. Таким чином, цифрова ера неухильно і докорінно трансформує світ. Тому влада та експертне середовище повсякчас наголошують на необхідності поглибленої цифровізації України і насамперед державного сектору та сфери публічного управління.

Як слушно зазначають Разумей Г.Ю. та Разумей М.М. [14, с. 140], сучасний світовий простір вже давно вийшов за рамки побудови інформаційного суспільства, адже цифрові технології поглинають усе більше сфер суспільного життя, докорінно змінюючи форми та методи їх реалізації. Тому більшість країн світу орієнтується на розвиток саме у напрямі побудови «цифрової економіки», використовуючи усі можливі конкурентні переваги від її впровадження.

Світовим досвідом доведено, що максимальна автоматизація і цифровізація процесів прийняття рішень, пов'язаних з реалізацією владних повноважень, є одним з найпотужніших драйверів для викорінення корупції у публічному секторі (або принаймні її суттєвого зменшення). Саме тому цифрова трансформація та реформування української митниці є одним зі стратегічних пріоритетів, що сприяє подальшій поглибленій інтеграції України до загальносвітової та європейської систем економічних відносин.

Впровадження механізмів електронного врядування, на думку Івашової Л.М. та Кийди Л.І., має важливе значення для вирішення проблеми відкритості та підвищення ефективності діяльності органів державної влади [9, с. 219]. Активізація процесів діджиталізації усіх галузей економіки і сфер суспільного життя – об'єктивно існуюче міжнародне економічне явище, набувши швидкого поширення, сприяла появі нової концепції реалізації митної справи на засадах цифрової стратегії розвитку суспільства [15, с. 213].

Причому у питанні митних трансформацій слід погодитись з Івановою Д.С. та Тищенко В.Ф., що забезпечення процесу реформування митних органів має супроводжуватися розв'язанням актуальних проблем митниці із проєктуванням на європейський досвід [8]. У сучасному цифровому суспільстві інноваційні технології можуть значно полегшити та підвищити ефективність процесів публічного управління, у тому числі в митній галузі.

Слід зазначити, що глобалізаційні перетворення економік кінця XX – початку XXI ст. ознаменували пошук напрямів оптимізації та вдосконалення митної справи, спрощення та уніфікацію митних процедур, скорочення часу та обсягів здійснення митних формальностей [15, с. 214]. Врешті всі ці елементи було покладено в основу міжнародних стандартів зі спрощення та гармонізації митних процедур, що знайшли втілення у кращих митних практиках.

Так, на міжнародному рівні було закріплено фундаментальне правило, що окреслило відповідний стратегічний вектор подальшого розвитку митної справи. Зокрема, відповідно до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур [11], митна служба, наскільки це максимально можливо, використовує інформаційні технології та засоби електронних комунікацій для вдосконалення митного контролю.

Таким чином, слушним є висновок авторів дослідження [26, с. 103], що поява цифрової економіки сприяла швидкому розвитку цифрових перетворень, у тому числі в митній галузі, що має велике значення як для внутрішніх

потреб держави, так і для її інтеграції до єдиного цифрового ринку. Використання цифрових та інформаційних технологій в ході трансформації митниці підвищує ефективність існуючих митних процесів та полегшує створення нових.

Міжнародна торгівля та електронна комерція стрімко зростають в обсягах з початку століття, а світова економіка стала більш цифровою. Це спонукає митні адміністрації в усьому світі широкомасштабно впроваджувати та модернізувати митні технології. Відповідаючи вимогам часу, митні органи змушені виходити за рамки базової автоматизації та оцифровування паперового масиву. Так, наприклад, деякі з технологічних рішень, що використовуються в митній галузі, включають такі ІТ-інструменти і технології:

- Електронне урядування (e-Government), що передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій задля забезпечення доступу до публічних послуг та інформації для бізнесу і громадян. Це включає такі елементи, як електронне подання документів (е-декларування) та безпаперове середовище, а також електронні сервіси, ресурси, портали тощо. У контексті цифровізації митної справи та зовнішньоекономічної діяльності в Україні показовим прикладом можна вважати Єдине вікно для міжнародної торгівлі.

- Великі масиви даних (BiG Data), телематика та інтелектуальний аналіз даних, у тому числі можливе використання хмарних технологій. Цей інструмент активно використовується митними органами, у тому числі в підрозділах митної статистики та аналізу ризиків, для роботи з великими масивами даних, наприклад, щодо обсягів і структури зовнішньоекономічної діяльності та міжнародної торгівлі, а також управління ризиками.

- Штучний інтелект (AI), що є сучасним технологічним трендом, а світові технологічні гіганти щороку інвестують мільярди доларів у розвиток цих технологій. Що стосується митної справи, то використання штучного інтелекту допомагає автоматизувати процеси прийняття рішень митними органами, а також широко застосовувати ці технології під час аналізу ризиків та управління іншими бізнес-процесами в митних органах.

- Неінвазивні засоби контролю, у тому числі на основі інтелектуальної аналітики рентгенівських знімків для виявлення аномалій за допомогою відповідних програмних інструментів. Застосування таких технологій дозволяє значно збільшити пропускну спроможність водночас зі зниженням навантаження на співробітників митниці, а також забезпечує підвищення точності результатів контролю для виявлення правопорушень при переміщенні товарів і транспортних засобів через митні кордони.

Як зазначає Мікурія К. [22, с. 10], технологічний ландшафт швидко змінюється водночас із появою низки ключових трендів, як-то хмарні обчислення, мобільні технології, передова аналітика та управління даними. Кожна з цих технологій по-різному впливає на роль митниці та надає численні можливості для підвищення зв'язку між митними адміністраціями, торговими операторами та іншими прикордонними відомствами, тим самим підвищуючи продуктивність, що призводить до більшого економічного зростання.

Таким чином, впровадження сучасних ІТ-інструментів у роботу митниці забезпечує віднаходження оптимального балансу між належним і достатнім рівнем митного контролю та сприянням легальній торгівлі, адже сучасні митні процедури потребують і відповідного електронного інструментарію. Водночас, як наголошують профільні фахівці [10], інтеграція України у митний простір ЄС передбачає як гармонізацію нашого митного законодавства, так і наближення митних практик до європейських стандартів.

Діджиталізація методики здійснення митного контролю є пріоритетним аспектом митної реформи в країнах, що розвиваються [16, с. 169]. На наш погляд, процес цифрового розвитку та цифрових трансформацій має носити комплексний характер, охоплюючи всю систему митного адміністрування, всі її елементи. Причому більшість сучасних митних адміністрацій, у тому числі українська, наразі вже впровадили базові інструменти автоматизації і поступово переходять на новий рівень цифровізації.

Загалом інформаційно-комунікаційні технології застосовуються митними адміністраціями з 1980-х років, але сфера їх використання подекуди і досі обмежується насамперед автоматизацією процесу митного оформлення. Втім, окрім забезпечення процесу митного оформлення, ці технології можуть і мають застосовуватися для підтримки прийняття управлінських рішень у контексті інституційної модернізації. Однак лише деякі митні адміністрації країн, що розвиваються, використовують відповідні технології у цій сфері [24, с. 206].

Українська митниця активізувала процеси цифрової трансформації у 2008 році зі схвалення Концепції створення багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця» [13]. Водночас, як зазначають Сидорович О.Ю. та Герчаківський С.Д., хронологічно запровадження митних інформаційних технологій в Україні розпочалося ще в 1992 році, а імплементація системи «Електронна митниця» була запроваджена, починаючи з 2005 року [15, с. 216].

Не слід також забувати про програмно-інформаційний комплекс «Автоматизована система митного оформлення товарів та інших предметів», дослідну експлуатацію якого було розпочато у 2003 році, а також програмно-інформаційний комплекс «Інспектор-2006» та інші цифрові рішення, у тому числі створення Єдиної автоматизованої інформаційної системи тощо.

Як зазначає Войцещук А.Д., в Україні система інформаційної підтримки організації митної справи розвинулася на початку 2000-х років із запровадженням системи електронного декларування [3, с. 289]. Ґрунтовно

аналізуючи розвиток інформаційних технологій у зменшенні ризиковості митного простору України, автор констатує безальтернативність автоматизації процесів митного контролю та митного оформлення з огляду на сучасні глобальні процеси розвитку інформаційних технологій [3, с. 313].

Причому, на думку Пашка П.В. [12, с. 541–542], основна концепція трансформації інформаційних систем полягає у тому, що фактично створення та організацію електронного інформаційного середовища в митній службі можна представити як перехід від електронного сховища даних до інформаційно-довідкової системи, яка, у свою чергу, потребує перетворення в автоматизовану виконавчо-контрольну систему.

Таким чином, фактично окремі елементи електронної митниці було запроваджено в Україні понад двадцять років тому. При цьому, як відзначають Федотов О.П. та Назарко А.А. [17, с. 97], фактично саме Державна митна служба України стала флагманом у питанні масового запровадження електронного документообігу, розпочинаючи цю справу майже з нуля, адже на тоді подібного досвіду інші органи державної влади в Україні не мали.

Разом з тим, технології не стоять на місці, тому з того часу світ зробив значний крок у розвитку цифрових рішень, у тому числі в митній сфері. Сучасні митні технології дозволяють значною мірою автоматизувати митні процедури і процеси, мінімізуючи людський фактор та знижуючи рівень дискреційності повноважень, що підвищує рівень прозорості і взаємної довіри, сприяє розвитку міжнародної торгівлі, покращує бізнес-клімат в країні тощо.

Водночас слід відзначити, що Україна довгий час розробляла та впроваджувала переважно власні інноваційні цифрові рішення і продукти в галузі митної справи, причому доволі успішно, частково переймаючи досвід інших країн. Однак подальший вектор розвитку країни вимагає поглибленої інтеграції та забезпечення максимальної уніфікації і сумісності з відповідними технічними рішеннями європейського зразка.

У цьому контексті поділяємо думку, що в умовах активної європейської інтеграції Україна має враховувати досвід функціонування системи митного адміністрування та контролю в країнах ЄС з метою його вивчення й імплементації у вітчизняну практику [2, с. 120]. Таким чином, основними напрямами впровадження цифрової трансформації та розвитку Державної митної служби України на сьогодні є:

– спрощення митних процедур завдяки використанню стандартизованих європейських митних процесів та широкого використання інформаційних технологій;

– розвиток інформаційного обміну з митними органами сусідніх держав для прискорення митних формальностей та зменшення процедурних навантажень на бізнес;

– модернізація систем та впровадження нових рішень для створення нового сервіс-орієнтованого ландшафту інформаційно-комунікаційних систем європейського зразка;

– трансформація та розвиток кадрового забезпечення Держмитслужби для оновлення процесів управління ІТ;

– забезпечення можливостей безпечного та безперервного функціонування критичних інформаційно-комунікаційних систем Держмитслужби [4, с. 5].

Наразі головним у питанні подальшої ІТ-трансформації української митниці є реалізація Довгострокового національного стратегічного плану цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Держмитслужби та її територіальних підрозділів [4]. Це ключовий документ із впровадження та розвитку митних інформаційних систем, а також цифрової трансформації української митниці та цифровізації митної справи в цілому.

Як загальний інструмент управління проектами, він є важливим інструментом для забезпечення подальшого оперативного планування та реалізації всіх ІТ-проектів, пов'язаних з удосконаленням механізмів електронної митниці. Причому, оскільки цей документ розроблено у контексті виконання Угоди про асоціацію в частині гармонізації митних процесів з європейськими стандартами, то особливу увагу приділено виконанню вимог щодо майбутніх інтеграцій до митних електронних систем ЄС.

Саме тому національний план цифрової трансформації базується на Багаторічному стратегічному плані електронної митниці ЄС (Multi-Annual Strategic Plan for electronic Customs) [23] та має на меті забезпечити ефективне адміністрування заходів і ресурсів, потрібних для досягнення цілей цифрової трансформації, а також впровадити ефективне управління ІТ-проектами, встановлюючи як стратегічну структуру, так і етапи реалізації відповідних змін.

Він покликаний забезпечити загальне управління правовими, технічними та операційними аспектами нових ІТ-проектів у сфері митної цифровізації. Так, зокрема, повномасштабна цифровізація та автоматизація діяльності митних органів в Україні включає:

– цифрову трансформацію технологій митного оформлення та митного контролю до та після випуску товарів з використанням методів штучного інтелекту та обробки великих обсягів даних;

– застосування інтелектуальної системи управління ризиками;

– впровадження технологій, які забезпечують автоматичне здійснення митних операцій без участі посадових осіб у місцях переміщення товарів через митний кордон;

– створення довгострокових архівів юридично значущих електронних документів;

– застосування міжнародних електронних систем верифікації та сертифікації походження товарів;

– автоматизацію процесу контролю правильності класифікації товарів та виявлення порушень, пов'язаних із наданням недостовірних відомостей про класифікаційний код товарів згідно з УКТ ЗЕД;

– застосування інтегрованих механізмів міжвідомчої інформаційної взаємодії;

– участь у створенні національного механізму «єдиного вікна» шляхом розвитку та модернізації «Єдиного вікна для міжнародної торгівлі», забезпеченні поєднання із системами «єдиного вікна» митних служб країн ЄС [4, с. 9–10].

Процес митної ІТ-трансформації передбачає широке управління бізнес-процесами та BPM-моделювання, що дозволяє забезпечити цілісне уявлення про митні процеси та практичні наслідки їх впровадження. Це важливо, оскільки зміни заради змін – це шлях в нікуди. Без чіткого розуміння кінцевої мети та засобів її досягнення, а також за відсутності дієвих механізмів моніторингу та контролю ми отримуємо «реформи заради реформ».

Також окрему увагу при ІТ-трансформації української митниці має бути приділено вдосконаленню механізмів кіберзахисту, оскільки, з однієї сторони, дані про комерційні операції суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є вкрай вразливими до розголошення, а з іншої сторони, така митна інформація, як, наприклад, індикатори ризику й алгоритми відбору для здійснення митного контролю на основі аналізу ризиків, є не менш чутливою до несанкціонованого доступу, адже це може призвести до шахрайства.

Що ж стосується ЄС, то Ініціатива електронної митниці ЄС (e-Customs) базується на комюніке Європейської комісії з е-Уряду (Commission Communication on e-Government) та резолюції Ради Європи про безпаперове середовище для митниці та торгівлі [21]. Також держави-учасниці ЄС прийняли рішення про електронну митницю, Митний кодекс [25] та Робочу програму до нього [20]. Ці документи, як зазначає Алішаускас В. [1], забезпечують міцну правову основу сучасної електронної митниці ЄС.

Додаток до Робочої програми містить перелік із 17 електронних митних систем, які мають бути розроблені або державами-учасницями самостійно (національні системи), або державами-учасницями у співпраці з Європейською комісією (транс'європейські системи). Розробка та розгортання цих систем спрямовані на консолідацію цифрового митного простору ЄС, забезпечуючи електронну обробку понад 99% усіх митних декларацій.

Україна зробила важливий крок на шляху до членства в ЄС. Вона надіслала до Брюсселя анкети та заявку, що документує наміри країни стати членом Європейського Союзу. Це означає, що Україна хоче і готова синхронізувати принципи роботи у більшості галузей з країнами ЄС. Більше того, тепер не просто «хоче», а «мусить» [19], – наголошують експерти EU4PFM.

Гармонізація митних процедур – це обов'язкова умова для європейської інтеграції та одне з ключових зобов'язань України за економічною частиною Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, оскільки це впроваджує прозорі умови роботи української митниці та є важливою складовою митної безпеки. Відповідно, якщо Україна прагне долучитися до спільного митного простору ЄС, то має адаптувати своє цифрове середовище та синхронізувати власні митні інформаційні системи з європейськими аналогами.

Безумовно, виконання таких амбіційних та складних задач можливе насамперед за рахунок побудови сучасних, гнучких та сервіс-орієнтованих інформаційних систем, а також заміни та модернізації митних інформаційних систем з урахуванням провідних міжнародних практик щодо спрощення та гармонізації митних процедур, сприяння легальній міжнародній торгівлі, створення ефективного та прозорого торговельного середовища тощо.

Загалом, слід зазначити, що Програма ЄС з управління державними фінансами в Україні (EU4PFM) відіграє важливу роль щодо надання допомоги для більш ефективної реалізації митних реформ. Продовження відповідної підтримки України у митній сфері, необхідної для європейської інтеграції країни, наразі розраховане до 2025 року, а підтримка реформування ІТ-систем української митниці – до 2026 року [5].

Так, зокрема, у 2022 році Україна завершила імплементацію та тестування однієї з ключових митних інформаційних систем ЄС, а саме NCTS (New Computerized Transit System). В основі цієї системи лежить Конвенція про процедуру спільного транзиту, до якої долучилася Україна, ставши 36 договірною стороною. Причому з квітня 2024 року Україна успішно завершила перехід та розпочала застосування NCTS Phase 5 – наступної версії електронної транзитної системи NCTS.

Крім того, Україна активно працює над впровадженням і розгортанням інших електронних митних систем європейського зразка, зокрема автоматизованої системи по роботі з рішеннями митних органів (CDS.UA), системи захисту прав інтелектуальної власності (COPIS), а також над розробкою, запровадженням та модернізацією інших інформаційних систем.

Таким чином, впровадження Україною режиму спільного транзиту на базі комп'ютеризованої транзитної системи (NCTS), Програми авторизованого економічного оператора (AEO) та створення нових ІТ інструментів, стали ключовими тенденціями цифровізації, яка ґрунтується на впровадженні європейських діджитал-практик у повсякденну діяльність Державної митної служби України та її територіальних підрозділів [17, с. 98].

При цьому, за результатами комплексного аналізу впровадження процесів цифрового розвитку, цифрової трансформації та цифровізації Державної митної служби України, Федотов О.П. та Назарко А.А. [17, с. 103] приходять до оптимістичного висновку про відносну готовність України до швидкої гармонізації митних сервісів у відповідності до європейського законодавства, навіть в умовах воєнного стану та післявоєнний період.

Разом з тим, за результатами виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, за підсумками 2023 року у митних питаннях Україна просунулася лише на 1%, досягнувши загального виконання на рівні 61% [7, с. 42], тоді, як за підсумками попереднього 2022 року прогрес становив плюс 8% [6, с. 58] до загального рівня виконання. Вочевидь, навіть у таких складних умовах, Україні слід наростити зусилля задля наближення до європейської інтеграції, зокрема у митних питаннях.

Таким чином, як небезпідставно зазначає Шевченко Л.В., слід акцентувати увагу і на тому, що ряд цифрових продуктів, які активно використовують в європейській митній практиці, ще досі не імплементовано в Україні [18, с. 322]. Попри значні досягнення української митниці в частині цифровізації митної справи, попереду залишається ще багато роботи в напрямку реалізації сучасних цифрових рішень за європейським зразком.

Саме тому, на наш погляд, прийняття Довгострокового національного стратегічного плану цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Державної митної служби України та її територіальних підрозділів на основі Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС, сприятиме реалізації практичних заходів, зокрема в частині цифровізації митної справи, щодо подальшої поглибленої інтеграції України до європейського митного простору та європейської інтеграції України.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Цифровізація митної справи є ключовим аспектом сучасного розвитку митних адміністрацій у всьому світі. Загальносвітовий досвід показує, що цифрові технології стали невід'ємною частиною державного управління, у тому числі широко використовуються сучасними митними адміністраціями з урахуванням кращої митної практики та міжнародних стандартів.

Таким чином, цифрова трансформація є необхідною умовою для розвитку сучасної митниці, що відповідає вимогам часу та технологічним трендам. Це сприяє підвищенню прозорості діяльності митних органів та зміцненню довіри. Водночас впровадження сучасних ІТ-рішень у митну сферу дозволяє підвищити ефективність митного адміністрування та сприяє поглибленню інтеграції України до європейського і світового економічного простору.

Підсумовуючи, слід зазначити, що Україна прагне реформувати митну систему відповідно до норм і стандартів ЄС, який створювався насамперед саме як митний союз. Отже, питання митниці, тобто вільного руху товарів між європейськими країнами, розглядалося при створенні ЄС як одне з ключових. Відповідно, модернізація української митниці є одним з головних напрямів у контексті подальшої європейської інтеграції та зміцнення митної безпеки в умовах сучасних глобальних викликів і загроз.

Перспективою наукових розвідок у цьому напрямі видається подальше дослідження механізмів цифрової трансформації української митниці та митної цифровізації у контексті європейської інтеграції України, у тому числі в частині реалізації Довгострокового національного стратегічного плану цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Державної митної служби України та її територіальних підрозділів на основі Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС (MASP-C).

Список використаних джерел:

1. Алішаускас В. Як ЄС впроваджує "е-Митницю" і що тут треба врахувати Україні. *Європейська правда*. 2021. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2021/12/22/7131845/.

2. Бережнюк І.Г., Несторишен І.В., Рудніченко Є.М. Європейський досвід імплементації інформаційних систем ICS, ECS, NCTS в контексті забезпечення національної безпеки Співтовариства. *Вісник Хмельницького національного університету*. *Економічні науки*. 2015. № 4(1). С. 117–120.

3. Войцещук А.Д. Митний простір України: глобальні виклики та ризики : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 438 с.

4. Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Державної митної служби України та її територіальних підрозділів на основі Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС (Multi-annual strategic plan for electronic customs, MASP-C). URL: https://customs.gov.ua/web/content/11899?access_token=21cb723d-cee2-4be0-8c1c-fb50e4a23e36&unique=48363efed9a486a95c6dd156d9141187bf0abb0c&download=true.

5. ЄС продовжить підтримку України у митній сфері через Програму EU4PFM до 2025 року: названо напрямки. URL: https://customs.gov.ua/news/it-transformatsiia-62/post/ies-prodovzhit-pidtrimku-ukrayini-u-mitnii-sferi-cherez-programu-eu4pfm-do-2025-roku-nazvano-napriamki-1466.

6. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu.

7. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu.

8. Іванова Д.С., Тищенко В.Ф. Актуальність реформування діяльності митних органів України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-40.

9. Івашова Л.М., Кийда Л.І. Діджиталізація митних процедур: сучасний стан та перспективи розвитку митної справи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3(22). С. 218–231.

10. Ніколайчук О. Цифровізація як ключовий тренд євроінтеграції української митниці. *УКРІНФОРМ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3786333-cifrovizacia-ak-klucovij-trend-evrointegracii-ukrainskoi-mitnici.html.

11. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур від 18.05.1973 р. (редакція на 26 червня 1999 р.). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_6431.

12. Пашко П.В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації) : монографія. Львів : ІРД НАН України, 2009. 628 с.

13. Про схвалення Концепції створення багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.09.2008 р. № 1236-р. *Офіційний вісник України*. 2008 р. № 71. С. 51.

14. Разумей Г.Ю., Разумей М.М. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 2(25). С. 139–145.

15. Сидорович О.Ю., Герчаківський С.Д. Інформаційне забезпечення митної справи України в контексті цифрової стратегії розвитку суспільства. *Світ фінансів*. 2021. № 1(66). С. 210–225.

16. Угрин В.В. Діджиталізація митного контролю в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 47. С. 168–173.

17. Федотов О.П., Назарко А.А. Інструментальна специфіка впровадження процесів цифрового розвитку, цифрової трансформації та цифровізації Державної митної служби України. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 93–105.

18. Шевченко Л.В. Адміністративно-правова характеристика діджиталізації у сфері митної справи. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С. 318–323.

19. Ališauskas V. Why should Ukraine use the European MASP-C plan as a guide for the development of e-Customs? URL: https://eu4pfm.com.ua/interviews/customs-small-accession-to-the-eu-is-already-happening-clone/.

20. Commission Implementing Decision № 2014/255/EU of 29 April 2014 establishing the Work Programme for the Union Customs Code. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32014D0255.

21. Decision No 70/2008/EC of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 on a paperless environment for customs and trade. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008D0070%2801%29.

22. Mikuriya K. Digital Customs, the opportunities of the Information Age. *WCO news*. 2016. № 79. P. 9–10.

23. Multi-Annual Strategic Plan for electronic Customs. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2023-12/000.%20MASP-C_Rev.%202023_Main%20Body_v1.0.pdf.

24. Pérez Azcárraga, Augusto Azael, Tadatsugu Matsudaira, Gilles Montagnat-Rentier, János Nagy, and R. James Clark. Customs Matters: Strengthening Customs Administration in a Changing World. Washington, DC: International Monetary Fund, 2022, p. 301.

25. Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02013R0952-20221212.

26. Yereshko K., Khoma O., Pyslytsia A. Digitalization of Customs Procedures: Current State and Prospects. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. № 2(11). pp. 103–115.

References:

1. Ališauskas V. (2021*). Yak YeS vprovadzhuie "e-Mytnytsiu" i shcho tut treba vrakhuvaty Ukraini* [How the EU implements "e-Customs" and what should Ukraine take into account here]. *European Pravda*. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2021/12/22/7131845/ [in Ukrainian].

2. Berezhnyuk I., Nestoryshen I. and Rudnichenko Y. (2015). *Yevropeiskyi dosvid implementatsii informatsiinykh system ICS, ECS, NCTS v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Spivtovarystva* [European experiences of implementation of information systems ICS, ECS, NCTS in the context of national security Community]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, № 4(1). pp. 117-121 [in Ukrainian].

3. Voytseshchuk A. (2018). *Mytnyi prostir Ukrainy: hlobalni vyklyky ta ryzyky* [Customs space of Ukraine: global challenges and risks]. Ternopil: Ternopil National Economic University [in Ukrainian].

4. Long-term National Strategic Plan of Digital Development, Digital Transformations, and Digitalization of the State Customs Service and its Territorial Divisions Based on the EU Multi-Annual Strategic Plan for Customs (MASP-C). URL: https://customs.gov.ua/web/content/11899?access_token=21cb723d-cee2-4be0-8c1c-fb50e4a23e36&unique=48363efed9a486a95c6dd156d9141187bf0abb0c&download=true [in Ukrainian].

5. The EU will continue to support Ukraine in the customs sector through the EU4PFM Program until 2025. URL: https://customs.gov.ua/news/it-transformatsiia-62/post/ies-prodovzhit-pidtrimku-ukrayini-u-mitnii-sferi-cherez-programu-eu4pfm-do-2025-roku-nazvano-napriamki-1466.

6. Report on implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu.

7. Report on implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2023. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu.

8. Ivanova D., Tyshchenko V. (2023). *Aktualnist reformuvannia diialnosti mytnykh orhaniv Ukrainy* [Relevance of reforming the customs authorities of Ukraine]. *Economy and Society*, vol. 48 [in Ukrainian].

9. Ivashova L., Kiida L. (2019). *Didzhytalizatsiia mytnykh protsedur: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mytnoi spravy* [Digitalization of customs procedures: the current situation and prospects of customs development]. *Public Administration and Customs Administration*, № 3(22), pp. 218-231 [in Ukrainian].

10. Nikolaichuk O. (2023). *Tsyfrovizatsiia yak kliuchovyi trend yevrointehratsii ukrainskoi mytnytsi* [Digitalization as a key trend of European integration of Ukrainian customs]. *UKRINFORM*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3786333-cifrovizacia-ak-klucovij-trend-evrointegracii-ukrainskoi-mitnici.html [in Ukrainian].

11. International Convention on the simplification and harmonization of Customs procedures of 18 May 1973 (as amended on 26 June 1999). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_6431.

12. Pashko P. (2009). *Mytna bezpeka (teoriia, metodolohiia ta praktychni rekomendatsii)* [Customs safety (theory, methodology and practical recommendations)]. Odesa: Plaske [in Ukrainian].

13. Kabinet Ministriv Ukrayiny (2016). *Kontseptsii stvorennia bahatofunktsionalnoi kompleksnoi systemy "Elektronna mytnytsia"* [Concepts of creating a multifunctional complex system "Electronic Customs"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2008-p#Text [in Ukrainian].

14. Razumei H., Razumei M. (2020). *Didzhytalizatsiia publichnoho upravlinnia yak skladnyk tsyfrovoi transformatsii Ukrainy* [Digitalization of public administration as a component of digital transformation of Ukraine]. *Public Administration and Customs Administration*, № 2(25), pp. 139–145 [in Ukrainian].

15. Sydorovych O., Herchakivsky S. (2021). *Informatsiine zabezpechennia mytnoi spravy Ukrainy v konteksti tsyfrovoi stratehii rozvytku suspilstva* [Information support of Ukrainian customs affairs in the context of digital society development strategy]. *World of Finance*, № 1(66), p. 210-225 [in Ukrainian].

16. Uhryn V. (2020). *Didzhytalizatsiia mytnoho kontroliu v Ukraini* [Digitalization of customs control in Ukraine]. *Market Infrastructure*, vol. 47, pp. 168–173 [in Ukrainian].

17. Fedotov O., Nazarko A. (2023). *Instrumentalna spetsyfika vprovadzhennia protsesiv tsyfrovoho rozvytku, tsyfrovoi transformatsii ta tsyfrovizatsii Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy* [Instrumental specifics of the implementation of digital development, digital transformation, and digitalization of the State Customs Service of Ukraine]. *"Kyiv Law Journal"*, № 2, pp. 93–105 [in Ukrainian].

18. Shevchenko L. (2022). *Administratyvno-pravova kharakterystyka didzhytalizatsii u sferi mytnoi spravy* [Administrative and legal characteristics of digitization in the field of customs affairs]. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, № 5, pp. 318-323 [in Ukrainian].

19. Ališauskas V. Why should Ukraine use the European MASP-C plan as a guide for the development of e-Customs? URL: https://eu4pfm.com.ua/interviews/customs-small-accession-to-the-eu-is-already-happening-clone/.

20. Commission Implementing Decision № 2014/255/EU of 29 April 2014 establishing the Work Programme for the Union Customs Code. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32014D0255.

21. Decision No 70/2008/EC of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 on a paperless environment for customs and trade. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008D0070%2801%29.

22. Mikuriya K. (2016). Digital Customs, the opportunities of the Information Age. *WCO news*, № 79. pp. 9–10.

23. Multi-Annual Strategic Plan for electronic Customs. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2023-12/000.%20MASP-C_Rev.%202023_Main%20Body_v1.0.pdf.

24. Pérez Azcárraga, Augusto Azael, Tadatsugu Matsudaira, Gilles Montagnat-Rentier, János Nagy, and R. James Clark (2022). Customs Matters: Strengthening Customs Administration in a Changing World. Washington, DC: International Monetary Fund.

25. Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02013R0952-20221212.

26. Yereshko K., Khoma O. and Pyslytsia A. (2024). Digitalization of Customs Procedures: Current State and Prospects. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. № 2(11), pp. 103–115. [in Ukrainian].

УДК 351/354:330.3:314.1
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.4

Т. А. Крушельницька, доктор наук державного управління, професор, професор кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Л. М. Івашова, доктор наук державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

С. Я. Довженко, аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування Дніпровського державного аграрно-економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

У статті проведено узагальнення особливостей державної міграційної політики в умовах війни, коли країна в цілому й аграрний сектор, зокрема, втрачає матеріальні й людські ресурси. Зазначено, що перед владними стоїть важливе завдання – сформувати лояльну міграційну політику спрямовану на збереження людського капіталу задля розвитку аграрного сектору України в умовах війни та швидкого його відновлення у повоєнний період.

Метою статті є узагальнення особливостей міграційної політики як інструменту ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору України.

У ході дослідження визначено теоретичний зміст категорії «державна міграційна політика в сучасній Україні» як сукупність заходів, норм, правил і стратегій, розроблених і впроваджених державою для регулювання міграційних процесів з метою посилення спроможності територіальних громад і України в цілому до відновлення і розвитку.

Авторами узагальнено особливості державної міграційної політики, які склались в умовах війни. Ці особливості визначають міграційну політику як інструмент ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору України. Серед них найбільш важливими є такі:

– наявність суб'єкт-об'єктної дуалістичності міграційної політики, яка дозволяє розглядати її одночасно і як фактор впливу на динаміку демографічних показників, і як інструмент формування ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору і економіки України в цілому;

– необхідність дотримання балансу заходів державної міграційної політики між добровільністю і примусом щодо реалізації процесу міграції. З одного боку, для забезпечення більшої безпеки, загострюється необхідність посилення організації міграції з боку влади, нехтуванням особистих вподобань громадян заради зменшення стихійного характеру міграції, а з другого боку виникає нагальна потреба формування заходів заохочення до повернення українців в Україну для відновлення людського капіталу і забезпечення відновлення економічного зростання, що неможливо без посилення відкритості і демократичності;

– необхідність запровадження інструментів реалізації міграційної політики, які б надали поштовху для ресурсного забезпечення аграрного сектору й інших галузей економіки, певною мірою, компенсувати прямі втрати від міграції та уможливили мінімізацію негативних ризиків, які створює еміграція, трансформувавши її вплив на створення середовища можливостей.

Ключові слова: *публічне управління, інститути та механізми державного управління, демографічні показники, людський капітал, міграційна політика, еміграція, аграрний сектор, економічне зростання, відновлення, розвиток.*

T. A. Krushelnytcka, L. M. Ivashova, S. Ya. Dovzhenko. Peculiarities of migration policy as a resource provision tool for post-war recovery and development of the agricultural sector of Ukraine

The article summarizes the peculiarities of the state migration policy in the conditions of war, when the country as a whole and the agrarian sector, in particular, loses material and human resources. It is noted that the authorities face an important task – to form a loyal migration policy aimed at preserving human capital for the development of the agricultural sector of Ukraine in war conditions and its rapid recovery in the post-war period.

The threat to the life and capital of citizens due to Russian aggression against Ukraine in 2022–2024 led to migration, i.e. moving to other regions or departure of Ukrainians abroad, including agricultural workers and specialists from certain areas. If this trend continues, migration can lead to depopulation of the rural population and, accordingly, to a shortage of labor in the agricultural sector, which poses a threat to national and global food security.

© Т. А. Крушельницька, Л. М. Івашова, С. Я. Довженко, 2024

In the course of the study, the theoretical content of the category "state migration policy in modern Ukraine" was determined as a set of measures, norms, rules and strategies developed and implemented by the state to regulate migration processes with the aim of strengthening the capacity of territorial communities and Ukraine as a whole for recovery and development.

The authors summarized the peculiarities of the state migration policy, which developed in the conditions of the war. These features determine the migration policy as a resource provision tool for the post-war recovery and development of the agricultural sector of Ukraine. Among them, the following are the most important:

– the presence of subject-object dualism of migration policy, which allows considering it simultaneously as a factor influencing the dynamics of demographic indicators, and as a tool for the formation of resource support for the post-war recovery and development of the agrarian sector and the economy of Ukraine as a whole;

– the need to maintain a balance of state migration policy measures between voluntariness and coercion regarding the implementation of the migration process. On the one hand, there is a need to strengthen the organization of migration on the part of the authorities, sometimes to use coercion, to disregard the personal preferences of citizens in order to reduce the spontaneous nature of migration and to ensure greater security. On the other hand, there is an urgent need to create measures to encourage the return of Ukrainians to Ukraine to restore human capital and ensure the restoration of economic growth, which is impossible without strengthening openness and democracy;

– the need to introduce tools for the implementation of migration policy, which would provide an impetus for resource provision of the agricultural sector and other sectors of the economy, to a certain extent, compensate for direct losses from migration and make it possible to minimize the negative challenges created by emigration, transforming its influence on the creation of an environment of opportunities.

Key words: *public administration, institutions and mechanisms of state administration, demographic indicators, human capital, migration policy, emigration, agrarian sector, economic growth, recovery, development.*

Постановка проблеми. Аграрний сектор в Україні традиційно залишається однією з головних галузей не лише української але й глобальної економіки, адже саме сільське господарство – основа світової продовольчої безпеки. Натомість в умовах російсько-української війни національний аграрний сектор втрачає ресурси: руйнуються підприємства й інфраструктура, знищується техніка, окремі території окуповані, та найбільша втрата – люди, фахівці галузі. Кількість загиблих у цій війні воєнних і цивільних українців буде визначена і оприлюднена вже після перемоги, частина перемістилась у більш безпечні західні регіони країни, велика кількість мігрували за кордон у пошуках безпеки і кращих заробітків. Перед інститутами публічного управління та адміністрування стоїть важливе завдання – сформувати лояльну міграційну політику, за реалізації якої Україна б набула більших спроможностей щодо ресурсного забезпечення відновлення і розвитку аграрного сектору України в умовах війни.

Отже, для України, як жертви російської агресії, вирішення проблем усвідомлення змісту особливостей міграційної політики як інструменту ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору та її формування і реалізація з урахуванням потреб аграрного сектору у воєнний і повоєнний періоди зумовлюють актуальність нашої публікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розкриття особливостей формування та реалізації державної політики розвитку аграрного сектору України набуло відображення у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, дослідження загальних аспектів розвитку аграрного сектору досліджувались в роботах вітчизняних вчених О.Бородіної, Л. Васільєвої, Є. Мішеніна, М. Скорик, Д. Стеченко, І. Чайківського та ін. Серед іноземних вчених, що досліджували особливості аграрної політики, є такі як Р. Акрілл, Н. Мусис, М. Трейсі, Р. Феннелл та ін., вони визнавали значущість і винятковість сільськогосподарського сектору економіки та обґрунтували необхідність його дотування та запровадження інших інстументів підтримки з боку держави. Питання формування аграрної політики, та аналіз іноземного досвіду піднімались з позицій правового і ресурсного забезпечення, з фокусом на організаційно-функціональну компоненту і вплив глобальних викликів вивчали Х. Григорьєва, Т. Курман, П. Матвєєв, А. Невесенко та ін. Вивченням демографічних особливостей сільського населення як основного ресурсу аграрного сектору і міграційних процесів присвячені роботи І. Гукалової,

Д. Дрбохлава, М. Ярошевич та ін. Сьогодні все більшу увагу науковців приковують проблеми повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору в Україні, серед останніх досліджень вирізняються роботи І. Костенко, О. Коритного, М. Негрей, А. Тараненко, Д. Халізова та ін.

Втім, маємо зазначити, що і в питаннях реалізації державної аграрної політики в умовах війни, і в питаннях повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору України науковці доволі рідко розглядають міграційну політику як інструмент і основне джерело ресурсного забезпечення відновлення аграрного сектору, тим більше з урахуванням особливостей, які склались в умовах війни.

Мета статті – узагальнити особливості міграційної політики як інструменту ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору України.

Виклад основного матеріалу. Історично склалось так, що Україна має розвинений аграрний сектор. Це дозволяє нашій країні забезпечити населення країни харчовими продуктами, та бути активним гравцем на глобальних ринках продовольчих товарів і формувати ринкову кон'юнктуру з багатьох позицій агропродовольчих товарів. «Україна виробляє близько 100 мільйонів тон зернових, що робить її одним з найбільших світових експортерів» [1].

До 2022 р. «сільське господарство України виробляло 10% ВВП, забезпечувало роботою 14% робочої сили та давало 41% загального експорту»[2], а в цілому, в аграрному секторі, навіть попри російсько-українську війну, формується до 20% внутрішнього валового продукту України [3].

Внаслідок військових дій посівні кампанії і жнива 2022–2023 та 2023–2024 років стали надзвичайно складними за весь період з початку відновлення незалежності України. «Окупація територій та військові дії призвели до зменшення посівних площ на 3,5 млн гектарів (станом на серпень 2024 р. уже більше – курсив наш), виникнення дефіциту робочої сили, обладнання, пального, коштів, руйнування логістичних маршрутів – все це спричинило небачені до цього виклики для аграріїв» [3] та сформувало певні проблеми, які з боку держави потребують нового підходу щодо формування державної політики у сфері аграрного сектору, зокрема в частині ресурсного забезпечення.

Воєнні дії, постійна загроза бомбардування, обстрілів і атак призвели до руйнувань і втрат в аграрному секторі, що позначилось на глобальній продовольчій безпеці. Через втрату усталених комерційних звязків, руйнування логістичних ланцюгів, транспортної і галузевої інфраструктури, знищення виробничих потужностей, техніки, іншого майна призвели до зменшення кількості виробленого продовольства на працюючих підприємствах. «На червень 2023 р. сума прямих збитків, завданих агропромисловому комплексу України, складає 8,7 млрд дол. США (втрати, пов'язані зі знищенням та пошкодженням сільськогосподарської техніки, складають понад 4,7 млрд дол. США; втрати через знищення та крадіжки виробленої продукції оцінюються в 1,9 млрд дол. США). Непрямі втрати агропромислового комплексу оцінюються в 40,3 млрд дол. США» [4]. Найбільш руйнівні загрози і ризики аграрного сектора від війни узагальнені нами в табл.1.

Тому формування підходу до формування інструментів ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору в умовах війни вимагає спільних зусиль влади, аграрних підприємств, самих громадян і міжнародних організацій. В умовах війни загальна мета державної політики розвитку аграрного сектору полягає в забезпеченні стабільності і розвитку аграрного сектору України, незважаючи на виклики, пов'язані з війною, а без людей це не буде кому і не буде для кого робити.

Таблиця 1

Найбільш руйнівні загрози і ризики аграрного сектору від війни

Загрози і ризики	Характеристика
Безпека працівників і інфраструктури	Війна призводить до загрози для життя та здоров'я сільськогосподарських робітників та створює ризики руйнації інфраструктури. Загрози атак чи окупації територій, у т.ч. сільських можуть призвести до евакуації і переміщення працівників і спричинити знищення аграрної інфраструктури, включаючи дороги, склади, сільськогосподарську техніку тощо;
Обмеження доступу до земельних ділянок	Внаслідок війни виникає ризик обмеження доступу до земельних ділянок, особливо в зоні конфлікту (через обстріли, мінування, присутність окупантів тощо). Сільськогосподарські підприємства можуть втратити доступ до своїх земельних ресурсів, вимушені залишити свої землі, або нести ризики через мінування і обстріли;
Втрати врожаю, знищення майна, дефіцит ресурсів	Воєнні викликають загрозу знищення врожаю, сільськогосподарських тварин, псування чи втрату оброблюваних земель, підвищення рівня забруднення ґрунту і водних ресурсів, а також до втрати обладнання, техніки, іншого майна, що в цілому веде до дефіциту ресурсів тощо;
Обмеження експорту	Війна створює обмеження в експорті сільськогосподарської продукції на світові ринки. Це вже призвело до втрати прибутків для аграрного сектору;
Економічні втрати	Війна призводить до загрози виникнення економічних труднощів і ризиків економічних втрат, зменшення інвестицій і скорочення державної фінансової підтримки для сільськогосподарського сектору. Вартість виробництва може зрости через підвищення цін на енергоресурси та добрива, руйнування логістичних ланцюгів і комерційних звязків а також через загрозу втрати врожаю чи майна внаслідок військових дій тощо;
Втрати людського капіталу	Війна створити загрозу безпеці для людей, це призвело до втрати людей через загибель і через міграцію, виїзд сільськогосподарських робітників і фахівців з окремих територій та переміщення їх в інші регіони або країни, що може призвести до депопуляції сільського населення і до дефіциту робочої сили в аграрному секторі тощо

Джерело: узагальнено авторами

Зупинимось на масштабах втрати людей через міграцію і її наслідки. Загроза життю і капіталу громадян через російську агресію проти України у 2022–2024 рр. призвела до міграції, тобто переміщенню в інші регіони або виїзду українців за кордон, у т.ч. сільськогосподарських робітників і фахівців з окремих територій. При збереженні такої тенденції, міграція може призвести до депопуляції сільського населення і, відповідно, до дефіциту робочої сили в аграрному секторі, що несе загрозу національній і глобальній продовольчій безпеці.

На цьому тлі зазначимо, що державна міграційна політика в сучасній Україні − це сукупність заходів, норм, правил і стратегій, розроблених і впроваджених державою для регулювання міграційних процесів з метою посилення спроможності територіальних громад і України в цілому до відновлення і розвитку. Ці заходи спрямовані на управління в'їздом, виїздом, перебуванням й інтеграцією іноземних громадян на території країни, а також на захист прав та інтересів власних громадян за кордоном.

Державна міграційна політика включає правове, економічне, соціальне та адміністративне регулювання, що охоплює питання надання громадянства, візовий режим, працевлаштування, адаптацію та інтеграцію мігрантів, а також протидію нелегальній міграції та торгівлі людьми. Але сьогодні ми не повинні розглядати державну міграційну політику як самостійний напрям публічного управління, адже міграційна політика, врегульовує міграційні процеси і є елементом системи публічного управління державою в цілому і окремими сферами і галузями зокрема.

Міграційна політика при належній консолідації і взаємодії інститутів державної влади і органів місцевого самоврядування, має бути включеною в склад загальної державної політики, тоді ми можемо її розглядати одночасно як об'єкт і суб'єкт управлінського впливу на економічні процеси, у тому числі відновлення і розвиток аграрного сектору. Тобто міграційна політика є інструментом розвитку (занепаду) та відновлення, і, одночасно, потребує управлінського впливу для стимуляції імміграції (за потреби) або приборкання масштабів еміграції. Суб'єкт-об'єктна дуалістичність міграційної політики є однією з ключових її особливостей, яка дозволяє розглядати її одночасно і як фактор впливу на динаміку демографічних показників, і як інструмент формування ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору і України в цілому.

Ще одна особливість міграційної політики криється у методах управлінського впливу на реалізацію процесу міграції. Насамперед, зазначимо, що міграція − це процес переміщення людей з однієї території на іншу з метою зміни постійного або тимчасового місця проживання. Міграція відбувається під впливом багатьох чинників, обставин та ситуацій, які викликають незадоволення і спонукають мешканців змінювати місце проживання добровільно або примусово. Міграція може бути внутрішньою (в межах однієї країни) або міжнародною (переміщення з однієї країни в іншу). При цьому міграція може бути результатом волевиявлення самих громадян, тобто добровільною або примусовою. Добровільна міграція здійснюється:

– з метою пошуку кращих обставин суспільного буття (наприклад, з метою пошуку роботи чи кращих умов життя, саморозвитку тощо), такий вид міграції ми сьогодні спостерігаємо у розвинених країнах світу;

– з метою пошуку безпеки, тобто вимушеною, під тиском обставин (наприклад, через кризи, війни, природні катастрофи чи політичні, релігійні чи інші переслідування тощо).

Примусовою, може бути організований виїзд мешканців з окремих територій:

– з метою забезпечення безпеки громадян проводиться як евакуація і переселення мешканців на інші, більш безпечні території (наприклад, примусова обов'язкову евакуація дітей разом з їх батьками чи опікунами, які перебувають у зоні воєнних дій [5]) Це виправлано, адже загроза втрати людей для аграрного сектору України в умовах війни вимагає від влади, бізнесу та міжнародних партнерів вживання невідкладних заходів для забезпечення безпеки, стабільності і відновлення сільськогосподарського сектору, який є важливою галуззю для економіки України і джерелом продовольства для населення;

– у якості реалізації певних політичних, національних чи релігійних тисків з боку правлячих режимів.

Щодо останнього, прикладом є депортація населення за часів тоталітарного радянського режиму, яка є специфічним видом такого переміщення людей на інше місце без їх згоди, вона здійснюється примусово, за рішенням державних органів. Важливо розуміти, що депортація відрізняється від інших видів міграції тим, що особи переміщуються проти їхньої волі. В історії СРСР є низка прикладів масштабних депортацій, які, зазначає О. Бажан, «здійснювалися в позасудовому порядку за рішенням державних органів»[6], для вирішення певної мети правлячого режиму, додаємо ми.

Загалом, Україні притаманні постійні добровільні і примусові міграції, які стали певним феноменом українського народу. Ще в часи СРСР з 1979 р., а згодом, і в незалежній Україні відбувається депопуляція сільського населення через міграцію. Так, «за період 1959–2021 рр. абсолютний природний приріст сільського населення зменшився на 446 тис. осіб – це колосальна цифра, в основі якої – обвал народжуваності, руйнація сімейних традицій та демотивація молоді щодо створення сімей, народження та виховання дітей», зазначає І. Гукалова [7, с. 40].

Аграрний сектор як і всі економіка України, стала «донором» трудових ресурсів для світу отримає довгострокові негативні наслідки від еміграції, особливо якщо інститути публічного управління (не лише міграційна служба, а й ті, що мають забезпечувати безпеку, економічне зростання, покращення якості життя, освіту, зайнятість тощо) займають пасивну позицію в питанні громадян, що виїхали з країни на постійне або довгострокове проживання. Аналіз приросту (скорочення) чисельності сільського населення в Україні у 2015–2021 роках показує тривку негативну динаміку за рахунок природного скорочення сільського населення, а починаючи з 2018 р природний убуток і через від'ємне сальдо міграції (табл. 2).

Таблиця 2

Приріст (скорочення) чисельності сільського населення в Україні у 2015–2021 роках, осіб

Рік	Загальний приріст, скорочення (–)	природний приріст, скорочення (–)	міграційний приріст, скорочення (–)
2015	-80621	-90348	11939
2016	-73335	-90648	18660
2017	-86821	-97461	7916
2018	-118903	-108161	-10742
2019	-133435	-112283	-21161
2020	-134252	-122829	-11423
2021	-155191	-148096	-8158

Джерело: складено авторами на основі [8, с. 15]

У 2022–2024 рр. демографічна ситуація в українському селі ще погіршилась. Достеменно оцінити втрати сільського населення поки що неможливо, але оцінюючи вплив війни на міграцію упродовж 2014 та до лютого 2022 р. експерти наголошували, що «існує непрямий «повзучий вплив конфлікту в Україні» на питання еміграції», то через бойові дії від лютого 2024 ми маємо визнати виникнення потужної хвилі еміграції [9, с. 69], викликаної саме війною. І ця хвиля, більшою частиною, є стихійною, слабо контрольованою державними чи місцевими органами влади, особливо у перші місяці 2022 р. Динаміка перетину кордону українцями з січня 2022 до квітня 2024р. наведена на (рис. 1).

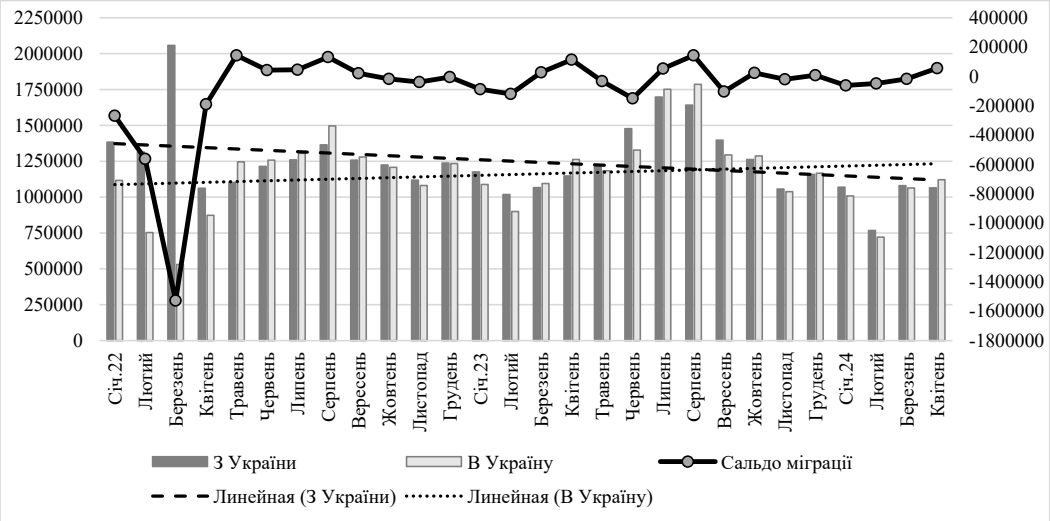

Рис. 1. Динаміка перетину кордону українцями з січня 2022 до квітня 2024р., осіб

Джерело: складено авторами на підставі [10]

Попри те, що кількість українців, які виїжджають щомісяця дещо зменшується, а тих, хто повертається – збільшується , загальне сальдо міграції залишається від'ємним і за цей період склало -2417711 осіб. Тож, у воюючій Україні є гостра потреба в уповільненні еміграції, бо такий потужний її темп веде до втрати потенціалу відновлення. Багато українців, у тому числі жителів сільських територій, особливо молодих людей, змушені евакуюватися або переміщуватися до більш безпечних регіонів країни, натомість аграрний сектор, територіальна країна втрачає найцінніше – людський капітал.

Тож говорячи про міграційну політику, маємо зазначити, що завданнями інститутів державної влади є, по-перше, вибрати форми і методи реалізації процесу міграції, які забезпечать реалізацію добровільної чи примусової міграції з урахуванням національних пріоритетів і дотриманням демократичних й, по-друге, перетворити міграцію на керований інструменти відновлення і розвитку, а не на стихійну силу руйнування і занепаду. Тут також виникає певна суперечність між необхідністю збереження людського капіталу і забезпеченням безпеки населення. Під час війни держави часто прагнуть зберегти працездатне населення всередині країни для підтримки економіки та армії, однак, необхідність евакуації громадян з небезпечних регіонів може суперечити цьому прагненню, викликаючи дилему між захистом людського життя та забезпеченням наявності трудових ресурсів. Уряд змушений був переглянути та адаптувати законодавство і нормативну базу, щоб швидко реагувати на нові

виклики, зокрема щодо спрощення процедур надання притулку, реєстрації ВПО, а також організації евакуації населення з небезпечних зон.

Тому наступною особливістю державної міграційної політики як інструменту ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору України, яка склалась в умовах війни. З одного боку, для забезпечення більшої безпеки, загострюється необхідність посилення організації міграції з боку влади з елементами примусу, нехтуванням особистих вподобань громадян заради зменшення стихійного характеру міграції; а з другого боку виникає нагайна потреба формуванням заходів заохочення до повернення українців в Україну для відновлення людського капіталу і забезпечення відновлення економічного зростання, що неможливо без посилення відкритості і демократичності.

Війна приносить не лише евакуацію, а й втрати серед мирного населення і загибелі військових, які є вихідцями з сіл. Це призводить до зменшення чисельності сільського населення, особливо в зонах активних бойових дій. Частина сільського населення виїжджає за кордон у пошуках безпеки і кращих умов життя. Еміграція здебільшого стосується працездатного населення, призводить до зменшення трудового ресурсу в сільському господарстві та призводить до дисбалансу вакансій і кваліфікації сільських мешканців. До того ж, внаслідок війни може змінюватися структура зайнятості в сільській місцевості. Частина населення може залишити сільське господарство та перейти в інші сектори економіки, або шукати роботу в містах. Отже вимушена міграція, викликана російсько-українською війною вже суттєво вплинула на як на окремих осіб, так на аграрний сектор і, власне, на всю Україну як державу-донора в міграційному процесі. Не залишається сумнівів, що еміграція значної частини працездатного населення є «експортом робочої сили» і посилює ризики для ефективності соціально-економічне відновлення.

Донедавна Польщі, Чеська республіка, Німеччина та, країни Балтії теж страждали від значного відтоку населення [11, с. 7]. Значна еміграція з цих країн стимулювала уряди стати на шлях стійкого зростання та розвитку, і, зрештою, перетворити міграційну політику в дієвий інструмент розвитку. Їх досвід показав, що трудова міграція не становить критичних ризиків або неминучого негативу для країни, а може навпаки, стимулювати розвиток. За ефективного управління еміграція створює низку викликів, які, якщо їх вирішити, створюють середовище можливостей, які можуть певною мірою компенсують прямі втрати від міграції.

Насамперед, уряди цих країн створили умови для позитивної динаміки макроекономічного середовища. Для цього було зроблено декілька кроків, які мали подвійну дію: приборкували еміграцію і підсилювали економічний розвиток.

Під час першої, «постсоціалістичної» хвилі міграції виникли деякі взаємопов'язані процеси навколо міграційних потоків, які вплинули на економічну діяльність в Польщі та країнах Балтії (в основному Литві). Одним із вирішальних чинників «заспокоєння» еміграції, це наміри економічні, рішення уряду які приводять до зростання ВВП. Зрозуміло, що обрані для прикладу країни розкрили свій економічний потенціал після вступу до ЄС, але нагадаємо, що у 1990-2000-х роках прогнози про перспективи маленьких країн Балтії були здебільшого песимістичні через їх невелике населення, брак ресурсів, масштабну еміграцію. Особливо успішною стала Литва, яка, зіткнувшись із значними проблемами на початку реформ, продемонструвала прогресивні економічні тенденції в окремі роки навіть перевершивши Польщу за обсягом продуктивності. Особливістю Литви є її геоструктурний характер політики, що став фактором успіху. На відміну від Латвії, наприклад, де більшість політичних, економічних і гуманітарних активностей зосереджена в столиці Ризі, а решта території скоріше грає роль периферії, ділова активність Литви розподілена майже рівномірно по всій країні, а такі міста як Каунас, Шяуляй і Клайпеда, цілком можна порівняти зі столицею Вільнюс за рівнем економічного розвитку і доходами бюджетів і якістю життя [11, с. 7].

Цей приклад є дуже цікавим для України, в якій регіони, міста, навіть, райони в містах різняться за розвитком, а порівнювати якість життя і доходи містян і мешканців сіл взагалі некоректно через неспівставність. Частково поштовх до економічного розвитку розбудову інфраструктури, пожвавлення суспільного життя тощо громади, отримали у ході децентралізації, але дуже швидко були налагоджені корупційні схеми, які перетворили позитив від посилення самоврядування на негатив від посилення корупції. Натомість, розвиток всіх територіальних громад дозволило б країні скористатися потенційною силою цих громад як в умовах війни, так і в умовах повоєнного відновлення громад і галузей.

Ще одним фактором для приборкання еміграції важливим є стабільність ринків збуту. Так, отримання вільного доступу до європейськіх ринків та фінансових ресурсів допомогло балтійцям усвідомити стабільність, перспективи власного розвитку і позбавило необхідності покидати домівки. В Україні з урахуванням втрат ринків у ході російсько-української війни через обмеження вивозу сільськогосподарської продукції до Росії викликає потребу диверсифікації ринків, у першу чергу у напрямі подальшого зближення з Європейським союзом. Це може включати в себе не лише розширення експорту агропродукції в інші країни, але й розвиток внутрішнього споживчого ринку, це підживить виробництво.

Успішна економічна динаміка макроекономічних показників країни Південної Європа на початку 2010-х створили передумови для повернення мігрантів, які покинули країну раніше [11, с. 9]. Серед урядових кроків важливим має стати скорочення безробіття і сприяння зайнятості. Що дуже важливо для пом'якшення і подальшого згортання проблем еміграції так це створення робочих місць у сільських регіонах, де їх визначально менше, ніж у містах. Наявність якісних робочих місць у сільській місцевості означає більше стимулів продовжувати жити у звичному середовищі, тим самим зменшуючи еміграцію. Якщо українська влада буде надавати більшу підтримку господарствам аграрного сектору, посилиться функціональна і фінансова спроможність цих підприємств, відповідно, вони можуть стати точками зростання для інших бізнесів, що посилить не лише ці господарства, а й території, на яких вони розташовані і може уповільнити міграцію.

Маємо також додати, що стрес та психологічні травми, спричинені війною, можуть впливати на рішення щодо повернення в Україну і у сільську місцевість, особливо серед молодих родин, які шукають більш стабільних умов для життя. Тому, однією з найважливіших задач державних інститутів і органів місцевого самоврядування є забезпечення безпеки сільськогосподарських робітників та аграрних підприємств в зоні конфлікту. Це має включати в себе створення заходів для захисту від воєнних дій, а також забезпечення доступу до земельних ділянок і інфраструктури.

Враховуючи досвід європейських країн, зазначимо, що важливою особливість державної міграційної політики, яка сформувалась в Україні у ході війни, є необхідність запровадження інструментів реалізації міграційної політики, які б стали інструментами ресурсного забезпечення аграрного сектору й інших галузей економіки, певною мірою компенсувати прямі втрати від міграції та уможливили мінімізацію негативних викликів, які створює еміграція, та трансформувати її вплив на створення середовища можливостей.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У ході дослідження зроблені такі висновки:

– визначено теоретичний зміст категорії «державна міграційна політика в сучасній Україні» яке сукупність заходів, норм, правил і стратегій, розроблених і впроваджених державою для регулювання міграційних процесів з метою посилення спроможності територіальних громад і України в цілому до відновлення і розвитку;

– виявлені особливості державної міграційної політики як інструменту ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору України, які склались в умовах війни, це:

наявність суб'єкт-об'єктної дуалістичності державної міграційної політики, тобто вона є одночасно як об'єктом і суб'єктом управлінського впливу на економічні і демографічні процеси. Таке подвійне спрямування міграційної політики дозволяє розглядати її одночасно і як фактор впливу на динаміку демографічних показників, і як інструмент формування ресурсного забезпечення повоєнного відновлення і розвитку аграрного сектору і України в цілому;

З одного боку, для забезпечення більшої безпеки, загострюється необхідність посилення організації міграції з боку влади, запровадження елементів примусу, нехтування особистих вподобань громадян заради зменшення стихійного характеру міграції, а з другого боку виникає нагайна потреба формуванням заходів заохочення до повернення українців в Україну для відновлення людського капіталу і забезпечення відновлення економічного зростання, що неможливо без посилення відкритості і демократичності; необхідність запровадження інструментів реалізації міграційної політики, які б надали поштовху для ресурсного забезпечення аграрного сектору й інших галузей економіки, певною мірою, компенсувати прямі втрати від міграції та уможливили мінімізацію негативних викликів, які створює еміграція, трансформувавши її вплив на створення середовища можливостей.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі будуть зосереджені на узагальнення суперечностей державної міграційної політики в історичній ретроспективі.

Список використаних джерел:

1. Агросектор України: вплив війни та перспективи відновлення. *Insights*. 30 Травня, 2023. URL: https://dlf.ua/ua/agrosektor-ukrayini-vpliv-vijni-ta-perspektivi-vidnovlennya/.

2. Негрей М. В., Тараненко А. А., Костенко І. С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38

3. Халізов Д.В. розвиток аграрного сектору економіки в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету.* 2023. *Серія ПРАВО.* Випуск 79: частина 1. С. 286–290. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.48

4. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. KSE. Липень 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf.

5. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 і від 29 липня 2022 р. № 854 : Постанова КМУ від 07 березня 2023 року № 209. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-%D0%BF#Text

6. Бажан О.Г. Депортації в ретроспективі української історії. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Deportacii_v_retrospektyvi.

7. Гукалова І. В. Демографічні та соціальні чинники розвитку сільської місцевості в Україні: тенденції змін. *Український географічний журнал.* 2023. 2(122). С. 35–47. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2023_02_3_3.pdf.

8. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 р.: статистичний збірник. *Державна служба статистики України.* 2022. URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2022/zb_%D0%A1huselnist.pdf

9. Українська міграція у часи кризи: вимушена і трудова мобільність. Під редакцією: Душана Дрбохлава, Марти Ярошевич. 2016. 169 с. URL: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobility-ukr.pdf

10. Близько 1,5% українців виїхали та не повернулися у 2024 році. Опендатабот. 2024. URL: https://opendatabot.ua/analytics/emigration-trend-2024-4

11. Pyshchulina Olha, Yurchyshyn Vasyl, Migration patterns and impacts: lessons for Ukraine: Analytical Report. Razumkov centre. May 2023. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/06/2023-MATRA-I-KVARTAL-ENGL-5.pdf.

References:

1. Ahrosektor Ukrainy: vplyv viiny ta perspektyvy vidnovlennia (2023), [The agricultural sector of Ukraine: the impact of the war and prospects for recovery], Insights. 30.05.2023. URL: https://dlf.ua/ua/agrosektor-ukrayini-vpliv-vijni-ta-perspektivi-vidnovlennya/. [Ukraine]

2. Nehrei M. V., Taranenko A. A., Kostenko I. S. (2022), Ahrarnyi sektor Ukrainy v umovakh viiny: problemy ta perspektyvy [The agricultural sector of Ukraine in the conditions of war: problems and prospects], journal *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society]. № 40. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38 [Ukraine]

3. Khalizov D.V. (2023), Rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky v umovakh voiennoho stanu [Development of the agricultural sector of the economy under martial law], journal *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University]. Law series. Issue 79: Part. P. 286–290. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.48

4. KSE (2023), Zvit pro priami zbytky infrastruktury ta nepriami vtraty ekonomiky vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii Rosii proty Ukrainy stanom na Lypen 2023 roku. [Report on direct damage to infrastructure and indirect losses to the economy from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023]. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf.

5. KMU (2023), Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 zhovtnia 2013 r. № 841 i vid 29 lypnia 2022 r. № 854 [Resolution of the CMU "On amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 30, 2013 № 841 and dated July 29, 2022 No. 854"]. Resolution dated March 7, 2023 No. 209. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-%D0%BF#Text

6. Bazhan O.H. (2004), Deportatsii v retrospektyvi ukrainskoi istorii [Deportations in retrospect of Ukrainian history]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine]/ Vol. 2: G-D / Ed.: V. A. Smoliy (head) and others. *NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy* [NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine] K.: V-vo «Naukova dumka», 2004. 688 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Deportacii_v_retrospektyvi.

7. Hukalova I. V. (2023), Demohrafichni ta sotsialni chynnyky rozvytku silskoi mistsevosti v Ukraini: tendentsii zmin [Demographic and social factors of rural development in Ukraine: trends of change]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal* [Ukrainian Geographical]. 2 (122). P. 35–47. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2023_02_3_3.pdf.

8. Accounting State Statistics Service of Ukraine (2022), Chyselnist naiavnoho naselennia Ukrainy na 1 sichnia 2022 r [The size of the available population of Ukraine as of January 1, 2022]. *statystychnyi zbirnyk* [statistical collection]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.. URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007 /ukr/publ_new1/2022/zb_%D0%A1huselnist.pdf

9. Accounting europewb (2016), Ukrainska mihratsiia u chasy kryzy: vymushena i trudova mobilnist [Ukrainian migration in times of crisis: forced and labor mobility]. Edited by: Dushana Drbokhlava, Marty Yaroshevych. 169 p. URL: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobility-ukr.pdf

10. Accounting Opendatabot (2024), Blyzko 1,5% ukraintsiv vyikhaly ta ne povernulysia u 2024 rotsi. [About 1.5% of Ukrainians left and did not return in 2024. Opendatabot 2024]. URL: https://opendatabot.ua/analytics/emigration-trend-2024-4

11. Pyshchulina Olha, Yurchyshyn Vasyl (2023), Migration patterns and impacts: lessons for Ukraine: Analytical Report. Razumkov centre. May. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/06/2023-MATRA-I-KVARTAL-ENGL-5.pdf

УДК 338.2: 338.246.8:338.14(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.5

А. А. Крушельницький, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування Дніпровського державного аграрно-економічного університету

В. А. Плєнцак, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування Дніпровського державного аграрно-економічного університету

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ І РЕВІТАЛІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті висвітлені пропозиції щодо модернізації публічного управління для потреб повоєнного відновлення економіки і ревіталізації територій через механізм реалізації стратегії міжнародної конкурентоспроможності територіальних громад і країни в цілому.

За результатами проведеного дослідження авторами визначено, що Стратегія міжнародної конкурентоспроможності країни містить комплекс заходів і політик зміцнення конкурентних позицій країни на довготривалу перспективу, які загалом є механізмом підвищення здатності країни конкурувати на глобальному рівні в умовах війни й у повоєнний період.

Наведені ключові аргументи щодо розуміння Стратегії міжнародної конкурентоспроможності країни як одного із важливих механізмів модернізації публічного управління для відновлення економіки країни і ревіталізації її окремих територій. Зокрема такі: визначення пріоритетів, що дозволяє виокремити ключові сектори управління, економіки, і ревіталізації насамперед саме тих територій, які мають найбільший потенціал для відновлення та зростання; виокремлення інструментів підвищення ефективності публічного управління; мобілізація внутрішніх та зовнішніх ресурсів; трансформація міграційної політики, забезпечення стійкості і конкурентності економіки і окремих територій.

Автори розробили і запропонували напрями і заходи з модернізації публічного управління у межах Стратегії міжнародної конкурентоспроможності країни для вирішення завдань відновлення економіки і ревіталізації територій України. Серед напрямів виокремлено такі: компетентнісна реструктуризація публічного управління, модернізація інструментів поводження з активами та коштами публічного сектору, подальша цифровізація і спрощення доступу до публічних послуг, підвищення якості регулювання економіки, демонополізація і посилення якості та безпеки інфраструктури.

Ключові слова: *публічне управління, війна, інституційна спроможність, відновлення економіки, ревіталізація територій, конкурентоспроможність країни, стратегія міжнародної конкурентоспроможності країни.*

A. A. Krushelnytskyi, V. A. Pliensak. Modernization of the public administration of post-war economic recovery and territorial revitalization through the mechanism of implementation of the strategy of international competitiveness of Ukraine

The article highlights proposals for the modernization of public administration for the needs of post-war economic recovery and territorial revitalization through the mechanism of implementing the strategy of international competitiveness of territorial communities and the country as a whole. The authors prove that the adoption of the strategy of international competitiveness of Ukraine will ensure the determination of clear priorities and directions of economic policy, which will contribute to effective recovery and ensure sustainable economic growth by ensuring the institutional capacity of public administration.

Based on the results of the research conducted by the authors, it was determined that the country's International Competitiveness Strategy contains a set of measures and policies to strengthen the country's competitive position in the long term, which are generally a mechanism for increasing the country's ability to compete at the global level in the war and post-war period.

The key arguments for understanding the Strategy of the country's international competitiveness as one of the important mechanisms for the modernization of public administration for the restoration of the country's economy and the revitalization of its individual territories are given.

In particular, the following: determination of priorities, which allows to single out the key sectors of management, economy, and revitalization of those territories that have the greatest potential for recovery and growth;identifying tools for improving the efficiency of public administration; mobilization of internal and external resources; transformation of migration policy, ensuring stability and competitiveness of the economy and individual territories.

The authors developed and proposed directions and measures for the modernization of public administration within the framework of the Country's International Competitiveness Strategy to solve the tasks of restoring the economy and revitalizing the territories of Ukraine. Among the directions, the following are highlighted: competency-based restructuring of public administration, modernization of tools for managing public sector assets and funds, further digitization and simplification of access to public services, improvement of the quality of economic regulation, demonopolization and strengthening of infrastructure quality and security.

Key words: *public administration, war, institutional capacity, economic recovery, territorial revitalization, country's competitiveness, country's international competitiveness strategy.*

© А. А. Крушельницький, В. А. Плєнцак, 2024

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі конкурентоспроможність є ключовим фактором успіху будь-якої країни. Україна, щоб відновити та зміцнити свої позиції на світовому ринку, повинна розробити комплексну стратегію, яка враховуватиме глобальні виклики, зокрема зміни в міжнародній торгівлі, розвиток новітніх технологій та інновацій, а також інтенсифікацію глобальної конкуренції. Між тим, російсько-українська війна забрала життя багатьох українців, витиснула мільйони мігрантів за межі країни, спричинила масштабні руйнування інфраструктури, промисловості та соціальної сфери, опустивши економічні й соціальні умови до значень глибокої кризи. В цих умовах Україні необхідно створити умови для ефективного функціонування інститутів публічної влади з метою належної роботи економіки країни під час війни та для швидкого відновлення країни у повоєнний період та ревіталізації окремих територій. Відновлення потребує значних фінансових ресурсів, як власних, так і у вигляді іноземних інвестицій. Однак, залучення іноземних інвестицій в Україну можливе лише за умови створення сприятливого інвестиційного клімату, а це можливо за умови надійного функціонування державних інститутів, які б забезпечували прозорі і легкі правила роботи бізнесу, надійну економічну і соціальну інфраструктуру, вільний вихід товаровиробників на національний і глобальний ринки, безпеку життя і капіталу і бізнесу тощо. Для приваблення інвесторів й підтримки національного бізнесу уже сьогодні має бути розроблена національна стратегія, яка передбачатиме конкретні заходи щодо покращення умов для ведення бізнесу, захисту прав інвесторів, удосконалення економічної і соціальної інфраструктури, посилення дієвості судової системи, тобто створювала б національні конкурентні переваги для України. Прийняття стратегії міжнародної конкурентоспроможності забезпечить визначення чітких пріоритетів та напрямів економічної політики, які сприятимуть ефективному відновленню та забезпеченню стійкого економічного зростання за забезпечення інституційної спроможності публічного управління.

Актуальність цієї публікації зумовлена необхідністю теоретико-практичного обґрунтування модернізації публічного управління для потреб повоєнного відновлення економіки і ревіталізації територій через механізм формування і реалізації стратегії міжнародної конкурентоспроможності України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо процесу відновлення економіки України і ревіталізації територій у повоєнний період шляхом заміщення попереднього технологічного укладу в умовах кризи, викликаної російсько-українською війною уже розглядаються в працях вітчизняних науковців, як от Ю. Залознової, В. Ляшенка, С. Іванова та ін. Теоретичне висвітлення питань регіонального та місцевого розвитку є в дослідженнях В. Ємець, Е. Лібанової та ін., світовий світовий досвід повоєнного відновлення в роботах Б. Айхенгріна, Т. Беккера, Л. Ерхарда, С. Іванова, В. Ляшенка та ін. Вчені Л. Івашова, М. Трещов, Н. Трушкіна, Ю. Харазішвілі та ін. наголошували на важливості стратегування та формування механізмів забезпечення сталого розвитку. Питання посилення конкурентоспроможності національної економіки розглядали Н. Скрипник, Е. Хайрутдінов, Є. Цибульська та ін. Втім, проблеми модернізації публічного управління для потреб повоєнного відновлення України через механізм формування і реалізації стратегії міжнародної конкурентоспроможності територіальних громад і країни в цілому на сьогодні не є дослідженими достатньо.

Мета статті – виявити особливості процесу стратегування міжнародної конкурентоспроможності України і сформулювати пропозиції щодо напрямів та заходів модернізації механізмів публічного управління для посилення їх ефективності щодо повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Історія людської цивілізації − це історія воєн і міжвоєнного відновлення і ревіталізації. В сучасній історіє є низка прикладів повоєнного відновлення найбільш відомим і масштабним є економічне зростання після Другої світової війни, «так званий післявоєнний економічний бум (золоте століття капіталізму)» який тривав з 1945 р. до кінця 1970-х років [1, с. 76]. Завдяки прийнятій політиці відновлення в найбільш зруйнованих війною країнах було не просто відновлено довоєнний рівень економіки, вдалося надати суттєвого економічного поштовху і сформувати стійкі конкурентні переваги на міжнародному рівні. Таким чином було створено «в Японії (японське економічне диво), Західній Німеччині (економічне диво), Франції (славне тридцятиріччя), Італії (італійське економічне диво) і Греції (грецьке економічне диво)» [1, с. 76]. Ці та інші економічні феномени відновлення стали результатом довготривалої державної політики і принесли очевидний результат – міцні конкурент ні позиції країн на світовому ринку.

Загалом країни мали різні моделі до формування політики відновлення. Наприклад, в Японії було запроваджено План «Доджа», розроблена і прийнята нова конституція, проведена земельна реформа, запроваджена демілітарізація промисловості [2], яка вивільнила суттєві ресурси для відновлення тощо. Для ініціації швидкого відновлення економіки Німеччини після Другої світової війни міністр економіки Л. Ерхард, відомий як фундатор «німецького економічного дива»[3], закладаючи основи концепції соціальної ринкової економіки з жорствою фінансовою економією і збалансованим бюджетом, розпочав у 1948 р. економічну і грошову реформу в країні». Основні тези його концепції, яка здебільшого не втратила актуальності, можна звести до такого:

– «зробити економіку передбачуваною;

– за допомогою одержуваних завдяки «плану Маршалла» коштів добитися тривалого стабільного пожвавлення;

– при важкому матеріальному руйнуванні економіки доцільно почати оновлення речового виробничого капіталу для забезпечення високої продуктивності праці;

– підвищення продуктивності праці необхідно добитися стимулюванням виробництва споживчих товарів…» [3].

Концепція «соціального ринкового господарства» Л. Ерхарда, у загальному сенсі мала за мету формування конкурентної економіки країни, вона опиралась на мотивацію приватної конкуренції, чим забезпечувалось створення товарного достатку і загалом, дозволяла в перспективі економіці країни стати конкурентною.

В Україні уже запроваджуються заходи щодо відновлення економіки, територіальних громад і країни в цілому, серед іншого, у 2022 р. створена Національна рада з відновлення України від наслідків війни [4]. Розроблено План Відновлення України [5], візією якого є бачення України як «сильної європейської країни – магніту для іноземних інвестицій» [5]. План Відновлення містить низку проєктів за кількома напрямами, із зосередженням зусиль на прискоренні стійкого економічного зростання, яке опирається на «інституційну спроможність, яка є фундаментальною передумовою для реалізації Плану Відновлення» [5]. У 2023 р. прийнято «Порядок визначення територій відновлення», в якому визначено «вимоги щодо показників для віднесення територіальних громад і мікрорегіонів до територій відновлення, механізм відбору та віднесення територіальних громад і мікрорегіонів до територій відновлення»[6]. Ці та інші нормативні документи спрямовані на довгострокову перспективу відновлення, втім вони лише опосередковано охоплюють питання формування конкурентоспроможності України на глобальному ринку, а між тим, питання формування міжнародної конкурентоспроможності на глобальному ринку має стати ключовим у ході Відновлення України і є компетенцією інститутів публічного управління національного рівня.

Це лише невеликий фрагмент нормативного забезпечення повоєнного відновлення і ревіталізації в Україні. Формування і реалізація будь-якої моделі відновлення і ревіталізації має стати елементом Стратегії національної політики, яка є ключовою в ієрархії стратегічних документів національного рівня (в Україні наразі не розроблена) і, як її складової, Стратегії міжнародної конкурентоспроможності країни (далі – Стратегія), яка містить комплекс заходів і політик зміцнення конкурентних позицій країни на довготривалу перспективу, які загалом є механізмом підвищення здатності країни конкурувати на глобальному рівні в умовах війни й у повоєнний період.

Наразі в Україні Стратегія міжнародної конкурентоспроможності країни не розроблена. Натомість, у Чехії така стратегія розроблена і реалізується [7]. Приклад цієї країни показує, що механізм формування і подальшої реалізації стратегії конкурентоспроможності насамперед потребує посилення функціональної спроможності інститутів державного управління і всієї системи публічного управління.

Отже, у ході відновлення Україна повинна розробити комплексну стратегію, яка враховуватиме глобальні виклики, зокрема зміни в міжнародній торгівлі, розвиток новітніх технологій та інновацій, а також інтенсифікацію глобальної конкуренції. Завдяки особливостям процесу стратегування і його методології Стратегія є одним із важливих механізмів модернізації публічного управління для відновлення економіки країни і ревіталізації її окремих територій. Обґрунтування цієї тези ми навели в табл. 1.

Так насамперед, Стратегія має «підготувати нову інституційну базу…» [8]. Серед основних цілей Стратегії міжнародної конкурентоспроможності країни чільне місце має посісти систематизація та вдосконалення діяльності публічного управління. Це передбачає посилення професіоналізму та ефективності публічного управління вимагає ретельного оцінювання доцільності і своєчасності прийнятих рішень, посилення економності та ефективності використання державних активів і коштів, полегшення доступу громадян до публічних адміністративних послуг, вдосконалення процесу розробки нормативних документів, поліпшення правоохоронної діяльності та подальше поширення цифровізації публічного адміністрування.

Модернізація інституцій публічного управління (державних інститутів, органів місцевого самоврядування й інститутів громадського сектору) у напрямі посилення їх ефективності є доволі складною проблемою в Україні тому потребує запровадження заходів та інструментів її вирішення, які могли б бути включеними у Стратегію міжнародної конкурентоспроможності країни. Найважливіші з них коротко розроблені і представлені нижче (табл. 2).

Вичерпний перелік запропонованих заходів має бути представлений у Плані дій до Стратегії, документу в якому передбачені цілі, підцілі, конкретні заходи, відповідальні виконавці, терміни і контрольні показники результативності реалізації стратегії. Серед напрямів модернізації інституцій публічного управління чільне місце посідає запровадження заходів посилення ефективного державного, регіонального і місцевого управління. На даний момент немає повного огляду того, що роблять інститути публічної влади, тому необхідно конкретизувати компетенції кожного інституту і посади, визначити механізми, інструменти і ресурси реалізації цих компетенцій. У цьому контексті важливою стає мета стратегії компетентнісна реструктуризація публічного управління.

Державні бюджети та управління ними наразі нечіткі та недостатньо прозорі для громадськості і зарубіжних партнерів. Попри те, що Міністерство фінансів регулярно публікує інформацію про державні бюджети та їх виконання, змістовне наповнення звіті про виконання бюджетів і їх структура унеможливлюють отримання споживачами достатньої інформації (наприклад, обсяг коштів на певні програми).

Таблиця 1

Стратегія міжнародної конкурентоспроможності країни як один з механізмів публічного управління відновлення і ревіталізації країни

Аргумент	Обґрунтування
Визначення пріоритетів	У ході стратегування визначаються ключові сектори управління, економіки і ревіталізації територій які мають найбільший потенціал для відновлення та зростання. В умов з обмеження ресурсів пріоритетність дозволяє спрямувати їх на розвиток тих галузей, які можуть швидко відновитися та стати основою для подальшого економічного піднесення і посилення конкурентних позицій країни.
Виокремлення інструментів підвищення ефективності публічного управління	Стратегія включає заходи з удосконалення /модернізації публічного управління за рахунок запровадження різноманітних інструментів, зокрема, шляхом зміни організаційно-функціонального і компетентнісного навантаження державних інститутів та органів місцевого самоврядування, посилення інструментів запобігання корупції, підвищення відповідальності тощо. Це сприяє посиленню ефективності публічного управління, його інституційній спроможності і зростанню довіри країн і організацій – партнерів до України.
Мобілізація внутрішніх та зовнішніх ресурсів	Стратегія акцентує зусилля на інституційної спроможності публічного управління щодо залучення інвестицій, як внутрішніх, так і зовнішніх, що є ключовим фактором у процесі відновлення економіки і ревіталізації територій. Це сприяє покращенню бізнес-клімату, більш ефективному використанню ресурсів та створенню сприятливих умов для відновлення країни, залученню міжнародної допомоги та партнерства, необхідних для фінансування повоєнних проектів.
Трансформація міграційної політики	Здійснення трансформації міграційної політики та перехід від еміграції до імміграції, повернення українців і залучення кваліфікованих працівників та талантів з-за кордону, які можуть сприяти інноваціям, підвищенню продуктивності та технологічному розвитку. Покращення якості національного людського капіталу. Це включає розвиток освітніх програм, підвищення кваліфікації працівників, а також створення умов для креативності та підприємництва.
Забезпечення стійкості і конкурентності економіки і окремих територій	Створення сприятливого бізнес середовища за рахунок розумної регуляції економіки для зменшення вразливості до зовнішніх викликів, шоків і криз; Сприяння сприяння розвитку нових галузей і секторів та створення належної кількості якісних робочих місць. Забезпечення розвитку окремих територій, міст чи районів, які перебувають у стані занепаду після воєнного спустошення або вимагають оновлення через соціальні, економічні або інші причини.

Джерело: складено авторами

Таблиця 2

Пропоновані напрями і заходи з модернізації публічного управління у межах Стратегії міжнародної конкурентоспроможності країни

Напрями реформування	Заходи модернізації публічного управління посилення їх ефективності
Компетентнісна реструктуризація публічного управління	– оцінка ефективності діяльності інститутів державного управління; – створення каталогу компетенцій кожного інституту і посад державних службовців, визначення механізмів, інструментів і ресурсів реалізації цих компетенцій; – компетентнісна реструктуризація публічного управління та його функціональне упорядкування за принципом оптимізації використання ресурсів;
Модернізація інструментів поводження з активами та коштами публічного сектору	– модернізації механізмів бюджетування, використання і звітності за державним та місцевими бюджетами не лише у розрізі Міністерств і окремих загальних напрямів, а й по окремим програмам (там, де це не становить державної таємниці); – запровадження доступних механізмів бюджетного нагляду, дотримання прозорості державних фінансів і дотримання фіскального балансу (між державним боргом і структурним дефіцитом) у довгостроковій перспективі; – запровадження інструментів публікації інформації про відчуження державних активів (зокрема, продаж і оренда), особливо землі; – вдосконалення форм публічних закупівель;
Подальша цифровізація і спрощення доступу до публічних послуг	– запровадження платформного цифрового управління в територіальних громадах, галузях, сферах діяльності; – стандартизація публічних послуг для різних надавачів послуг і збільшення переліку цифрових послуг; – створення єдиних, інтегрованих між собою реєстрів баз даних для їх гармонізації і забезпечення спрощення отримання публічних послуг в різних надавачів; – запровадження публічної послуги: «надання публічної інформації» для посилення обізнаності, відповідно, і конкурентоспроможності національного бізнесу тощо;
Підвищення якості регулювання економіки	– запровадження механізмів зменшення адміністративного впливу на представників бізнесу для створення позитивного бізнес середовища; – запровадження системи оцінки регуляторного впливу нормативно-правових актів, системи RIA (Regulatory Impact Assessment) тощо

Продовження таблиці 2

Демонополізація, посилення якості і безпеки інфраструктури	– демонополізація енергетики, транспортної інфраструктури; – запровадження механізмів інфраструктурного розвитку через поліпшення транспортної, енергетичної та інформаційної інфраструктури для підвищення ефективності і зменшення витрат; – запровадження механізмів збільшення видобутку енергії за рахунок демонополізації енергетичної галузі, диверсифікації джерел її генерації, у тому числі для малих і середніх підприємств і фізичних осіб; – побудова швидших, надійніших, системно пов'язаних і комфортніших транспортних маршрутів та транспортних послуг для створення конкурентного середовища в Україні; – подальша реалізація політики цифрової електронні комунікації через мережі та служби тощо.

Джерело: складено авторами

Тому бюджетний нагляд, прозорі та стійкі державні фінанси і фіскальний дисбаланс (державним борг і структурний дефіцит) у довгостроковій перспективі не є стійким і потребують посилення. Також має бути відкритою інформація про державні бюджети доступні для громадськості у всебічній формі. З цим пов'язана необхідність публікації інформації про відчуження державних активів (зокрема, продаж і оренда), особливо землі, це посилить конкуренцію між приватними структурами щодо боротьби за ці активи і, отже, не лише дохід для держави, а й імідж України як країни з рівними правами для учасників ринку.

Потребує вдосконалення форм оприлюднення пропозицій і результатів публічних закупівель та потребує перегляду існуюча платформа (Prozoro) для їх проведення і майданчик для громадського нагляду (DOZORRO) у напрямі посилення заходів щодо унеможливлення корупційних проявів у сфері публічних закупівель.

Також важливим є посилення механізмів щодо спрощеного доступу до публічних послуг. Складна структура системи публічного управління включає величезну кількість органів влади. Для виконання своєї діяльності органи влади пов'язані багатьма зв'язками та використовують громіздкі інформаційні системи, керують даними, пов'язаними з наданням публічних послуг для бізнесу і громадян. Інформаційні системи державного управління наразі не використовують (не завжди використовують) гармонізовані бази даних, часто ці бази є незалежними один від одного, через що можуть змінюватись фактичні дані, неузгодженість баз даних ускладнює отримання публічних послуг в різних службах. Питання взаємопов'язаності вирішується через інтегрування баз даних, створення єдиних реєстрів, що спрощує для адресатів публічних послуг, тобто громадян і бізнесів, неодноразово документувати і передавати інформацію в різні інститути, що здорожує процес діяльності й надмірно його забюрократизовує.

Необхідною передумовою підвищення конкурентоспроможності є якісне законодавство, яке зменшує адміністративне навантаження. Процес прийняття нормативних актів має бути плановим і налагодженим у майбутньому так щоб унеможливити прийняття спірних, непотрібних нормативних актів. Для цього є система оцінки регуляторного впливу нормативно-правових актів, RIA (Regulatory Impact Assessment), яка є «інформаційно-аналітичною базою, що має розкривати переваги та недоліки конкретного рішення та ефекти від його впровадження» [9], незважаючи на її безперечні переваги, в Україні досі не використовується достатньо. За досвідом Австралії після 2020 р, RIA «проводять органи-розробники проєкту нормативного акту. Координацію та контроль за якістю RIA здійснює … дорадчий орган, який знаходиться в Департаменті Прем'єр-міністра і Кабінету Міністрів та приймає незалежні від уряду рішення щодо застосування» RIA [9]. Застосування RIA дозволяє отримувати законодавцям, державним інститутам, громадянам і представникам бізнесу «кількісну та якісну інформацію про ймовірні наслідки регулювання, заохочує тих, хто приймає рішення, враховувати всі позитивні та негативні наслідки запропонованого регулювання та не дає прийняти рішення на основі впливу лише на одну групу в суспільстві» [9]. Також під час розробки законодавчих актів має бути використано більший досвід процесу лобіювання, а ризик незаконного просування особливих інтересів зведений до мінімуму.

Також важливим напрямом посилення конкурентоспроможності є покращення інфраструктури, шляхом запровадження механізмів інфраструктурного розвитку через поліпшення транспортної, енергетичної та інформаційної інфраструктури для підвищення ефективності економіки та зменшення витрат адже конкурентоспроможність країни зростає разом із якістю її інфраструктури. Економічний успіх країни значною мірою визначається якістю інфраструктури що служить основою економіки та дозволяє розвивати підприємницьку діяльність. Якість сполучення менш розвинутих регіонів з економічним центром істотно збільшує можливість зростання в регіонах такою ж мірою, як і їх фізична близькість до економічних глобальних центрів. В Україні гостро відчувається брак якісного сполучення з європейською транспортною мережею. Ось чому заходи в цьому напрямі зосереджені не лише на створенні залізничних мереж європейського зразка та приєднання до основних європейських маршрутів, але також і на вдосконалення управління якістю інфраструктури, до якого також відноситься пошук ефективних засобів фінансування інфраструктурних проектів.

У контексті створення комфортнішого бізнес середовища важливим є енергетика та надійне постачання енергії та енергоносіїв, причому за адекватними цінами і в достатніх обсягах, це необхідні умови для розвитку

бізнесу. Тому економічно стійкий розвиток відновлюваних джерел енергії, збільшення видобутку енергії за рахунок демонополізації енергетичної галузі, диверсифікації джерел її генерації, у тому числі доступність програми «зелений тариф» для малих і середніх підприємств і фізичних осіб.

Проте не лише транспортна та енергетична інфраструктури впливають на конкурентоспроможність, важливими є електронні комунікаційні мережі, зокрема широкосмугові Системи підключення до Інтернету. Враховуючи, що бізнес і послуги безпосередньо пов'язані з доступом в Інтернет, заходи в цій частині зосереджені на розширення покриття території стійким електронним зв'язком.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

Визначено, що Стратегія міжнародної конкурентоспроможності країни містить комплекс заходів і політик зміцнення конкурентних позицій країни на довготривалу перспективу, які загалом є механізмом підвищення здатності країни конкурувати на глобальному рівні в умовах війни й у повоєнний період.

Наведені ключові аргументи щодо розуміння Стратегії міжнародної конкурентоспроможності країни як одного із важливих механізмів модернізації публічного управління для відновлення економіки країни і ревіталізації її окремих територій. Зокрема наведені аргументи, які сприяють відновленню економіки і ревіталізації територій: визначення пріоритетів, що дозволяє виокремити ключові сектори управління, економіки, і ревіталізації територій, які мають найбільший потенціал для відновлення та зростання; виокремлення інструментів підвищення ефективності публічного управління; мобілізація внутрішніх та зовнішніх ресурсів; трансформація міграційної політики, забезпечення стійкості і конкурентності економіки і окремих територій.

Розроблені і запропоновані напрями і заходи з модернізації публічного управління у межах Стратегії міжнародної конкурентоспроможності країни для вирішення завдань відновлення економіки і ревіталізації територій України. Серед напрямів виокремлено такі: компетентнісна реструктуризація публічного управління, модернізація інструментів поводження з активами та коштами публічного сектору, подальша цифровізація і спрощення доступу до публічних послуг, підвищення якості регулювання економіки, демонополізація і посилення якості та безпеки інфраструктури.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі лежать у площині визначення теоретико-методологічних особливостей дослідження повоєнного відновлення економіки і ревіталізації територій.

Список використаних джерел:

1. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України. *Economy of Ukraine*, 2019, № 1 (686). С. 75–89.

2. Мугал М. Моделі відновлення після руйнації: світові кейси для України. Інститут аналітики та адвокації. 29 Червня 2023. URL: https://iaa.org.ua/articles/modeli-vidnovlennya-pislya-rujnacziyi-svitovi-kejsy-dlya-ukrayiny/

3. Ерхард Л. Добробут для всіх. Wellbooks. 2023, 384 с. пер. з нім. А. Лапчак, В. Сеник. URL: http://bibliograph.com.ua/erhard$1/index.htm.

4. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225.

5. План відновлення України. Національна рада з відновлення. 2022. URL: https://shorturl.at/TJfqV.

6. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text.

7. Back to the top. The International Competitiveness Strategy for the Czech Republic 2012–2020. 2010. 59 p. URL: https://www.mpo.gov.cz/assets/dokumenty/44023/49501/578204/priloha001.pdf

8. Булик О. Б. Стратегія відновлення економіки України після війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск №48. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2240/2163

9. Стасюк О., Чмирьова Л., Федяй Н., Проведення аналізу регуляторного впливу в країнах ОЕСР: практичний досвід для України. *International Science Journal of Management, Economics & Finance.* 2022. Vol. 1 № 3. URL: https://isg-journal.com/isjmef/article/view/60

References:

1. Ivanov S.V. (2019) Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevtracheni mozhlyvosti dlia Ukrainy: [Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: unmissable opportunities for Ukraine]. Ekonomika Ukrainy. № 1 (686). P. 75–89.

2. Mughal M. (2023) Modeli vidnovlennia pislia ruinatsii: svitovi keisy dlia Ukrainy: [Models of recovery after destruction: world cases for Ukraine]. Instytut analityky ta advokatsii. URL: https://iaa.org.ua/articles/modeli-vidnovlennya-pislya-rujnacziyi-svitovi-kejsy-dlya-ukrayiny.

3. Erkhard L. (2023) Dobrobut dlia vsikh: [Prosperity for all]. Wellbooks. 384 p. translation from German A. Lapchak, V. Senyk. URL: http://bibliograph.com.ua/erhard$1/index.htm.

4. President of Ukraine, Decree (2022) Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny: [Issues of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War]. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225.

5. National Recovery Council (2022) Plan vidnovlennia Ukrainy: [Ukraine recovery plan]. URL: https://shorturl.at/TJfqV.

6. CMU. Resolution (2023) Pro zatverdzhennia poriadkiv z pytan vidnovlennia ta rozvytku rehioniv i terytorialnykh hromad: [On the approval of procedures for the restoration and development of regions and territorial communities]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text.

7. Back to the top. The International Competitiveness Strategy for the Czech Republic 2012–2020. (2010) 59 p. URL: https://www.mpo.gov.cz/assets/dokumenty/44023/49501/578204/priloha001.pdf.

8. Bulyk O. B. (2023) Stratehiia vidnovlennia ekonomiky Ukrainy pislia viiny: [Strategy for recovery of Ukraine's economy after the war]. *Ekonomika ta suspilstvo.* № 48. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2240/2163.

9. Stasiuk O., Chmyrova L., Fediai N. (2022) Provedennia analizu rehuliatornoho vplyvu v krainakh OESR: praktychnyi dosvid dlia Ukrainy: [Conducting regulatory impact analysis in OECD countries: practical experience for Ukraine]. *International Science Journal of Management, Economics & Finance.* Vol. 1 № 3. URL: https://isg-journal.com/isjmef/article/view/60.

УДК 351:342:321
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.6

Н. С. Орлова, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі

І. О. Драган, доктор наук з державного управління, професор, завідуючий кафедрою права та правоохоронної діяльності, публічного управління та адміністрування Державного університету «Житомирська політехніка»

С. М. Верительник, доктор філософії з публічного управління та адміністрування, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Маріупольського державного університету

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ МІГРАЦІЇ: РИЗИКИ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

У статті досліджено механізми державного управління процесами міграції в Україні в умовах війни та їх вплив на стан громадянського суспільства в Україні. Метою статті є аналіз наслідків міграції населення України в умовах війни та розробка рекомендацій щодо врахування подальших ризиків у відновленні та розвитку громад регіонів та держави в цілому. Проаналізовано наслідки процесів міграції в Україні в умовах війни у різних секторах економіки та суспільного життя. Обґрунтовано механізми державного управління процесами міграції в Україні та стратегічні цілі Міжнародної організації з міграції в контексті розвитку громадянського суспільства. Визначено ризики соціально-економічного розвитку громад регіонів, в які прибувають внутрішньо переміщені особи, та в які здійснюється релокація підприємств в Україні. Визначено проблеми дії механізмів державного регулювання та соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб як на рівні держави, так і на рівні окремих громад. У статті особливу увагу приділено регіональному аналізу підприємств-релокантів за секторальною ознакою їх розподілу. Також, розглянуто ініціативи уряду щодо реалізації організаційно-інформаційних заходів підтримки громадянського суспільства та забезпечення функціонування релокованого бізнесу в Україні на державному рівні. У висновках надано рекомендації щодо врахування ризиків міграції для зміцнення людського капіталу, розвитку громадянського суспільства України та підвищення продуктивності праці населення, а саме: підтримка співпраці між органами влади та молодіжним сектором; налагодження моніторингу внутрішньо переміщених осіб в цілому в державі та за окремими територіальними громадами; створення умов для повернення українців в Україну; підвищення конкурентоспроможності бізнесу; формування ефективної державної молодіжної й освітньої політики задля повернення молоді в країну. Зазначено, що успішна релокація підприємств потребує активної підтримки з боку держави, це є дієвим механізмом адаптації бізнесу до нових умов та продовження своєї діяльності, сприяючи загальному економічному відновленню та розвитку громадянського суспільства України. Аналіз наслідків процесів міграції населення за 2022-2024 рр. для громадянського суспільства показав наявні проблеми на державному та регіональному рівнях, які потребують вирішення у подальшому через нові механізми державного управління.

Ключові слова: *міграція, державне управління, громадянське суспільство, внутрішньо переміщені особи, релокація бізнесу, економічний розвиток, розвиток громад, регіональний розвиток.*

N. S. Orlova, I. O. Dragan, S. M. Verytelnyk. Mechanisms of state management of migration processes: risks and consequences for the civil society of Ukraine

The article examines the mechanisms of state management of migration processes in Ukraine during the war and their impact on the state of civil society in Ukraine. The purpose of the article is to analyze the consequences of the migration of the population of Ukraine in the conditions of war and to develop recommendations for taking into account further risks in the restoration and development of communities in the regions and the country as a whole. The consequences of migration processes in Ukraine in the conditions of war in various sectors of the economy and social life are analyzed. The mechanisms of state management of migration processes in Ukraine and the strategic goals of the International Organization for Migration in the context of the development of civil society are substantiated. The risks of socio-economic development of the communities of the regions to which internally displaced persons arrive and to which enterprises are relocated in Ukraine are determined. The problems of the functioning of mechanisms of state regulation and social security of internally displaced persons both at the state level and at the level of individual communities have been identified. In the article, special attention is paid to the regional analysis of relocating enterprises according to the sectoral

© Н. С. Орлова, І. О. Драган, С. М. Верительник, 2024

characteristics of their distribution. Also, the government's initiatives regarding the implementation of organizational and information measures to support civil society and ensure the functioning of relocated businesses in Ukraine at the state level were considered. The conclusions provide recommendations on taking into account the risks of migration to strengthen human capital, develop civil society in Ukraine and increase the labor productivity of the population, namely: support for cooperation between authorities and the youth sector; establishment of monitoring of internally displaced persons as a whole in the state and by individual territorial communities; creation of conditions for the return of Ukrainians to Ukraine; increasing business competitiveness; formation of an effective state youth and educational policy for the return of young people to the country. It is noted that the successful relocation of enterprises requires active support from the state, this is an effective mechanism for adapting business to new conditions and continuing its activities, contributing to the general economic recovery and development of civil society in Ukraine. The analysis of the consequences of population migration processes for 2022-2024 for civil society showed the existing problems at the state and regional levels, which need to be solved in the future through new state management mechanisms.

Key words: *migration, public administration, civil society, internally displaced persons, business relocation, economic development, community development, regional development.*

Постановка проблеми. Вимушена міграція населення внаслідок війни негативно впливає на економіку України й зумовлює відповідні фінансово-економічні, соціальні ризики для громадянського суспільства як на рівні держави, так і її окремих регіонів. Державне управління процесами міграції потребує певних трансформацій в різних секторах економіки та сферах суспільного життя. Регіональний дисбаланс у соціально-економічному розрізі стану громадянського суспільства потребує особливої уваги місцевих органів самоврядування. Демографічні та житлові проблеми, трудові відносини внутрішньо переміщених осіб в нових у мовах, відкриття та релокація підприємств – все це надає поштовх до подальших досліджень в Україні щодо механізмів державного управління процесами міграції та їх впливу на розвиток громад в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні 10 років вітчизняні вчені визначили ризики та наслідки впливу різних факторів на соціально- економічні процеси в Україні. К. Червінська, І. Каліна, Т. Червінська, Ю. Сафонов, А. Ліщенко, Н. Шуляр зазначали, що масові міграційні процеси в Україні з 2022 року негативно впливають на економіку України та зумовлюють відповідні демографічні й фінансово-економічні ризики: зменшення працездатного населення й молоді в громадах, скорочення обсягів виробництва й реалізації продукції, погіршення платоспроможності суб'єктів господарювання, зниження ВВП, погіршення якості кредитного портфеля кредитних спілок та фінансових компаній, зниження споживчого попиту, зростання цін, посилення інфляції, погіршення соціально-економічного стану в громадах тощо [1].

Кашуба О. зазначала, що міграція є невід'ємним елементом ринкової економічної системи та впливає на збалансованість підприємницької діяльності. Також, міграція впливає на ефективність функціонування регіональних сегментів економічної системи країни, зумовлює скорочення внутрішнього споживання та зменшення пропозиції робочої сили, у тому числі в довгостроковій перспективі, що має вплив на ринок праці та потенційний ВВП [2]. Натомість А. Тутова підкреслила, що позитивними ознаками міграції для розвитку підприємництва є: скорочення дефіциту платіжного балансу, стимулювання росту суб'єктів підприємництва, збільшення можливості впровадження працезберігаючих технологій без негативних наслідків для ринку праці; стимулювання росту деяких галузей промисловості і будівництво; збільшення надходжень до бюджету; створення умов для розвитку малого бізнесу [3]. Однак за роки повномасштабної війни змінилися механізми державного управління процесами міграції з огляду на фактори внутрішньої та зовнішньої міграції населення, тому ця тема потребує подальшого дослідження а контексті впливу міграції на громадянське суспільство.

Метою статті є аналіз наслідків міграції населення України в умовах війни та розробка рекомендацій щодо врахування подальших ризиків у відновленні та розвитку регіонів, громадянського суспільства та держави.

Виклад основного матеріалу. Наразі надзвичайно гостро постала проблема, пов'язана із міграцією населення, обсяги якої перевищили аналогічні показники за весь період незалежності України та зумовили соціально-гуманітарну кризу в Європі. Питання міграції та її впливу на економічну ситуацію в країні, а також на стан бізнесу в контексті розвитку трудових відносин в громадах є критично важливим, адже від цього залежить післявоєнна відбудова держави. На основі дослідження наслідків широкомасштабної війни для соціально-економічної системи країни доведено, що однією з головних проблем, що постала перед урядом, є забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Така ситуація ставить під загрозу соціальний та економічний розвиток держави, адже забезпечення соціально-економічної стабілізації є фундаментальною передумовою гарантування належної якості життя населення в умовах війни, зростання рівня задоволеності інтересів громадян [4].

Порядок денний у сфері Сталого розвитку до 2030 року визнає, що міграція є потужним двигуном сталого розвитку мігрантів та їхніх громад. Згідно зі своїм стратегічним підходом Міжнародна організація з міграції (МОМ) прагне оптимізувати переваги трудової міграції як для країн походження та країн призначення, так і для самих мігрантів. За оцінками експертів, у будь-який момент часу за кордоном перебувають близько 3 млн. українських трудових мігрантів, більшість – у Європі, зокрема у Польщі, Італії, Чехії та віднедавна у країнах Балтії, які є основними країнами призначення серед держав-членів Європейського союзу (ЄС).

Мігранти є найбільшими інвесторами в економіку України: їхні приватні грошові перекази у 2020 році перевищили 15,2 млрд. дол. США (за даними Світового банку). Українська діаспора, що налічує від 5,9 до 20 млн. осіб у понад 100 країнах світу, має значний фінансовий та соціальний капітал, який можна використати для просування сталого розвитку в Україні. Крім фінансових ресурсів, українська діаспора та мігранти можуть зробити свій внесок, передаючи знання та навички для розвитку різних секторів, зокрема охорони здоров'я, освіти та інших. Водночас кількість працівників-мігрантів в Україні поступово збільшується, і за виваженого регулювання цього питання, іноземні працівники можуть виконувати критично важливі функції в країні, задовольняючи нестачу робочої сили та сприяючи інноваціям [5].

На міжнародній арені МОМ України пропонує використання потенціалу розвитку міграції шляхом: просування підприємництва серед мігрантів та розширення можливостей працевлаштування; заохочення участі діаспори в розвитку країни шляхом інвестицій у вигляді грошових переказів; надання конструктивних рекомендацій з розробки політики щодо сприяння підвищенню ефективності управління міграцією. Крім того, МОМ підтримує свої держави-члени у зміцненні потенціалу лідерів їхніх громад та регіональних органів влади у створенні сприятливого середовища на рівні громад для забезпечення соціальної згуртованості та впливу на розвиток, що приносить користь усьому суспільству. Це передбачає розширення повноважень місцевих та регіональних органів влади як «тих, хто першим реагує на міграцію» та найближчих до своїх виборців як ключових суб'єктів міграційного управління для розвитку [6].

Таблиця 1 показує результати аналізу пошкоджень, втрат (збитків) та необхідних ресурсів за секторами економіки.

Таблиця 1

Аналіз втрат та потреб матеріальних ресурсів за секторами економіки України 2022–2023 р., млрд.дол.США

Сектор економіки	Пошкодження	Збитки (втрати)	Потреби
Соціальний сектор			
Домогосподарства	55,9	17,4	80,3
Освіта і наука	5,6	6,9	13,9
Здоров’я	1,4	17,8	14,2
Соціальний захист і соціальна підтримка	0,2	9,5	44,5
Культура і туризм	3,5	19,6	8,9
Інфраструктура			
Енергетична система	10,6	54,0	47,1
Транспорт	33,6	40,7	73,7
Телекомунікації та зв’язок	2,1	2,3	4,7
Водопостачання та водовідведення	4,0	11,6	11,1
Комунальні сервіси	4,9	6,8	11,4
Виробничий сектор			
Сільське господарство	10,3	69,8	56,1
Торгівля і промисловість	15,6	173,2	67,5
Зрошення та управління водними ресурсами	0,7	0,7	10,7
Фінанси та банківська діяльність	0,0	5,7	2,3
Наскрізні сектори			
Охорона навколишнього середовища, лісів	3,3	26,5	2,3
Надзвичайні ситуації та цивільний захист	0,4	0,5	2,3
Правосуддя та державне управління	0,3	1,7	0,7
Управління вибуховою небезпекою	-	34,6	34,6
Разом	152,5	499,3	486,2

Джерело: складено авторами за даними [7]

У дослідженні Світового банку, ЄС, ООН та Організації об’єднаних націй (ООН) «Третя швидка оцінка шкоди та потреб Ukraine» (лютий 2022 – грудень 2023) викладена інформація, методи, процеси, висновки щодо процесів міграції в Україні, а також наслідків війни. Збитки покривають 22 місяці війни з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року та охоплює загалом 40 місяців, включаючи 22 місяці з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року та додаткові 18 місяців до 30 червня 2025 року; потреби охоплюють період 2024-2033 рр. До категорії соціального захисту не враховано втрату доходу домогосподарств у 60 млрд. дол. США, для уникнення можливого подвійного підрахунку по відношенню до інших секторів [7].

У Глобальному стратегічному плані МОМ (2024–2028 рр.) зазначено стратегічні цілі управління міграцією населення на глобальному рівні (рис.1.). (на основі [8]).

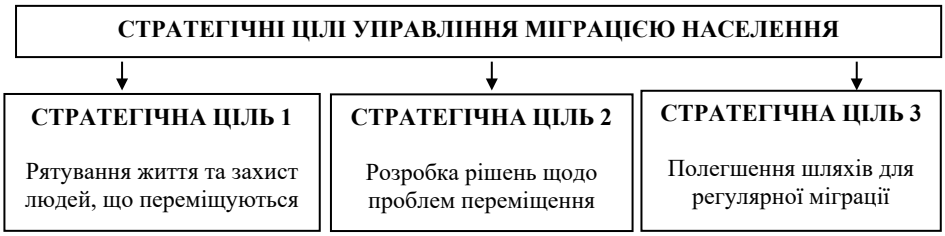

Рис. 1. Стратегічні цілі управління міграцією населення (2024–2028 рр.)

На початку війни (2022 р.) 13,5 млн. осіб – приблизно третина населення України – були переміщені. Станом на грудень 2023 року приблизно 5,9 млн. людей були зареєстровані як біженці по всій Європі, у порівнянні з 8,1 млн., станом на лютий 2023 року. Станом на жовтень 2023 року МОМ оцінює 3,7 млн. ВПО. З тих пір кількість ВПО, зареєстрованих у Міністерстві соціальної політики України, зростає. Кількість осіб офіційно коливається і досягає 4,9 млн. осіб станом на грудень 2023 року.

МОМ визначає п'ять факторів повернення: засоби до подальшого існування; комунальні послуги; руйнування (відновлення) житлового фонду; безпека та захист; громадське життя (соціальна напруга). Близькість до бойові дії є домінуючим фактором у прийнятті біженцями рішення про повернення в Україну. Періодичні дослідження намірів показують, що 76% біженців з України та 82% ВПО сподіваються та мають намір зповернутися в Україну, і що ключові чинники стійкого повернення – окрім безпеки та безпеки, на які посилаються 95% – доступ до житла, основні послуги та робочі місця. Біженці, які здійснили короткочасні візити в Україну, щоб відвідати рідних та їх громада, швидше за все, висловлять намір повернутися порівняно з тими, хто цього не зробив [8].

У 2022 році грошові перекази ВПО склали 53,5 млрд. грн. (1,5 млрд. дол. США), половина з яких була профінансована за рахунок зовнішньої допомоги. Станом на січень 2023 року лише 30% домогосподарств ВПО мали заробітну плату як основне джерело доходу, 85% і 24% покладалися на державні трансферти на доходи. Багато роботодавців не бажають брати на роботу ВПО, вважаючи їх тимчасовими. ВПО також часто не мають необхідних документів для офіційного працевлаштування, наприклад, належного звільнення попередні місця роботи в рідних регіонах. Щоб пом'якшити цей виклик, у 2022 р. уряд запровадив субсидію роботодавцю у розмірі 6500 грн. (178 дол. США) на місяць протягом двох місяців для працевлаштування ВПО [6–8].

Також, варто зазначити, що близько 37% молоді зазнали внутрішнього переміщення; ця частка складається з 20% тих, хто повернувся на Батьківщину, 11% тих, хто має намір повернутися, і 6% тих, хто не має наміру повертатися. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на грудень 2023 року 1,04 млн. дітей віком до 18 років зареєстровані, як ВПО. За даними ООН, 36% біженців складають діти [9].

Механізми державного управління потребують формування заходів щодо подолання наступних основних проблем у різних секторах економіки та сферах суспільного життя України. Перш за все, це відновлення сільськогосподарського виробництва. Забруднення сільськогосподарських угідь, обмежений доступ до ресурсів сільського господарства через зростання цін і обмежену доступність, а також проблеми, пов'язані з землеволодінням, можуть стати перешкодами для відновлення для домогосподарств, які покладаються на доходи від сільського господарства. Ці перешкоди також можуть призвести до погіршення продовольчої безпеки домогосподарств, якщо їх не усунути. Також, слід зосередити зусилля на модернізації для збільшення виробництва.

Особливої уваги потребує напрям державного управління – інвестування в освітні та професійні ініціативи для зміцнення людського капіталу України та підвищення продуктивності праці. Це може включати забезпечення швидкої та стабільної реінтеграції молодих ветеранів і молоді, постраждалої від війни, через програми професійної підготовки та університетські гранти. Державні механізми повинні орієнтуватися на розвиток навичок, що гарантує (само)зайнятість і отримання доходу, а також інші освітні можливості для дорослих. Буде важливо інвестувати у вищу освіту, як формальну, так і неформальну, щоб забезпечити людям можливість (повторно) вийти на післявоєнний ринок праці.

Оскільки населення України продовжує старіти, боротьба з «витоком мізків» і створення економічних умов, які стимулюватимуть населення працездатного віку залишатися в Україні та повертатися в Україну, будуть ключовими для відновлення. Для тих, хто вирішить залишитися за межами України в довгостроковій перспективі, також слід розглянути політику, яка використовує потенціал розвитку міграції та сприяє зв'язкам з діаспорою. Потрібно створити сприятливе середовище для жінок і переміщених осіб, щоб вони могли працювати поза домом, залучатися до домашнього заробітку та брати участь у заходах, що проводяться організаціями, які займаються розвитком і гуманітарними організаціями [6–8].

Ефективна релокація підприємств у сьогоднішніх умовах війни є важливим стратегічним пріоритетом як для збереження економічного потенціалу країни, так і для формування її збалансованого просторового (регіонального) розвитку. Лідерами з розміщення релокованих підприємств є Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області (табл. 2) (за даними [11]).

Таблиця 2

Особливості реалізації Програми релокації підприємств в Україні за регіонами

Регіон	Релековано підприємств	Види діяльності релокованих підприємств
Львівська	199	харчова, легка, хімічна промисловість, будівництво, металооброблення, торгівля
Чернівецька	78	ІТ, легка, харчова, деревообробна промисловість, виробництво пластмасових, електронних та електричних виробів
Закарпатська	120	ІТ, виробництво обладнання зв'язку, деревообробна (меблева), легка промисловість, будівництво
Хмельницька	62	легка промисловість (швейна), машинобудування, виробництво світлодіодної продукції, електричного устаткування, деталей для автотранспортних засобів, гідравлічного обладнання, продаж і ремонт автокранів і спецтехніки т
Івано-Франківська	70	ІТ, легка, харчова промисловість, будівництво, машинобудування, металооброблення
Тернопільська	51	легка промисловість (швейна) , машинобудування, металооброблення, харчова промисловість, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, поліграфія, ІТ
Рівненська	16	ІТ, харчова, легка, деревообробна промисловість
Вінницька	43	виробництво промислового холодильного та вентиляційного устаткування, столових приборів
Волинська	18	легка (швейна), хімічна (виробництво побутової хімії) промисловість, металооброблення, виробництво паперу й картону

Джерело: [11]

Львівська область наразі вважається одним з найпопулярніших напрямків для релокації бізнесу та пропонує багато можливостей для підприємців, зокрема фінансових. Львівська обласна військова адміністрація розробила власну програму підтримки релокованого бізнесу, згідно якої передбачено безповоротну фінансову допомогу у розмірі 100 тис. грн. при реєстрації підприємства в межах області, понад 100 тис. грн. додатково за умови створення 20 робочих місць. У межах програми передбачено компенсацію за підключення до електромереж (750 тис. грн. у розрахунку на одне підприємство), а також два ваучери на маркетингові послуги у розмірі 50 тис. грн. і сертифікацію продукції (80 тис. грн.). Також, у Львівській області запроваджено telegram-канал, основною метою якого є здійснення моніторингу потреб релокованого та у процесі переміщення бізнесу [10].

З початку війни Закарпатська область релокувала понад 35 тис. фахівців ІТ-сфери, що дозволило створити регіональний ІТ-кластер. В Закарпатській області введено в дію чат-бот для комунікації владних регіональних органів і релокованих підприємств. Закарпатська область не розглядає заявки на релокацію бізнесу, діяльність якого несе шкоду для навколишнього середовища або створює ризики для туристично-рекреаційної галузі. До Івано-Франківської області релоковано підприємства легкої і лісової промисловості (зокрема, швейні цехи, виробництво меблів та модульних будинків), креативної індустрії. Також, створено платформу Save Business Now, предметом функціонування якої є інформаційна підтримка релокованого бізнесу.

Таким чином, реалізація Програми релокації підприємств здатна створити передумови для максимально швидкого перезапуску їхньої діяльності й полегшення повоєнного відновлення економіки України [10-11].

Для забезпечення взаємозв'язку учасників процесу релокації на державному рівні створено платформу цифрової взаємодії на базі системи «Прозорро.Продажі» та одного з акредитованих у системі майданчиків E-Tender. Також, за ініціативи уряду реалізовано організаційно-інформаційні заходи щодо підтримки та забезпечення функціонування релокованого бізнесу в Україні: розроблено інформаційні платформи з допомоги в релокації бізнесу (restartbusiness.in.ua), основними завданнями яких є гарантування швидкого процесу пошуку місць для відновлення бізнес-процесів та налагодження прямих контактів між територіальними громадами і бізнесами, готовими до релокації; уведено в дію безоплатну платформу щодо підтримки релокації бізнесу, яка призначена як для бізнесу, який подав заявки на релокацію, так і для підприємств, які мають наміри допомогти іншим з релокацією [12].

Незважаючи на активність процесу релокації українського бізнесу під час війни, він стикається з певними викликами і проблемами: проблема фізичного перевезення устаткування, відсутність необхідних приміщень чи земельних площ для розміщення великих підприємств, тривалий час на відновлення попередніх обсягів виробництва, нестача транспорту та складність логістичних зв'язків, складність у пошуку житла для працівників, відсутність кваліфікованого персоналу [12, 13]. Таким чином, можна зробити висновки, що успішна релокація

підприємств потребує активної підтримки з боку держави, це є дієвим механізмом адаптації бізнесу до нових умов та продовження своєї діяльності, сприяючи загальному економічному відновленню України.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Аналіз наслідків процесів міграції населення за 2022-2024 рр. показав наявні проблеми на державному та регіональному рівнях, які потребують вирішення у подальшому через нові механізми державного управління з урахуванням потреб громадянського суспільства. Ризики міграції ВПО повинні прогнозуватися та відслідковуватися на регіональному рівні та в громадах. Втрата людського потенціалу та його неконкуретоспроможність може призвести до кризи на ринку праці та нестачі трудових ресурсів у різних секторах економіки України. Тому, на рівні регіонів і громад потрібно зміцнити існуючу молодіжну інфраструктуру, підтримуючи співпрацю між органами влади та молодіжним сектором, громадськими організаціями, а також залучати молодих людей до прийняття рішень щодо соціально-економічного відновлення регіонів. Для цього потрібна оцінка потреб дітей та молоді на місцевому рівні та залучення молодіжних організацій до планування. Громадам слід запровадити механізми зворотного зв'язку для моніторингу потреб молодих людей та залучення їх до планування відновлення та реконструкції територій України.

Список використаних джерел:

1. Червінська К., Каліна І., Червінська Т., Сафонов Ю., Ліщенко А., Шуляр Н. Вимушена міграція в умовах війни: виклики, фінансово-економічні ризики, напрями роз'язання проблем. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2024. № 2 (55). С. 531–545.

2. Кашуба О. М. Економічні наслідки трудової міграції для підприємництва в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3(101). С. 434–443.

3. Тутова А.С. Міграція населення під час війни та її вплив на ринок оплати праці. URL: https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/Programka_KONF_2023-4.pdf

4. Загроза використання масової міграції та внутрішнього переміщення з метою поглиблення розколів в суспільстві та зменшення його стійкості до інших загроз. Центр безпекових досліджень «CEHCC». URL: https://censs.org/threat-of-using-mass-migration-and-internal-displacement-to-deepen-divisions-in-society/

5. IOM in Ukraine. International Organization for Migration (IOM). 2024. URL: https://ukraine.iom.int/iom-ukraine

6. Migration, Sustainable Development and the 2030 Agenda. IOM. 2023. URL: Migration, Sustainable Development and the 2030 Agenda | IOM

7. Himmelfarb A. Ukraine: Third Rapid Damage and Needs Assessment. World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations, 2024. 191 p.

8. Strategic response plan: Ukraine & neighbouring Countries (2024–2026). IOM, 2023. 42 p. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/documents/2024-03/iom-strategic-response-plan-ukraine-neighbouring-countries-2024-2026-endorsed.pdf

9. Адміністрування надання соціальної підтримки. Міністерство соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/Metodichni-rekomendacii.html

10. Як міграційні процеси впливають на бізнес? Gradus Research Plus. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/how-do-migration-processes-affect-business/

11. Український бізнес переїжджає із міст в області. Опендатабот. URL: https://opendatabot.ua/ru/analytics/business-relocation-2023-2

12. Огляд реалізації програми релокації підприємств в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryyemstv-v-ukrayini

13. Драган І., Орлова Н. Державне регулювання щодо організації евакуації бізнес-структур та мінімізація військових ризиків. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2024. № 2. С. 29–35.

References:

1. Chervins'ka, K., Kalina, I., Chervins'ka, T., Safonov, Yu., Lischenko, A. and Shuliar, N. (2024), Vymushena mihratsiia v umovakh viiny: vyklyky, finansovo-ekonomichni ryzyky, napriamy roziazannia problem, [Forced migration in the conditions of war: challenges, financial and economic risks, directions for solving problems] *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, № 2 (55), pp. 531–545. [in Ukrainian]

2. Kashuba, O. M. (2013), Ekonomichni naslidky trudovoi mihratsii dlia pidpryiemnytstva v Ukraini, [Economic consequences of labor migration for entrepreneurship in Ukraine] *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy,* №3(101), pp. 434–443. [in Ukrainian]

3. Tutova, A.S. (2023), Mihratsiia naselennia pid chas viiny ta yii vplyv na rynok oplaty pratsi, [Population migration during the war and its impact on the labor marke] Available at: https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/Programka_KONF_2023-4.pdf [in Ukrainian]

4. Center for Security Research "SENSS" (2023). Zahroza vykorystannia masovoi mihratsii ta vnutrishnoho peremishchennia z metoiu pohlyblennia rozkoliv v suspilstvi ta zmenshennia yoho stiikosti do inshykh zahroz, [The threat

of using mass migration and internal displacement in order to deepen divisions in society and reduce its resistance to other threats]. Available at: https://censs.org/threat-of-using-mass-migration-and-internal-displacement-to-deepen-divisions-in-society/ [in Ukrainian]

5. IOM (2024). IOM in Ukraine. Available at: https://ukraine.iom.int/iom-ukraine [in English]

6. IOM (2023) Migration, Sustainable Development and the 2030 Agenda. Available at: https://www.iom.int/migration-sustainable-development-and-2030-agenda [in English]

7. Himmelfarb, A. (2024), Ukraine: Third Rapid Damage and Needs Assessment, World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations, 191 p. [in English]

8. IOM (2023) Strategic response plan: Ukraine & neighbouring Countries (2024-2026). 42 p. Available at: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/documents/2024-03/iom-strategic-response-plan-ukraine-neighbouring-countries-2024-2026-endorsed.pdf [in English]

9. Ministry of Social Policy of Ukraine (2023), Administruvannia nadannia sotsialnoi pidtrymky. [Administration of social support provision]. Available at: https://www.msp.gov.ua/timeline/Metodichni-rekomendacii.html [in Ukrainian]

10. Gradus Research Plus (2024), Yak mihratsiini protsesy vplyvaiut na biznes?, [How do migration processes affect business?]. Available at: https://gradus.app/uk/open-reports/how-do-migration-processes-affect-business/ [in Ukrainian]

11. Opendatabot (2023), Ukrainskyi biznes pereizhdzhaie iz mist v oblasti, [Ukrainian business is moving from cities to the region], available at: https://opendatabot.ua/ru/analytics/business-relocation-2023-2 [in Ukrainian]

12. NISS (2024), Ohliad realizatsii prohramy relokatsii pidpryiemstv v Ukraini, [Overview of the implementation of the enterprise relocation program in Ukraine], Available at: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryyemstv-v-ukrayini [in Ukrainian]

13. Drahan, I. & Orlova, N. (2024) Derzhavne rehuliuvannia shchodo orhanizatsii evakuatsii biznes-struktur ta minimizatsiia viiskovykh ryzykiv, [State regulation regarding the organization of evacuation of business structures and minimization of military risks] *Publichne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia,* № 2. P. 29–35. [in Ukrainian]

УДК 351:338.124
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.7

Р. Г. Хрістін, аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту» Інституту адміністрування державного управління та професійного розвитку, Національного університету «Львівська політехніка»

БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ НАПРЯМІВ ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Актуальність дослідження полягає в необхідності глибшого розуміння ефективності державної політики підтримки бізнесу в кризових ситуаціях для розробки адаптивних стратегій, що можуть допомогти у забезпеченні економічної стабільності та відновленні бізнесу. У статті проведено бібліометричний аналіз наукових досліджень, індексованих у міжнародній науковометричній базі даних Scopus, присвячених державній політиці підтримки бізнесу в кризовий період. Дослідження проведено на основі 721 публікації, які містять пошукові терміни «state», «business», «support» і «crisis» у назвах, анотаціях та ключових словах. З використанням програми VOSviewer створена мережева карта сполучуваності 188 ключових слів. На основі мережевої карти та даних про ключові слова виділено п'ять основних кластерів, кожен з яких відображає різні аспекти державної політики підтримки бізнесу в кризовий період: державна підтримка бізнесу в умовах економічних і фінансових криз, соціальна підтримка та людські ресурси в сфері охорони здоров'я; пандемії, коронавірус та політика охорони здоров'я; кризовий менеджмент і інформаційні комунікації; інформаційні технології і стратегічне управління. Проаналізовано динаміку ключових слів на мережевій карті і виявлено поступове зміщення фокусу досліджень від загальних питань здоров'я та соціальної підтримки до конкретних аспектів управління кризами та підтримки бізнесу під час глобальних викликів, таких як пандемія COVID-19. Це свідчить про адаптацію наукового інтересу до сучасних реалій та викликів, що постають перед суспільством. Аналіз географічного розподілу публікацій показав, що найбільше наукових робіт на тему державної політики підтримки бізнесу під час кризи опубліковано в США, росії, Великій Британії та Україні. Результати аналізу можуть стати основою для вдосконалення державної політики підтримки бізнесу в кризовий період. Вивчення ефективності інноваційних підходів та нових інструментів підтримки допоможе розробити програми, які забезпечують більш цілеспрямовану та результативну підтримку підприємствам, що, в свою чергу, сприятиме їх стійкості та розвитку.

Ключові слова: *державна політика, підтримка бізнесу, криза, фінансово-економічна криза, пандемія, COVID-19, охорона здоров'я, кризовий менеджмент.*

R. H. Khristin. Bibliometric analysis of the state policy directions of business support in the crisis period

The relevance of the study lies in the need for a deeper understanding of the effectiveness of state business support policies in crisis situations in order to develop adaptive strategies that can help ensure economic stability and business recovery. The article carries out a bibliometric analysis of scientific studies indexed in the international scientific metric database Scopus, devoted to the state policy of business support during the crisis period. The study was conducted on the basis of 721 publications that contain the search terms "state", "business", "support" and "crisis" in titles, abstracts and keywords. Using the VOSviewer program, a network map of the compatibility of 188 keywords was created. On the basis of the network map and keyword data, five main clusters have been identified, each of which reflects different aspects of the state business support policy in the crisis period: state support for business in conditions of economic and financial crises, social support and human resources in the field of health care; pandemics, coronavirus and health policy; crisis management and information communications; information technologies and strategic management. The dynamics of keywords on the network map were analyzed and a gradual shift in research focus from general health and social support issues to specific aspects of crisis management and business support during global challenges such as the COVID-19 pandemic was revealed. This testifies to the adaptation of scientific interest to modern realities and challenges facing society. The analysis of the geographical distribution of publications showed that the most scientific works on the topic of state business support policy during the crisis were published in the USA, russia, Great Britain and Ukraine. The results of the analysis can become the basis for improving the state policy of business support during the crisis period. Studying the effectiveness of innovative approaches and new support tools will help to develop programs that provide more targeted and effective support to enterprises, which in turn will contribute to their sustainability and development.

Key words: *public policy, business support, crisis, financial and economic crisis, pandemic, COVID-19, health care, crisis management.*

Постановка проблеми. Сучасні світові економічні процеси характеризуються значною волатильністю, що зумовлено численними кризовими явищами, такими як фінансові кризи, пандемії, геополітичні конфлікти та зміни клімату. У цих умовах державна підтримка бізнесу стає важливим інструментом забезпечення стійкості економіки, збереження робочих місць та стимулювання інновацій. Крім того, глобалізація економічних процесів та інтеграція ринків збільшують значущість міжнародного співробітництва та координації державної політики для подолання наслідків криз.

© Р. Г. Хрістін, 2024

Незважаючи на те, що питання державної підтримки бізнесу досліджуються вже тривалий час, сучасний бібліометричний аналіз дозволяє виявити нові тенденції та пріоритети в наукових дослідженнях. Він надає можливість оцінити, які аспекти даної теми викликають найбільший інтерес серед дослідників, які регіони є найбільш активними у цьому напрямку, та як змінюється наукова увага до різних підходів до підтримки бізнесу у кризові періоди. Особливо важливою ця тема стає в контексті нещодавніх подій, таких як пандемія COVID-19, яка спричинила глибоку глобальну економічну кризу, що потребувала безпрецедентних заходів підтримки з боку держав. Аналіз бібліометричних даних дозволяє ідентифікувати, які методи підтримки виявилися найбільш ефективними, а також виділити напрями, що потребують подальших досліджень.

Таким чином, бібліометричний аналіз напрямів вивчення державної політики підтримки бізнесу в кризовий період є актуальним інструментом для розуміння динаміки наукових досліджень у цій галузі та може слугувати основою для формування ефективної державної політики в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика державної політики підтримки бізнесу в умовах кризи набула значного розвитку в наукових дослідженнях останніх років, особливо в контексті глобальних економічних викликів, таких як фінансові кризи та пандемія COVID-19. Аналіз публікацій свідчить про зростаючу кількість наукових праць, присвячених даній тематиці.

Дослідження передбачало пошук наукових публікацій у базі даних Scopus за пошуковими термінами «state», «business», «support» і «crisis» у назвах публікацій, анотаціях та ключових словах. Виявлено згідно запиту 721 публікацію, які представлені таким чином: статті (445 од. або 61,7%), розділи книг (67 од. або 9,3%), матеріали конференцій (57 од. або 19,5%), а на частку інших видань припадає 9,5% (152 од.).

Серед основних напрямів досліджень виділяються питання антикризового управління [1; 2; 3], фінансової підтримки бізнесу [4; 5], а також ролі держави у забезпеченні економічної стабільності [6; 7]. Частина дослідників [8; 9] акцентує увагу на інструментах фіскальної та монетарної політики, що використовуються для пом'якшення негативних наслідків кризових явищ. Інша значуща група досліджень присвячена аналізу впливу державної підтримки на малі та середні підприємства [10; 11; 12], які часто виявляються найбільш вразливими до економічних потрясінь.

Серед найбільш цитованих публікацій, які індексуються базою даних Scopus, варто відзначити статтю американських науковців Jordà O., Schularick M. та Taylor A. M. [13] (437 цитувань), які вивчили, як минуле накопичення кредиту впливає на ключові макроекономічні змінні, такі як обсяг виробництва, інвестиції, кредитування, процентні ставки та інфляція. Науковцями підтверджено ідею про те, що фінансові чинники відіграють важливу роль у сучасному діловому циклі. Німецькі учені Gambacorta L. та Marques-Ibanez D. [14] у своїй статті «Канал банківського кредитування: уроки кризи. Економічна політика» показали, що нові чинники, такі як зміни в бізнес-моделях банків і моделях ринкового фінансування, змінили механізм монетарної трансмісії в Європі та США до кризи, і продемонстрували наявність структурних змін під час фінансової кризи. Іспанські дослідники Román C., Congregado E. та Millán J. M. [15] обґрунтували, що внесок нових стартап-програм під час рецесії є сумнівним, якщо вони спрямовані на боротьбу з економічною кризою та кризою зайнятості як частину підприємницької політики, і можуть формуватися різними чинниками, характерними для країни, такими як економічна ситуація та суворість трудового законодавства.

Особлива увага в останніх публікаціях приділяється впливу пандемії COVID-19 на бізнес-середовище [16; 17; 18; 19]. Зокрема, американськими науковцями [20], які проаналізували дискусії в Twitter, виявлено 5 домінуючих тем серед твітів, пов'язаних із COVID-19: середовище охорони здоров'я, емоційна підтримка, економіка бізнесу, соціальні зміни та психологічний стрес.

Окрім того, зростає кількість міждисциплінарних досліджень, які розглядають державну підтримку бізнесу в контексті соціальної справедливості [21], сталого розвитку [22] та екологічних викликів [23]. Досліджуються можливості інтеграції екологічних стандартів у програми підтримки, а також вплив криз на зміну пріоритетів у державній політиці.

Таким чином, останні дослідження і публікації відображають значне різноманіття підходів до вивчення державної політики підтримки бізнесу в умовах кризи. Це свідчить про актуальність теми та її важливість для подальших наукових досліджень і практичних рекомендацій для урядів різних країн.

Метою статті є проведення комплексного бібліометричного аналізу наукових досліджень, присвячених державній політиці підтримки бізнесу в кризовий період. Це дозволить виявити основні напрями досліджень, визначити ключові тренди та концепції, які розвиваються в цій сфері, а також ідентифікувати країни, які активно займаються вивченням даної проблематики. Результати аналізу допоможуть краще зрозуміти, які аспекти державної підтримки бізнесу є найбільш актуальними і потребують подальшого наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу. З використанням програми VOSviewer створена мережева карта сполучуваності ключових слів (рис. 1) на основі 188 ключових слів з загальної кількості 3641, відповідно до критерію, щодо якого ключове слово повинно з'являтися не менше ніж 4 рази. Мережева карта сполучуваності ключових слів Мережева карта сполучуваності ключових слів – це візуалізація, що показує зв'язки між різними ключовими

словами, які з'являються в наукових публікаціях або інших бібліографічних даних. Вона дозволяє відобразити, як часто ключові слова зустрічаються разом у текстах і які між ними існують взаємозв'язки.

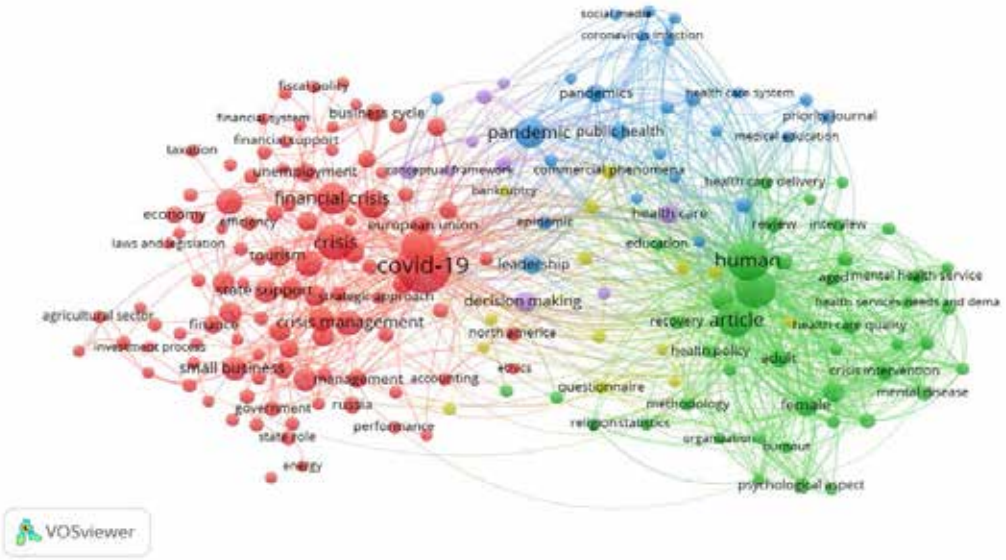

Рис. 1. Мережева карта сполучуваності ключових слів

Джерело: побудовано автором за допомогою VOSviewer

На основі мережевої карти та даних про ключові слова можна виділити п'ять основних кластерів, кожен з яких відображає різні аспекти державної політики підтримки бізнесу в кризовий період (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика виокремлених кластерів сполучуваності ключових слів

№ кластера	Умовна назва кластера	Колір кластера	Кількість ключових слів	Основні ключові слова
1	Державна підтримка бізнесу в умовах економічних і фінансових криз	червоний	99	COVID-19, криза, фінансова криза, державна підтримка, управління кризою, туризм, малий бізнес, оподаткування, економічна криза, інвестування
2	Соціальна підтримка та людські ресурси в сфері охорони здоров'я	Зелений	42	охорона здоров'я, людські ресурси, здоров'я, охорона здоров'я, соціальна підтримка, психологічний аспект
3	Пандемії, коронавірус та політика охорони здоров'я	Синій	24	Пандемія, епідемія, коронавірусна інфекція, громадське здоров'я, політика охорони здоров'я, медична освіта
4	Кризовий менеджмент та інформаційні комунікації	Жовтий	14	Банкрутство, епідеміологія, інтернет, інформація, анкета, опитування, комунікації, катастрофа
5	Інформаційні технології і стратегічне управління	Фіолетовий	9	штучний інтелект, інформаційні технології, управління знаннями, прийняття рішень, конкурентна розвідка

Джерело: складено автором

Проведемо аналіз кожного кластера.

Кластер 1 (Червоний): «Державна підтримка бізнесу в умовах економічних і фінансових криз». Цей кластер зосереджений на фінансово-економічних аспектах кризи, зокрема на управлінні фінансовими кризами, підтримці малого бізнесу та сектора туризму, а також на податкових політиках, що мають на меті стабілізацію економіки в кризові періоди. Він підкреслює важливість фінансово-економічних інструментів для подолання наслідків кризи та забезпечення стійкості економіки. Цей кластер допомагає виявити ключові аспекти державної політики в умовах криз і визначити найбільш ефективні стратегії підтримки бізнесу. Аналізує, як різні форми криз впливають на бізнес і які заходи вживаються для пом'якшення їх наслідків.

Кластер 2 (Зелений): «Соціальна підтримка та людські ресурси в сфері охорони здоров'я». Цей кластер пов'язаний із заходами державної політики, спрямованими на підтримку системи охорони здоров'я та соціального захисту в умовах кризи. Він включає аспекти охорони здоров'я, психологічного захисту, а також підтримку людського капіталу, що є критично важливим під час кризових явищ, таких як пандемія. Під час криз важливо забезпечити соціальну підтримку для працівників у сфері охорони здоров'я, що може включати фінансову допомогу, програми з підтримки здоров'я та забезпечення необхідних ресурсів для ефективної роботи. У кризовий період особлива увага повинна приділятися управлінню людськими ресурсами в сфері охорони здоров'я. Це включає забезпечення відповідної підготовки та навчання для медичного персоналу, щоб підвищити їхню здатність справлятися з новими викликами та змінами в умовах криз. Політика підтримки повинна також включати програми психологічної підтримки та ресурсів для допомоги в управлінні стресом і психічним здоров'ям персоналу.

Кластер 3 (Синій): «Пандемії, коронавірус та політика охорони здоров'я». Цей кластер включає ключові слова, що відображають основні аспекти державної політики та медичних викликів у контексті кризових ситуацій, зокрема пандемій та епідемій. Пандемії та епідемії значно впливають на громадське здоров'я, що, в свою чергу, може позначитися на економічній діяльності. Здоров'я населення є критично важливим для стабільності бізнесу, оскільки зниження захворюваності сприяє відновленню економічної активності та зменшенню витрат на медичну допомогу. Державна політика у сфері охорони здоров'я, включаючи впровадження карантинних заходів, вакцинацію і підтримку медичних установ, є ключовою для забезпечення стабільності в кризовий період. Ефективна політика в цій сфері допомагає мінімізувати вплив епідемій на бізнес-сектор, забезпечуючи безперебійний функціонування економіки.

Кластер 4 (Жовтий): «Кризовий менеджмент та інформаційні комунікації». Кластер фокусується на аспектах управління кризовими ситуаціями та інформаційних комунікацій. Він підкреслює важливість розробки ефективних стратегій підтримки бізнесу в умовах криз, включаючи фінансову допомогу, управління катастрофами та використання інтернет-платформ для збору і передачі інформації. Кластер також акцентує необхідність адаптації державної політики до специфічних кризових ситуацій, таких як епідемії, для забезпечення стабільності та стійкості підприємств.

Кластер 5 (Фіолетовий): «Інформаційні технології і стратегічне управління». Цей кластер відображає ключові технологічні та стратегічні інструменти, які можуть суттєво вплинути на стійкість та адаптивність підприємств у складних умовах. В умовах кризи ШІ та інформаційні технології можуть використовуватися для оптимізації бізнес-процесів, автоматизації рутинних завдань і забезпечення гнучкого реагування на зміни в ринку. Державна політика може сприяти розвитку інфраструктури для впровадження ШІ та ІТ і надавати фінансову підтримку для досліджень і розробок у цій галузі. Ефективне управління знаннями допомагає бізнесам краще адаптуватися до кризових ситуацій, забезпечуючи збереження і використання цінних знань і досвіду. Державна політика може підтримувати програми навчання та обміну знаннями, сприяти створенню платформ для співпраці і навчання.

Ці кластери відображають різні напрями державної політики підтримки бізнесу в кризовий період, включаючи фінансову стабільність, соціальний захист, стратегічне управління, цифровізацію та готовність до глобальних пандемічних викликів.

Зміну уваги дослідників до різних тем протягом часу дозволяє проаналізувати мережева карта хронологічного виміру ключових слів (рис. 2).

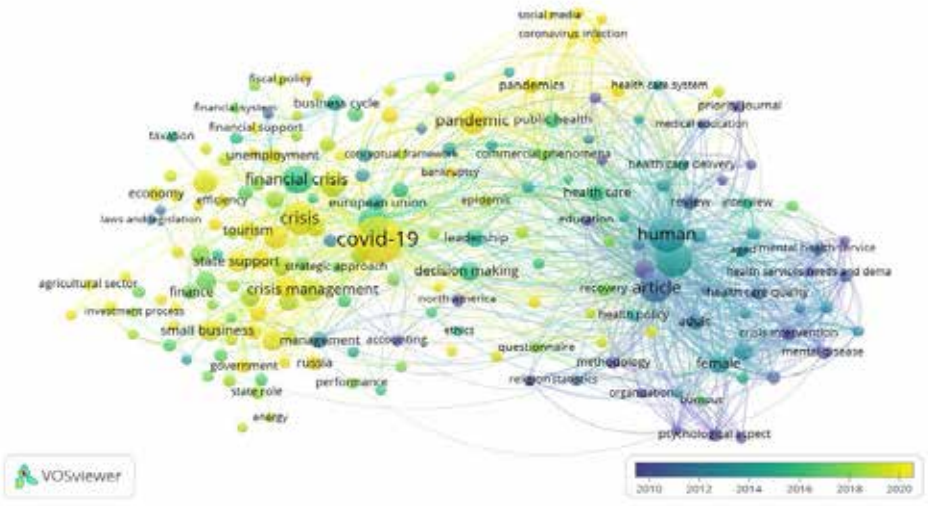

Рис. 2. Мережева карта хронологічного виміру ключових слів

Джерело: побудовано автором за допомогою VOSviewer

На основі цієї карти можна зробити такі висновки:

1. Ранні дослідження (2010–2012 роки, синій колір). У цей період дослідження зосереджувались на загальних темах, пов'язаних з охороною здоров'я та наданням медичних послуг. Це свідчить про стабільний інтерес до питань охорони здоров'я та соціальних аспектів, але ще без специфічної прив'язки до пандемій чи економічних криз.

2. Перехідний період (2013–2016 роки, зелений колір). У цей період дослідники почали більше звертати увагу на такі теми, як «криза», «фінансова криза», «пандемія», «управління». Це відображає початок підвищеної уваги до кризових явищ та необхідності управління ними. Зростає інтерес до досліджень у сфері управління в умовах кризи, зокрема фінансово-економічних криз, що пов'язано з впливом глобальних фінансово-економічних потрясінь.

3. Новітні дослідження (2017–2020 роки, жовтий колір). У цей період значну увагу почали приділяти темам, пов'язаним з COVID-19, що логічно з огляду на глобальну пандемію. Також в цей період спостерігається підвищений інтерес до підтримки бізнесу в умовах пандемії, а також до управління кризами в умовах пандемії. Зростає значення досліджень, присвячених державній підтримці та політикам, що забезпечують стійкість в умовах глобальної кризи.

Динаміка ключових слів на мережевій карті відображає поступове зміщення фокусу досліджень від загальних питань здоров'я та соціальної підтримки до конкретних аспектів управління кризами та підтримки бізнесу під час глобальних викликів, таких як пандемія COVID-19. Це свідчить про адаптацію наукового інтересу до сучасних реалій та викликів, що постають перед суспільством.

На рис. 3 зобразимо рейтинговий список країн з найбільшою кількістю публікацій з тематики вивчення державної політики підтримки бізнесу в кризовий період.

Рис. 3. Рейтинговий список країн з найбільшою кількістю публікацій з тематики вивчення державної політики підтримки бізнесу в кризовий період

Джерело: побудовано автором на основі даних Scopus

На основі рис. 3, де показано кількість публікацій з тематики вивчення державної політики підтримки бізнесу в кризовий період, можна зробити такі висновки:

1. Лідери за кількістю публікацій: Сполучені Штати (175 документів) та російська федерація (104 документи). Це свідчить про значне державне втручання в економіку в цих країнах, а також значну увагу дослідників цих країн до проблематики, пов'язаної з державним управлінням, підтримкою бізнесу та кризовими ситуаціями.

2. Інші активні країни: Великобританія (51 документ) та Україна (42 документи) також демонструють активну наукову діяльність у цій галузі. Враховуючи економічні та політичні виклики в цих країнах, зокрема в Україні, цей показник не є несподіваним. Австралія, Німеччина, Канада, Італія та Іспанія також мають помітну кількість публікацій, хоча й значно меншу, ніж лідери.

Висновки з даного дослідження та напрями подальших розвідок. На основі проведеного бібліометричного аналізу наукових досліджень, що стосуються державної політики підтримки бізнесу в кризовий період, можна зробити кілька важливих висновків.

По-перше, аналіз мережевих карт ключових слів дозволив ідентифікувати основні наукові напрями, що досліджуються у цій сфері. Зокрема, найбільше уваги приділяється питанням фінансово-економічної кризи,

антикризового управління, державної підтримки малого бізнесу, впливу пандемії COVID-19 на економіку, заходам державної політики, спрямованим на підтримку системи охорони здоров'я та соціального захисту в умовах кризи. Виявлені кластери представляють ключові напрямки державної політики в умовах кризи, що вимагають особливої уваги та подальшого дослідження.

По-друге, хронологічний аналіз ключових слів показав, що інтерес до теми підтримки бізнесу в кризовий період значно зріс у 2020 році, що пов'язано з пандемією COVID-19. Цей тренд підкреслює важливість швидкого реагування держави на зовнішні шоки та необхідність розробки ефективних механізмів підтримки бізнесу.

По-третє, аналіз географічного розподілу публікацій показав, що найбільше наукових робіт на тему державної політики підтримки бізнесу під час кризи опубліковано в США, росії, Великій Британії та Україні. Це свідчить про високий рівень наукового інтересу до цієї проблематики у зазначених країнах.

Загалом, результати дослідження показують, що тема державної підтримки бізнесу в кризовий період є актуальною та багатогранною. Вона потребує подальшого наукового опрацювання з метою розробки ефективних стратегій та політик, які б сприяли стійкому розвитку бізнесу навіть у найбільш несприятливих умовах.

Результати аналізу можуть стати основою для вдосконалення державної політики підтримки бізнесу в кризовий період. Вивчення ефективності інноваційних підходів та нових інструментів підтримки допоможе розробити програми, які забезпечують більш цілеспрямовану та результативну підтримку підприємствам, що, в свою чергу, сприятиме їх стійкості та розвитку.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз нових цифрових інструментів та інноваційних стратегій державної підтримки, що дозволить виявити найефективніші підходи, які варто впровадити в практику.

Список використаних джерел:

1. Cun W. Business simulation analysis based on leadership development with crisis management using gaming techniques and machine learning model. *Entertainment Computing.* 2024. Vol. 50. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1875952124000661.

2. Ferreira F., Liberato D., Sousa M., Liberato P., Costa E. Crisis Management in Business Tourism. An Empirical Study in the Iberian Peninsula. *Springer Proceedings in Business and Economics.* 2024. Vol. 7. P. 15–29.

3. Opatska S., Johansen W., Gordon A. Business crisis management in wartime: Insights from Ukraine. *Journal of Contingencies and Crisis Management.* 2024. Vol. 32(1). URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-5973.12513.

4. Brülhart M., Lalive R., Lehmann T., Siegenthaler M. COVID-19 financial support to small businesses in Switzerland: evaluation and outlook. *Swiss Journal of Economics and Statistics.* 2020. Vol. 156(1). URL: https://sjes.springeropen.com/articles/10.1186/s41937-020-00060-y.

5. Yusoff M. N. H. B., Zainol F. A., Ismail M., Redzuan R. H., Abdul Rahim Merican R. M., Razik M. A., Afthanorhan A. The role of government financial support programmes, risk-taking propensity, and self-confidence on propensity in business ventures. *Sustainability (Switzerland).* 2021. Vol. 13(1). P. 1–16.

6. Arefieva O., Piletska S., Khaustova V., Poberezhna Z., Zyz D. Monitoring the economic stability of the company's business processes as a prerequisite for sustainable development: investment and security aspects. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science.* 2021. Vol. 628(1). URL: https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/628/1/012042.

7. Shmygol N., Kasianok M. Economic and Mathematical Methods for Classifying the Stability of Indicators in Assessing Business Development. In Lecture Notes in Networks and Systems. 2022. Vol. 518. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-19-5181-7_2.

8. Baumann U., Lodge D., Miescu M. S. Global growth on life support? The contributions of fiscal and monetary policy since the global financial crisis. *International Journal of Finance and Economics.* 2024. Vol. 29(1). P. 76–90.

9. Fedajev A., Pantović D., Milošević I., Vesić T., Jovanović A., Radulescu M., Stefan M. C. Evaluating the Outcomes of Monetary and Fiscal Policies in the EU in Times of Crisis: A PLS-SEM Approach. *Sustainability (Switzerland).* 2023. Vol. 15(11). URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/15/11/8466.

10. Fasano F., la Rocca M., Sánchez-Vidal F. J., Lio M. J., Cariola A. How Local Finance and Enforcement Shaped SME Credit Choices before and during the COVID Crisis. *International Journal of Financial Studies.* 2024. Vol. 12(1). URL: https://www.mdpi.com/2227-7072/12/1/10.

11. Sharif S. M. F., Wang W., Yang N., Alghamdi O., Kanwal F., Gebremariam M. G. Sustaining SME agility through knowledge coupling, business process digitization, and innovation during crisis. *Journal of Engineering and Technology Management – JET-M.* 2024. Vol. 71. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0923474824000079.

12. Sharma G. D., Kraus S., Talan A., Srivastava M., Theodoraki C. Navigating the storm: the SME way of tackling the pandemic crisis. *Small Business Economics*. Vol. 63(1). P. 221–241.

13. Jordà O., Schularick M., Taylor A. M. When credit bites back. *Journal of Money, Credit and Banking.* 2013. Vol. 45(SUPPL2). P. 3–28.

14. Gambacorta L., Marques-Ibanez D. The bank lending channel: Lessons from the crisis. *Economic Policy.* 2011. Vol. 26(66). P. 135–182.

15. Román C., Congregado E., Millán J. M. Start-up incentives: Entrepreneurship policy or active labour market programme? *Journal of Business Venturing.* 2013. Vol. 28(1). P. 151–175.

16. Busemeyer M. R. Financing the welfare state in times of extreme crisis: public support for health care spending during the Covid-19 pandemic in Germany. *Journal of European Public Policy*. 2023. Vol. 30(1). P. 21–40.

17. Hood B. J. Qualitative insights into mental health treatment through telemedicine during the COVID-19 crisis: a natural experiment in community mental health centers. *Health and Justice.* 2024. Vol. 12(1). URL: https://healthandjusticejournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40352-024-00282-9.

18. Li, Y., Mutchler, J. E. Older Adults and the Economic Impact of the COVID-19 Pandemic. *Journal of Aging and Social Policy.* 2020. Vol. 32(4–5). P. 477–487.

19. López-Santana M., Núñez L., Béland D. Assessing public support for social policy in times of crisis: evidence from the Child Tax Credit during the COVID-19 era in the United States. *Policy and Society.* 2023. Vol. 42(4). P. 526–547.

20. Hung M., Lauren E., Hon E. S., Birmingham W. C., Xu J., Su S., Hon S. D., Park J., Dang P., Lipsky M. S. Social network analysis of COVID-19 sentiments: Application of artificial intelligence. *Journal of Medical Internet Research*. 2020. Vol. 22(8). URL: https://www.jmir.org/2020/8/e22590.

21. Diesendorf M., Taylor R. The Path to a Sustainable Civilisation: Technological, Socioeconomic and Political Change. In The Path to a Sustainable Civilisation: Technological, Socioeconomic and Political Change. 2023. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-99-0663-5.

22. Prokopenko O., Chechel A., Sotnyk I., Omelyanenko V., Kurbatova T., Nych T. Improving state support schemes for the sustainable development of renewable energy in Ukraine. *Polityka Energetyczna.* 2021. Vol. 24(1). P. 85–100.

23. Desai B. H., Desai J. B. The Climate Change Conundrum: A Case for Course Correction in the Global Regulatory Approach. *Environmental Policy and Law.* 2024. Vol. 54(1). P. 3–14.

References:

1. Cun W. (2024) Business simulation analysis based on leadership development with crisis management using gaming techniques and machine learning model. Entertainment Computing, 50. Available at https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1875952124000661.

2. Ferreira F., Liberato D., Sousa M., Liberato P., & Costa E. (2024) Crisis Management in Business Tourism. An Empirical Study in the Iberian Peninsula. Springer Proceedings in Business and Economics, 7, P. 15–29.

3. Opatska S., Johansen W., & Gordon A. (2024) Business crisis management in wartime: Insights from Ukraine. Journal of Contingencies and Crisis Management, 32(1). Available at https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-5973.12513.

4. Brülhart M., Lalive R., Lehmann T., & Siegenthaler M. (2020) COVID-19 financial support to small businesses in Switzerland: evaluation and outlook. Swiss Journal of Economics and Statistics, 156(1). Available at https://sjes.springeropen.com/articles/10.1186/s41937-020-00060-y.

5. Yusoff M. N. H. B., Zainol F. A., Ismail M., Redzuan R. H., Abdul Rahim Merican R. M., Razik M. A., & Afthanorhan A. (2021) The role of government financial support programmes, risk-taking propensity, and self-confidence on propensity in business ventures. Sustainability (Switzerland), 13(1), P. 1–16.

6. Arefieva O., Piletska S., Khaustova V., Poberezhna Z., & Zyz D. (2021) Monitoring the economic stability of the company's business processes as a prerequisite for sustainable development: investment and security aspects. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 628(1). Available at https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/628/1/012042.

7. Shmygol N., & Kasianok M. (2022) Economic and Mathematical Methods for Classifying the Stability of Indicators in Assessing Business Development. In Lecture Notes in Networks and Systems, 518. Available at https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-19-5181-7_2.

8. Baumann U., Lodge D., & Miescu M. S. (2024) Global growth on life support? The contributions of fiscal and monetary policy since the global financial crisis. International Journal of Finance and Economics, 29(1), P. 76–90.

9. Fedajev A., Pantović D., Milošević I., Vesić T., Jovanović A., Radulescu M., & Stefan M. C. (2023) Evaluating the Outcomes of Monetary and Fiscal Policies in the EU in Times of Crisis: A PLS-SEM Approach. Sustainability (Switzerland), 15(11). Available at https://www.mdpi.com/2071-1050/15/11/8466.

10. Fasano F., la Rocca M., Sánchez-Vidal F. J., Lio M. J., & Cariola A. (2024) How Local Finance and Enforcement Shaped SME Credit Choices before and during the COVID Crisis. International Journal of Financial Studies, 12(1). Available at https://www.mdpi.com/2227-7072/12/1/10.

11. Sharif S. M. F., Wang W., Yang N., Alghamdi O., Kanwal F., & Gebremariam M. G. (2024) Sustaining SME agility through knowledge coupling, business process digitization, and innovation during crisis. Journal of Engineering and Technology Management – JET-M, 71. Available at https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0923474824000079.

12. Sharma G. D., Kraus S., Talan A., Srivastava M., & Theodoraki C. (2024) Navigating the storm: the SME way of tackling the pandemic crisis. Small Business Economics, 63(1), P. 221–241.

13. Jordà O., Schularick M., & Taylor A. M. (2013) When credit bites back. Journal of Money, Credit and Banking, 45(SUPPL2), P. 3–28.

14. Gambacorta L., & Marques-Ibanez D. (2011) The bank lending channel: Lessons from the crisis. Economic Policy, 26(66), P. 135–182.

15. Román C., Congregado E., & Millán J. M. (2013) Start-up incentives: Entrepreneurship policy or active labour market programme? Journal of Business Venturing, 28(1), P. 151–175.

16. Busemeyer M. R. (2023) Financing the welfare state in times of extreme crisis: public support for health care spending during the Covid-19 pandemic in Germany. Journal of European Public Policy, 30(1), P. 21–40.

17. Hood B. J. (2024) Qualitative insights into mental health treatment through telemedicine during the COVID-19 crisis: a natural experiment in community mental health centers. Health and Justice, 12(1). Available at https://healthandjusticejournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40352-024-00282-9.

18. Li, Y., & Mutchler, J. E. (2020). Older Adults and the Economic Impact of the COVID-19 Pandemic. Journal of Aging and Social Policy, 32(4–5), P. 477–487.

19. López-Santana M., Núñez L., & Béland D. (2023) Assessing public support for social policy in times of crisis: evidence from the Child Tax Credit during the COVID-19 era in the United States. Policy and Society, 42(4), P. 526–547.

20. Hung M., Lauren E., Hon E. S., Birmingham W. C., Xu J., Su S., Hon S. D., Park J., Dang P., & Lipsky M. S. (2020) Social network analysis of COVID-19 sentiments: Application of artificial intelligence. Journal of Medical Internet Research, 22(8). Available at https://www.jmir.org/2020/8/e22590.

21. Diesendorf M., & Taylor R. (2023) The Path to a Sustainable Civilisation: Technological, Socioeconomic and Political Change. In The Path to a Sustainable Civilisation: Technological, Socioeconomic and Political Change. Available at https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-99-0663-5.

22. Prokopenko O., Chechel A., Sotnyk I., Omelyanenko V., Kurbatova T., & Nych T. (2021) Improving state support schemes for the sustainable development of renewable energy in Ukraine. Polityka Energetyczna, 24(1), P. 85–100.

23. Desai B. H., & Desai J. B (2024) The Climate Change Conundrum: A Case for Course Correction in the Global Regulatory Approach. Environmental Policy and Law, 54(1), P. 3–14.

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.8

О. О. Шевченко, аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

В. Г. Ковальов, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КАДРОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті зазначено, що основними інструментами забезпечення якісного виконання покладених на митні органи функцій є кадрова політика та правильно організована робота з персоналом. Підкреслено, що зміст роботи кадрової служби (Департаменту по роботі з персоналом) полягає в підтримці оптимального кадрового складу, що найкращим чином узгоджується з інтересами, цілями та завданнями діяльності організації (Дніпровської митниці). Розглянуто методи оцінки ефективності кадрової роботи, а саме організаційно-аналітичні, соціальні-психологічні та економічні. Виокремлено показники за допомогою яких можливо проаналізувати ефективності діяльності кадрових підрозділів, зокрема індекс лояльності співробітників, своєчасність та якісність оформлення затвердженої звітності, кількість випадків порушення трудової дисципліни персоналом кадрової служби (управління по роботі з персоналом). Зауважено, що ключовим елементом системи управління персоналом у митних органах України є Департамент по роботі з персоналом, до переліку основних завдань якого належать підбір і розстановка кадрів, забезпечення кадрами структурних підрозділів митниці та митних постів, планування та організація професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів митниці та митних постів, соціально-психологічне забезпечення діяльності працівників діяльності митниць та митних постів. Проаналізовано окремі напрями діяльності підрозділів кадрової служби митних органів на прикладі Департаменту по роботі з персоналом Дніпровської митниці за період 2021–2024 років, зокрема коефіцієнти прийому, вибуття та плинності кадрів. Визначено, що попри необхідність підвищення ефективності управління кадровим складом митної служби, яка є одним із ключових цільових завдань Стратегії розвитку митної служби до 2030 року та ключову роль кадровій службі в досягненні зазначеного показника, конкретні показники для аналізу ефективності роботи відділів управління персоналом. Підкреслено необхідність розроблення системи показників для оцінки результативності роботи кадрових підрозділів Державної митної служби України та розглянуто індикатори, які використовуються для дослідження продуктивності іншими підрозділами митниці.

Ключові слова: *організаційно-управлінська діяльність, кадрова робота, кадрові підрозділи, кадрова забезпеченість, митниця, ефективність, результативність.*

V. G. Kovalov, O. O. Shevchenko. On the evaluation of efficiency of personnel units' activity of the State Customs Service of Ukraine

It is emphasized that the most effective means of guaranteeing the high-quality performance of the functions assigned to customs authorities is through the implementation of a robust personnel policy and the establishment of a well-structured organizational framework for personnel management. It is observed that the fundamental purpose of the human resources service is to maintain an optimal staffing level that is most closely aligned with the interests, goals, and objectives of the organization. The article considers the various methods for evaluating the effectiveness of personnel work, including organizational and analytical, social and psychological, and economic approaches. Indicators for analyzing the efficiency of personnel departments are also presented, including the employee loyalty index, timeliness and quality of approved reporting, and the number of cases of violation of labor discipline by personnel of the personnel service. It is worthy of note that a fundamental component of the personnel management system in the Ukrainian customs authorities is the Department for Human Resources. The principal responsibilities of this department include the recruitment and placement of personnel, the staffing of structural units within the customs service, the organization and planning of professional training, retraining and advanced training for personnel employed in the customs service, and the provision of social and psychological support for employees of the customs service. The paper examines the activities of personnel service units within customs authorities, with a particular focus on the Department for Human Resources of the Dnipro Customs Office. It analyses the recruitment, departure and turnover of personnel over the period 2021-2024, with a view to identifying potential areas for improvement. It is established that, despite the necessity to enhance the efficacy of the customs service personnel management, which represents a pivotal objective of the Customs Service Development Strategy up to 2030 and the pivotal role of the personnel service in achieving this indicator, specific indicators for analyzing the efficacy of personnel management departments are lacking. The author underscores the necessity for the development of a system of indicators for the assessment of the performance of HR departments within the State Customs Service of Ukraine, and furthermore, considers the indicators employed for the analysis of the performance of other customs departments.

Key words: *organizational and management activity, personnel work, personnel units, personnel provision, customs office, efficiency, effectiveness.*

© О. О. Шевченко, В. Г. Ковальов, 2024

Постановка проблеми. У сучасних реаліях, оскільки Державна митна служба України не тільки вирішує внутрішньовідомчі завдання, а й має справу з викликами, пов'язаними із зовнішніми факторами, такими як загроза національній безпеці та корупція, роль кадрових підрозділів зростає суттєво. Виважена політика з підбору персоналу та належним чином організована кадрова робота є основними інструментами гарантування якісної реалізації покладених на митні органи функцій, своєю чергою, високий кадровий потенціал виступає основним її ресурсом.

Кадрову роботу розглядають як діяльність суб'єктів державної кадрової політики, органів управління та кадрових служб підприємств, установ, організацій, спрямована на забезпечення реалізації принципів, цілей і завдань, які визначаються кадровою політикою. Основними функціями єдиної системи кадрової роботи є аналіз, планування та прогноз кадрів. Головним завданням цієї функції є формування об'єктів і структур управління, розрахунок потреби в кадрах необхідних професій, спеціальностей і кваліфікації, тобто необхідно визначити кількісну та якісну потребу в кадрах на поточний період.

У сучасних умовах динамічності та непередбачуваності зовнішнього середовища, стратегічних змін та інноваційного розвитку митних органів організаційно-управлінська діяльність потребує формування нових цілей і завдань у сфері кадрової роботи, розроблення методів оцінки ефективності діяльності та посилення ролі кадрових підрозділів.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питання розв'язання актуальних проблем оцінювання державних службовців доволі часто піднімається в останніх дослідженнях таких вітчизняних науковців, як Ю. Оболенський, А. Науменко та О. Слюсаренко. Дослідження у сфері кадрового менеджменту митних органів були здійснені В. Аргуновою, Є. Березним, В. Бичковою та іншими вченими. Поряд з цим, потрібно відзначити відсутність робіт присвячених аналізу ефективності роботи оцінювання ефективності діяльності кадрових підрозділів Державної митної служби України.

Метою статті є вивчення напрямків діяльності кадрових підрозділів Державної митної служби України та розробка рекомендацій із впровадження системи оцінювання ефективності їх роботи.

Виклад основного матеріалу. Оцінка кадрової роботи організації - важливий елемент управління, що являє собою порівняння результатів і витрат. Ефективність кадрової роботи визначається станом людських ресурсів організації. Хоча науковій літературі відсутня одностайність поглядів стосовно основних показників ефективності діяльності кадрових підрозділів, здебільшого пропонується використовувати індекс лояльності співробітників, своєчасність та якісність оформлення затвердженої звітності, кількість випадків порушення трудової дисципліни персоналом кадрової служби [1, с. 77].

Методи оцінки ефективності кадрової роботи можна умовно розділити на кілька груп. Організаційно-аналітичні методи, які передбачають аналіз трудових показників, а також перевірку кадрової документації/звітності. Соціально-психологічні методи включають проведення анкетування та проведення опитування персоналу. Економічні методи характеризують кількісну оцінку кадрової діяльності органу влади, яка передбачає обчислення витрат, необхідних для реалізації кадрової політики установи.

До опосередкованих показників ефективності діяльності кадрових підрозділів, що сприяють виявленню основних проблем у кадровій роботі та розробленню заходів, спрямованих на збереження персоналу, відносять (рис. 1):

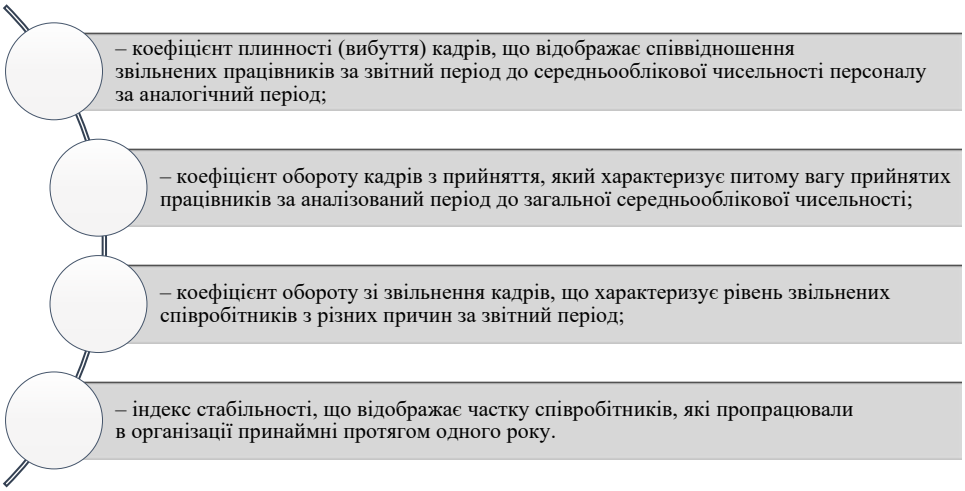

Рис. 1. Опосередковані показники ефективності діяльності кадрової служби

Джерело: систематизовано авторами на основі [2, с. 113]

До показників, що відображають результати діяльності служби управління персоналом, належать: обсяг витрат із наймання на одного прийнятого на роботу, рівень трудової дисципліни працівників кадрової служби (середній час прострочення за документами, відпрацьованими з порушенням строків), рівень продуктивності інноваційної поведінки, творчої ініціативи (співвідношення кількості внесених та ухвалених пропозицій щодо вдосконалення різних сфер діяльності підрозділів). Ступінь задоволеності роботою оцінюється шляхом аналізу результатів анкетування або інтерв'ювання співробітників організації соціально-психологічною службою [2, с. 115].

Ефективність роботи підрозділів кадрової служби можна виміряти за допомогою суб'єктивних критеріїв під час анкетування співробітників:

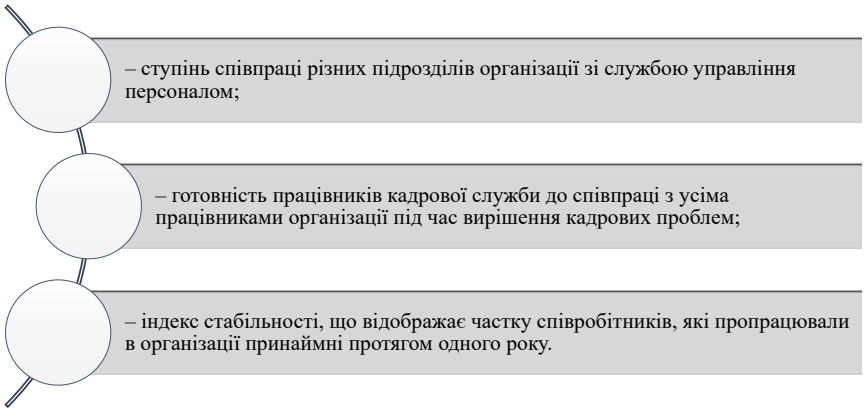

Рис. 2. Суб'єктивні критерії оцінки ефективності роботи кадрової служби

Джерело: власна розробка авторів

Результати оцінювання слугують підсумковими індикаторами, на які варто зосередити увагу при вирішенні основних проблем з управління персоналом (якість кадрової роботи, задоволеність працівників організації, виконавська дисципліна, плинність кадрів).

Ключовим елементом системи управління персоналом у митних органах є кадрова служба, напрями діяльності якої визначаються Законом України «Про державну службу» [3] та наказом Державної митної служби України від 31.05.2011 № 452 «Про підрозділ кадрової роботи митних органів» [4].

Департамент по роботі з персоналом (ДРП - далі) Дніпровської митниці здійснює діяльність відповідно до наказу Державної митної служби України від 15.03.2011 № 204 «Про затвердження Положення про Департамент кадрової роботи Державної митної служби України» [5]. До основних завдань ДРП належать: підбір і розстановка кадрів, забезпечення кадрами структурних підрозділів митниці та митних постів; планування та організація професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів митниці та митних постів; соціально-психологічне забезпечення діяльності.

Ефективність кадрової роботи ДРП Дніпровської митниці оцінюють за різними показниками. На діаграмі з рисунку 3 наведено динаміку коефіцієнтів плинності кадрів, що свідчить про відносну сталість персоналу в митниці та відповідає показникам природної плинності (3–5 % на рік). Проте можна відзначити значні коливання коефіцієнтів обороту з прийому та вибуття кадрів, пов'язані з відсутністю відкритих конкурсів на вакантні посади в органах державної служби під час воєнного стану (рис. 3).

Показником, який має значний вплив на ефективність і результативність діяльності всіх підрозділів Дніпровської митниці, виступають дані щодо укомплектованості штатного складу митного органу. Протягом 2021-2024 років спостерігається тенденція до зростання показника неукомплектованості на посадах категорії Б та В, особливо у 2024 році (табл. 1) [6].

Показники, відображені на рис. 3 та в табл. 1, можуть лише опосередковано свідчити про ефективність діяльності посадових осіб ДРП митниці. При цьому зазначимо, що важко планувати на тривалий проміжок часу оптимальну штатну чисельність підрозділів митниці, тому що необхідність її зміни виникає залежно від дії різноманітних чинників зовнішнього середовища, таких як стан економіки держави, політичних обставин, міжнародних подій, подальшого розвитку й удосконалення митної інфраструктури, імплементації сучасних інформаційних технологій і кадрового потенціалу. Крім того, як зазначено в Національну стратегію доходів на 2024 - 2030 роки, яка передбачає новий етап реформування Митної служби, існує «складність залучення на службу в митні органи нових висококваліфікованих кадрів у зв'язку з недостатнім рівнем економічної мотивації та відсутності необхідних механізмів» [7].

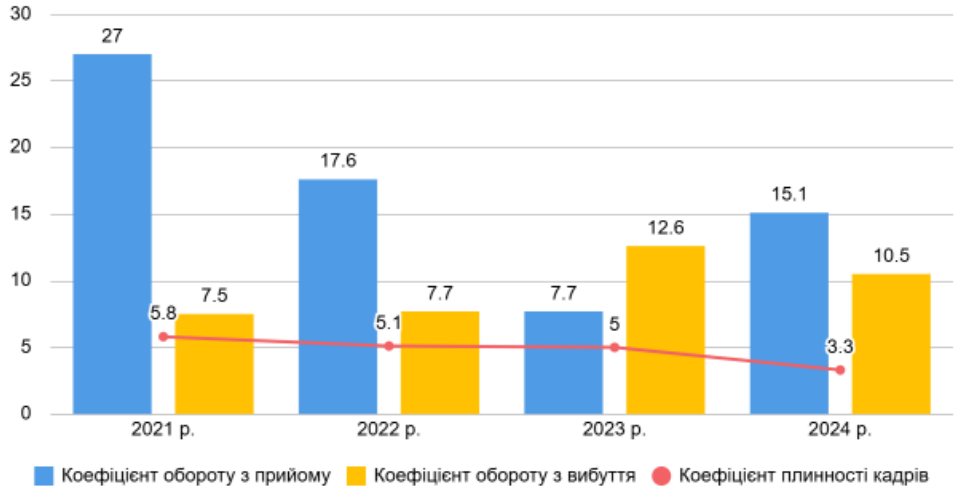

Рис. 3. Ефективність ДРП Дніпровської митниці

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 1

Укомплектованність штатного складу Дніпровської митниці

Рік	Чисельність, чол.	Категорії посад			
		Всього	А	Б	В
2021	Штатна	179	-	40	139
	Фактична	161	-	36	128
	Не укомплектовано, чол. (%)	18 (10,1)	-	4 (10)	11 (7,9)
2022	Штатна	172	-	39	133
	Фактична	156	-	34	122
	Не укомплектовано, чол. (%)	16 (9,3)	-	5 (11,4)	11(8,2)
2023	Штатна	161	-	37	124
	Фактична	137	-	32	105
	Не укомплектовано, чол. (%)	24 (14,9)	-	5 (13,5)	19 (15,3)
2024	Штатна	155	-	35	120
	Фактична	110	-	29	81
	Не укомплектовано, чол. (%)	45 (29,0)	-	6 (17,1)	39 (32,5)

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

У рамках розвитку митної служби одним із ключових цільових завдань є «підвищення ефективності управління кадровим персоналом складом митної служби». Одна з ключових ролей в досягненні зазначеного показника відводиться кадровій службі. Водночас критерії для аналізу ефективності діяльності кадрових підрозділів наразі не встановлені. Відповідно, за основу для розробки системи оцінювання ефективності, доцільно розглянути показники, які використовуються іншими відділами та встановлені наказом Національного агентства України з питань державної служби від 17.11.2023 № 186-23 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо визначення завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які обіймають посади державної служби категорій «Б» і «В», моніторингу їх виконання та перегляду» (табл. 2) [8].

Важливим елементом кадрової політики є питання відповідальності державних службовців і порядок застосування до них дисциплінарних стягнень. Серед найбільш розповсюджених видів покарань для чиновників виділяють зауваження, догану та попередження. Незважаючи на те, що економічні важелі у вигляді штрафів та зменшення надбавок та виплат на певний період, значно ефективніше можуть здійснювати профілактичні та виховні функції, подібні стягнення майже не застосовуються. Невиконання посадових обов'язків є головним дисциплінарним проступком не тільки серед посадовців найбільших регіональних митниць (табл. 3), а й для всієї Митної Служби загалом.

Таблиця 2

Приклад встановлення показників результативності та ефективності діяльності за окремими підрозділами митниці

Назва відділу	Показник
Відділ бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності	– рівномірність використання бюджетних коштів; – відхилення від плану за видатками державного бюджету; – виконання судових рішень щодо грошових зобов'язань одержувачів коштів державного бюджету.
Департамент контролю та адміністрування митних платежів	– середня тривалість здійснення митних операцій під час випуску товарів; – електронне декларування товарів, що поміщаються у митний режим транзиту.
Відділ організації перевірок та контрольних заходів	– результативність митних перевірок після випуску товарів; – економічні збитки, виявлені за результатами митного контролю після випуску товарів; – частка економічно ефективних митних перевірок після випуску товарів.

Джерело: розроблено авторами на основі [8]

Таблиця 3

Результати роботи дисциплінарних комісій за I–II квартали 2024 року

Назва територіального органу	Категорія посади державного службовця	Невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів та доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень комісією рішень			
		Зауваження	Догана	Накладення дисциплінарного стягнення	Закриття дисциплінарного провадження
Дніпровська митниця	посадові особи категорії "Б" – 2; категорії "В" – 10	0	7	0	5
Закарпатська митниця	посадові особи категорії "Б" – 1; категорії "В" – 15	3	5	0	8
Київська митниця	посадові особи категорії "Б" – 2; категорії "В" – 5	2	3	0	2
Львівська митниця	посадові особи категорії "Б"- 4; категорії "В" – 19	5	12	0	7
Одеська митниця	посадові особи категорії "Б"- 4; категорії "В" – 31	7	20	4	4

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Як можна побачити з таблиці 3, від 12,5% до 50,0 % дисциплінарних проваджень були закриті, що може свідчити або про невмотивованість звинувачення або відсутність складу злочину. Крім цього, лише на Одеській митниці було застосовано дисциплінарне стягнення. Подібні м'які покарання очевидно не сприятимуть підтримці належного рівня самовідповідальності серед службовців та вимагають від кадрових служб більш рішучих дій.

Висновки з цього дослідження та напрями подальших наукових розвідок. В умовах масштабної цифровізації та автоматизації діяльності митних органів, подальшого розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності митних органів, удосконалення процесів опрацювання великих обсягів даних підвищення ефективності управління кадровим складом митних органів є вкрай важливим, як і вдосконалення організаційно-управлінської діяльності кадрової служби митниць. Оцінити результати можливо за допомогою низки показників, які безпосередньо пов'язані з основними завданнями митного органу і залежать від виконання службових обов'язків посадових осіб кадрової служби.

Список використаних джерел:

1. Олійник О.О. Аудит персоналу : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2016. 290 с.

2. Савченко А. В. Розвиток персоналу : підруч. 2-е вид., переробл. і доповн. Київ : КНЕУ, 2015. 505 с.

3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

4. Про підрозділ кадрової роботи митних органів : Наказ Державної митної служби України від 31.05.2011 № 452. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ rada/show/v0452342-11#Text.

5. Про затвердження Положення про Департамент кадрової роботи Державної митної служби України : Наказ Державної митної служби України від 15.03.2011 № 204. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0204342-11#Text.

6. Плани та звіти роботи. *Державна митна служба України* : офіційний веб-сайт. URL: https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti.

7. Національна стратегія доходів на 2024–2030 роки. *Міністерство фінансів України* : офіційний веб-сайт. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/ Наказ_№63_від_09_02_2024.PDF.

8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо визначення завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», моніторингу їх виконання та перегляду : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 17.11.2023 № 186-23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0186859-23#Text.

References:

1. Oleinyk O.O. (2016) Audyt personalu: navch. posib [Personnel audit: training. Manual]. NUVHP. Rivne 290 p. [in Ukrainian]

2 Savchenko A. V. (2015) Rozvytok personalu : pidruch. 2-e vyd., pererobl. i dopovn. [Personnel development: assistant professor. 2nd ed., revised. and additional]. KNEU, Kyiv. 505 p. [in Ukrainian]

3. VRU (2015) Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayiny [On civil service: Law of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text. [in Ukrainian]

4. State Customs Service of Ukraine (2011) Pro pidrozdil kadrovoyi roboty mytnykh orhaniv: nakaz. [About the division of personnel work of customs authorities: order]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0452342-11#Text. [in Ukrainian]

5. State Customs Service of Ukraine (2011) Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Departament kadrovoyi roboty Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrayiny: nakaz. [On the approval of the Regulations on the Personnel Department of the State Customs Service of Ukraine: order]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0204342-11#Text. [in Ukrainian]

6. State Customs Service of Ukraine (2024) Plany ta zvity roboty. [Work plans and reports]. Available at: https://customs.gov.ua/plani-ta-zviti-roboti. [in Ukrainian]

7. Ministry of Finance of Ukraine (2024) Natsional′na stratehiya dokhodiv na 2024-2030 roky [National revenue strategy for 2024-2030] official website. Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/ Order_№63_from_09_02_2024.PDF. [in Ukrainian]

8. National Agency of Ukraine on Civil Service (2023) Pro zatverdzhennya Metodychnykh rekomendatsiy shchodo vyznachennya zavdan′ i klyuchovykh pokaznykiv rezul′tatyvnosti, efektyvnosti ta yakosti sluzhbovoyi diyal′nosti derzhavnykh sluzhbovtsiv, yaki zaymayut′ posady derzhavnoyi sluzhby katehoriy «B» i «V», monitorynhu yikh vykonannya ta perehlyadu: nakaz [On the approval of the Methodological recommendations on the definition of tasks and key indicators of the effectiveness, efficiency and quality of service activities of civil servants who hold public service positions of categories "B" and "B", monitoring their implementation and revision: order]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0186859-23#Text. [in Ukrainian]

УДК 351.82:061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-3.9

Г. Г. Меркотун, здобувач ступеня доктора філософії
кафедри державного управління і місцевого
самоврядування
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»

ЕКОНОМІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ДО КРАЇН-КАНДИДАТІВ ТА ПОТЕНЦІЙНИХ КАНДИДАТІВ НА ВСТУП

У статті висвітлено вимоги Європейського Союзу до країн-кандидатів та потенційних кандидатів на вступ щодо економічного врядування на прикладі нашої країни. Акцентовано, що процес набуття членства країною-кандидатом у Європейському Союзі є досить тривалим і передбачає виконання загальних критеріїв, визначених у ст. 49 Договору про Європейський Союз та додаткових, Копенгагенських критеріїв, яким має відповідати країна-кандидат. Відповідність Копенгагенським критеріям повинна свідчити про здатність країни-кандидата виконувати обов'язки країни-члена ЄС, зокрема щодо наявності діючої ринкової економіки й спроможності витримати тиск конкуренції та ринкових сил у межах ЄС та спроможності взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи визнання цілей політичного, економічного та валютного союзу. Проаналізовано результати селф-скринінгу України та скринінгу Європейської Комісії за напрямом «Економічна та монетарна політика» з метою визначення, наскільки законодавство країни-кандидата відхиляється від acquis Європейського Союзу і потребує адаптації, проведених у 2023 р. Особливу увагу в статті приділено розгляду першого Звіту про прогрес України в рамках Пакета розширення, в якому Європейська Комісія визначила досягнення, проблеми та завдання України на шляху до Європейського Союзу, в тому числі й щодо економічного врядування, які містяться в переговорному розділі 17 «Економічна та монетарна політика» кластеру 3 «Конкурентоспроможність та інклюзивне зростання». Обґрунтовано важливість оперативного та беззаперечного виконання рекомендацій Європейської Комісії за результатами щорічних звітів про прогрес України в рамках Пакета розширення, адже від цього залежить швидкість проходження нашою країни євроінтеграційного шляху та отримання повноправного членства в Європейському Союзі.

Ключові слова: *економічне врядування, Європейський Союз, економічне врядування в ЄС, публічне управління, європейська політика, європейська інтеграція, координація економічної та фіскальної політик, монетарний союз, країна-кандидат.*

A. H. Merkotun. Economic governance in the context of the requirements of the European Union to candidate countries and potential candidates for accession

The article highlights the requirements of the European Union to the candidate countries and potential candidates for accession regarding economic governance, using the example of our country. It was emphasized that the process of acquiring membership of a candidate country in the European Union is quite long and involves the fulfillment of the general criteria defined in Art. 49 of the Treaty on the European Union and additional Copenhagen criteria, which the candidate country must meet. Compliance with the Copenhagen criteria should indicate the ability of the candidate country to fulfill the obligations of an EU member state, in particular with regard to the presence of a functioning market economy and the ability to withstand the pressure of competition and market forces within the EU and the ability to assume the obligations arising from membership in EU, including recognition of the goals of political, economic and monetary union. The results of the self-screening of Ukraine and the screening of the European Commission in the direction of «Economic and Monetary Policy» are analyzed in order to determine to what extent the legislation of the candidate country deviates from the acquis of the European Union and needs adaptation, carried out in 2023. The article pays special attention to the consideration of the first Report on Ukraine's progress within the framework of the Enlargement Package, in which the European Commission identified Ukraine's achievements, problems and tasks on the way to the European Union, including those related to economic governance, which are contained in negotiation chapter 17 «Economic and monetary policy» of cluster 3 «Competitiveness and inclusive growth». The importance of prompt and unquestionable implementation of the recommendations of the European Commission based on the results of annual reports on the progress of Ukraine within the framework of the Enlargement Package is substantiated, because the speed of our country's European integration path and obtaining full membership in the European Union depends on this.

Key words: *economic governance, European Union, economic governance in the EU, public administration, European policy, European integration, coordination of economic and fiscal policies, monetary union, candidate country.*

Постановка проблеми. У надзвичайно складних умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України проходить свій євроінтеграційний шлях наша держава. Процес набуття членства країною-кандидатом у Європейському Союзі є досить тривалим і передбачає виконання низки критеріїв, як загальних, визначених у ст. 49 Договору про Європейський Союз 1993 р., так і додаткових – Копенгагенських критеріїв, яким має відповідати країна-кандидат. Відповідність Копенгагенським критеріям повинна свідчити про здатність країни

© Г. Г. Меркотун, 2024

виконувати обов'язки країни-члена ЄС. Зокрема, країна-кандидат повинна забезпечити: стабільність установ, що гарантують демократію, верховенство права, забезпечення прав людини, повагу і захист прав меншин; наявність діючої ринкової економіки та спроможність витримати тиск конкуренції та ринкових сил у межах ЄС; спроможність взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи визнання цілей політичного, економічного та валютного союзу. Особлива увага ЄС приділяється економічному врядуванню країн-кандидатів, адже саме від нього багато в чому залежить не тільки успішність проходження євроінтеграційного шляху потенційними кандидатами на вступ, а й подальший розвиток країни уже в статусі члена ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика європейської інтеграції нашої країни актуалізувалася серед вітчизняних науковців в умовах проходження Україною процесу набуття членства країною-кандидатом у Європейському Союзі. Так, аналізу концептуальних засад основоположного принципу гармонізації вітчизняного податкового права із законодавством ЄС, присвячено дослідження Р. Гаврилюк та П. Пацурківського [3]. У свою чергу, питання економічної інтеграції України до ЄС в умовах російсько-української війни аналізують О. Шнирков та О. Чугаєв [14]. Науковці цілком слушно зазначають, що надання статусу країни-кандидата на членство в ЄС стало «новітнім інструментом інтеграції, залучення фінансування та проведення реформ в Україні із наближенням до законодавства ЄС» [14, с. 65]. Визначення поточних фінансово-правових проблем євроінтеграційного процесу України, узагальнення методологічних засад концепції поетапного приєднання до ЄС та формування пропозицій щодо оновлення інструментів моніторингу й фінансового заохочення до проходження послідовних етапів набуття членства в ЄС є метою наукового доробку Т. Богдан [2].

Водночас, варто зазначити, що питання розбудови економічного врядування в Україні в умовах проходження нею євроінтеграційного шляху на теренах вітчизняної науки є недостатньо дослідженими. Особливої уваги потребує такий аспект означеної тематики як економічне врядування в контексті вимог Європейського Союзу до країн-кандидатів та потенційних кандидатів на вступ.

Метою статті є аналіз економічного врядування в контексті вимог Європейського Союзу до країн-кандидатів та потенційних кандидатів на вступ на прикладі України.

Виклад основного матеріалу. На п'ятий день повномасштабної неспровокованої і невиправданої російської агресії, 28 лютого 2022 р., Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі [15] й за цей час пройшла вже декілька етапів на цьому шляху. Відповідно до установчих документів, процес вступу країни-кандидата до Європейського Союзу складається із декількох ключових етапів. Перший із яких для України завершився 23 червня 2022 р. набуттям статусу кандидата на вступ до ЄС (за умови виконання семи завдань («кроків»)). Європейська Рада визнала європейську перспективу України, на підставі висновку Європейської Комісії від 17 червня 2022 р., та надала нашій країна статус кандидата. 8 листопада 2023 р. Європейська Комісія опублікувала звіт про Україну, рекомендувавши розпочати переговори про вступ, у межах пакету розширення. А 25 червня 2024 р. Європейський Союз офіційно відкрив переговори про вступ з Україною на міжурядовій конференції в Люксембурзі. Із закінченням переговорів про вступ, завершенням реформ та виконанням необхідних вимог – країна-кандидат приєднується до ЄС й стає його повноправним членом. Варто зазначити, що неможливо передбачити, скільки триватиме переговорний процес, адже швидкість переговорів залежить від швидкості реформ у країні-кандидаті та узгодження її національного законодавства із законодавством ЄС.

Україна, як і будь-яка країна-кандидат, має відповідати Копенгагенським критеріям та імплементувати всі положення спільного законодавства ЄС за визначеними 33 напрямами політики (розділами), які згруповано в шість тематичних кластерів (1 – Основні принципи процесу вступу; 2 – Внутрішній ринок; 3 – Конкурентоспроможність та інклюзивне зростання; 4 – «Зелений» порядок денний та стала колективність; 5 – Ресурси, сільське господарство та згуртування; 6 – Зовнішні відносини). У контексті теми нашого дослідження на особливу увагу заслуговує Розділ 17 «Економічна та монетарна політика» Кластеру 3 «Конкурентоспроможність та інклюзивне зростання».

Перш ніж перейти до розгляду вимог ЄС до країн-кандидатів та потенційних кандидатів щодо економічного врядування коротко зупинимося на розгляді чинного законодавства ЄС у сфері економічної політики.

Відповідно до ст. 120 Договору про функціонування Європейського Союзу держави-члени провадять свої економічні політики з метою сприяння досягненню цілей Союзу та в контексті загальних керівних принципів, сформованих Європейською Радою за рекомендацією Європейської Комісії. Держави-члени та Союз діють згідно з принципом відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією, сприяючи ефективному розподілу ресурсів та відповідно до затвердженої економічної політики, що ґрунтується на тісній координації економічних політик держав-членів на внутрішньому ринку і на визначенні спільних цілей [7].

Пункт 1 статті 121 Договору закріплює, що держави-члени вважають свої економічні політики предметом спільного інтересу та координують їх у рамках Європейської Ради [7]. Економічна політика залишається сферою компетенції держав-членів. Водночас, вони визнають необхідність координації, яка відбувається через Європейську Раду. Зобов'язання розглядати економічну політику як «питання спільного інтересу» і, таким чином, координувати її між собою покладається на всі держави-члени. Додаткові зобов'язання діють для країн, валютою яких є євро.

Стаття 121 Договору про функціонування Європейського Союзу визначає два основні інструменти координації економічної політики держав-членів, а саме: правила ухвалення загальних керівних принципів (broad guidelines) та багатосторонню систему нагляду (multilateral surveillance procedure), які доповнюються «санкційною» процедурою надмірного дефіциту (excessive deficit procedure) [6, с. 515]. Серед керівних принципів чинним законодавством ЄС визначено: забезпечення якості та стійкості державних фінансів; усунення макроекономічних дисбалансів; зменшення дисбалансів в Єврозоні; оптимізація підтримки досліджень, розробок та інновацій; зміцнення трикутника знань та розкриття потенціалу цифрової економіки; підвищення ефективності використання ресурсів та скорочення викидів парникових газів; поліпшення бізнес-середовища та середовища для споживачів; модернізація та розвиток промислової бази; сприяння інвестиціям; посилення зростання шляхом проведення державами-членами структурних реформ; усунення основних перешкод для сталого зростання та зайнятості на рівні ЄС; підвищення стійкості та орієнтованості на зростання державних фінансів [6, с. 517].

Система багатостороннього нагляду базується на Пакті про стабільність і зростання (Stability and Growth Pact, SGP) 1997 р., Договорі про стабільність, координацію та управління в економічному і монетарному союзі (Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union) 2012 р., так званих «Шести пакетах» («Six-pack» – 6 регламентів та директив) 2011 р. та «Двох пакетах» («Two-pack» – два регламенти) 2013 р. «Шість пакетів» внесли зміни до регламентів 1997 р. щодо надмірного дефіциту та надали чотири нових регламенти й директиви щодо бюджетування та макроекономічних дисбалансів. У свою чергу, «Два пакети» містять два регламенти, які ще більше поглиблюють нагляд за бюджетами держав-членів Єврозони та процедури для країн, що перебувають у скрутному становищі.

Фактичний багатосторонній нагляд здійснюється на рівні Європейської Ради на основі звітів Європейської Комісії, до яких держави-члени зобов'язані подавати необхідну інформацію. Згідно чітко визначених процедур, у разі виявлення Європейською Радою, в контексті багатостороннього нагляду, факту, що економічна політика держави-члена не відповідає керівним принципам або може поставити під загрозу належне функціонування європейської валютної системи, Європейська Комісія може направити попередження відповідній державі-члену у вигляді своєрідного офіційного повідомлення. Після цього Європейська Рада за пропозицією Європейської Комісії, на підставі окремого рішення, може видати конкретну рекомендацію щодо того, як діяти стосовно цієї держави-члена. Така рекомендація слугуватиме формою політичного тиску на цю державу. Усі рішення приймаються Європейською Радою кваліфікованою більшістю, але із застереженням, що голос держави, якої стосується ухвалене рішення, не береться до уваги й не зараховується для досягнення необхідної більшості. Європейська Рада або окрема держава-член може звернутися до Європейської Комісії з проханням надати необхідну рекомендацію або пропозицію для схвалення [6, с. 517].

Право Європейського Союзу у сфері економічної та монетарної політики визначає незалежність центральних банків у державах-членах, забороняє пряме фінансування державного сектору центральними банками та забороняє привілейований доступ державного сектору до фінансових інституцій. Як уже зазначалося вище, держави-члени вважають свої економічні політики предметом спільного інтересу та координують свої економічні політики і підпадають під дію Пакту про стабільність і зростання в частині фіскального нагляду.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони включає положення про співпрацю та обмін інформацією [12]. Вони забезпечують поступове наближення політик України до орієнтованих на стабільність політик Економічного та монетарного союзу. Щорічні економічні діалоги є корисним форумом для обміну поглядами та моніторингу прогресу в узгодженні з acquis ЄС [1].

Щорічні звіти про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом оприлюднюють інформацію щодо загального прогресу виконання Угоди про асоціацію. У Звіті про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік зазначено, що в 2023 р. прогрес виконання завдань в рамках Угоди про асоціацію становить 88 % [5].

На етапі переговорів про вступ Європейська Комісія стежить за прогресом країни-кандидата у застосуванні законодавства ЄС та виконанні інших своїх зобов'язань, включаючи будь-які контрольні вимоги, дає країні-кандидату додаткові вказівки, оскільки вона бере на себе обов'язки членства, а також гарантує поточним членам, що країна-кандидат відповідає умовам для приєднання.

Європейська Комісія шляхом скринінгу проводить детальну перевірку кожного напряму політики з метою визначення, наскільки законодавство країни-кандидата відхиляється від acquis ЄС і потребує адаптації. Про результати скринінгу Європейська Комісія інформує Європейську Раду, а за умови виконання країною-кандидатом необхідних умов, рекомендує почати переговори за певним розділом.

Україна стала першою країною, яка провела селф-скринінг ще до офіційного скринінгу Європейської Комісії. Порядок проведення селф-скринінгу, з метою забезпечення підготовки України до переговорів про вступ до Європейського Союзу, було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 189 [10]. Відповідно до постанови, первинна оцінка повинна проводиться з дотриманням таких принципів, що передбачають:

– орієнтованість на результат – підготовка пропозицій щодо приведення галузевого законодавства України у відповідність з правом ЄС (acquis ЄС);

– ефективність – мінімізація кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для оперативної імплементації актів права ЄС (acquis ЄС) у відповідній сфері;

– релевантність – проведення первинної оцінки поточних редакцій актів права ЄС (acquis ЄС) у відповідній сфері [10].

Оцінку проводили в декілька етапів протягом 6 місяців – з березня по жовтень 2023 р. Варто зазначити, що цей етап не є обов'язковим за процедурою ЄС. Водночас, селф-скринінг, до проведення якого було залучено більше 80 органів державної влади, державних установ, міжнародних проєктів та громадських організацій, які опрацювали близько 28 тисяч актів права ЄС, дав змогу визначити стан адаптації українського законодавства до права ЄС, виявити невідповідності та прогалини, які треба усунути в межах переговорів та підготовки до вступу в ЄС [4, с. 5].

У Звіті за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС) зокрема зазначено, що «наближення українського законодавства до актів права ЄС у сфері економічної та монетарної політики дозволить підвищити ефективність банківської системи та збирання статистичної інформації. Зокрема, запровадження регуляторних практик ЄС забезпечуватиме більш ефективне відновлення та реструктуризацію кредитних установ та інвестиційних компаній шляхом впровадження структурованого підходу до управління збанкрутілими банками, зменшуючи ймовірність системних криз і сприяючи підвищенню довіри до банківського сектору. У свою чергу, це сприятиме надходженню прямих іноземних інвестицій» [4, с. 112].

Європейська Комісія щороку оприлюднює комунікацію про розширення, в якій викладає рекомендації щодо цього процесу. Детальна оцінка поточного стану та прогресу, досягнутого країнами-кандидатами й потенційними кандидатами на їхньому шляху до Європейського Союзу надається у звітах, що оприлюднюються разом із комунікацією. Надана оцінка зосереджена на реалізації фундаментальних реформ і містить чіткі вказівки щодо пріоритетів. Комунікація та звіти разом утворюють «Пакет розширення ЄС» [11].

Пакет розширення ЄС – стратегічний документ щодо політики розширення ЄС, який публікують щороку восени. Він містить звіт Європейської Комісії з оцінкою прогресу, що досягли країни-кандидати та потенційні кандидати на членство. У 2023 р. Україну вперше було додано до Пакета розширення, і наша країна бере повноцінну участь у його підготовці як країна-кандидат.

8 листопада 2023 р. Європейська Комісія оприлюднила перший Звіт про прогрес України в рамках Пакета розширення [16]. У Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейська Комісія визначила досягнення, проблеми та завдання України на шляху до ЄС, у тому числі й щодо економічного врядування України. У Звіті, зокрема зазначається, що надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 р. прискорило зусилля з реформування. Європейська Комісія заявила, що Україна досягла значного прогресу в реалізації семи ключових реформ, визначених у 2022 р. [16].

Європейська Комісія в Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення зазначила, що Уряд нашої країни продемонстрував стійку відданість здійсненню вкрай необхідних реформ для заохочення зростання та фінансової стабільності. У рамках вимог до реформ, викладених у послідовних програмах МВФ, були проведені важливі дії щодо зміцнення стабільності банківського сектору, включаючи заходи щодо посилення банківського нагляду та механізмів регулювання, так само як і реформи з підвищення незалежності Національного банку України. Україна також здійснила кроки для підвищення прозорості державних фінансів та установ, зокрема публікуючи бюджетну інформацію, покращуючи систему державних закупівель та оприлюднюючи інформацію щодо звітності про активи державних службовців. Водночас, додаткові реформи потрібні для подальшого гарантування прозорості державних фінансів, так само як і запобігання впливу приватних інтересів, боротьбі з корупцією, зміцненню верховенства права і покращення бізнес середовища.

Водночас, Європейська Комісія акцентувала, що Україні не вдалося досягти значного прогресу у сфері економічної та монетарної політики – через повномасштабне російське вторгнення, яке вимагало надзвичайних заходів економічної політики. Умови воєнного стану в Україні детермінували обмеження ринкових принципів та збільшили залученість держави в економіку. І хоча протягом повномасштабного російського вторгнення український Уряд демонструє похвальну стійкість та адаптивність у впровадженні політики підтримки макроекономічної та фінансової стабільності, тим не менш, поточна ситуація неминуче призвела до деякої централізації влади та зменшення незалежності установ, відповідальних за економічну політику. Національний банк призупинив інфляційне таргетування, перейшов до режиму фіксованого валютного курсу і запровадив заходи нагляду та регулювання (що в цілому допомогло зберегти фінансову стабільність та зміцнити довіру до національної валюти) [8]. Крім того, НБУ напряму фінансував приблизно 1/3 державних потреб у фінансуванні в 2022 р., хоча ця практика була припинена на початку 2023 р., знижуючи ризики для стабільності цін та зовнішньої стабільності. Уряд також запровадив контроль за цінами на товари першої необхідності й комунальні послуги та тимчасово зменшив значну кількість податків. Були розширені програми допомоги для домогосподарств й бізнесу та продовжені заходи щодо дерегуляції, що мали на меті покращення бізнес середовища.

Європейська Комісія зазначає, що Уряд України продемонстрував дивовижну ступінь послідовності, що включав в себе проєкт національного відновлення із 7 кроків та плану розвитку, презентованого в травні 2022 р. та продовженого планом національних дій на 2023 р. Безперервна та постійна взаємодія з МВФ, так само як і з Комісією Макрофінансової допомоги «Плюс» (MFA+), також є важливим якорем для подальших реформ [16].

Звіт про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС 2023 р. містив не лише загальну оцінку прогресу України, а й чіткі рекомендації, які повинні бути виконані протягом 2024 р. (так звані «сірі бокси»). Спектр таких рекомендацій надзвичайно широкий, адже вони охоплюють політичні та економічні критерії вступу до ЄС, а також ключові 33 розділи за всіма сферами державної політики. Зокрема, у розділі 17 «Економічна та монетарна політика» Європейська Комісія рекомендувала: підготуватися до повернення до інфляційного таргетування та режиму гнучкого обмінного курсу; обмежити монетарне фінансування державного бюджету; підготуватися до відновлення середньострокового бюджетного планування починаючи з 2024 року.

Виконання наданих Європейською Комісією рекомендацій є необхідною умовою проходження нашою країною подальших етапів на шляху європейської інтеграції. Виконання всіх рекомендацій та закриття розділів і кластерів переговорів є доволі громіздкими, при тому, що на кожному кроці вимагається одностайність 27 держав-членів ЄС [2, с. 9].

На виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року, Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням № 133-р від 9 лютого 2024 р. затвердив план заходів з виконання цих рекомендацій, чітко визначив строки виконання та відповідальних [9].

9 вересня 2024 р. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України передав Європейській Комісії Звіт України в межах пакета розширення ЄС 2024 року. До підготовки цього Звіту, який містить 900 сторінок, було залучено близько 140 державних установ [13]. У жовтні 2024 р. очікується новий Звіт Європейської Комісії щодо прогресу України в межах Пакету розширення ЄС.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Україна має унікальний досвід європейської інтеграції, адже він проходить в умовах війни. Даючи гідну відсіч російському агресору, зазнаючи величезних людських, фінансово-економічних, інфраструктурних, матеріальних втрат, наша країна набула статусу кандидата на вступ до ЄС, виконує рекомендації Європейської комісії в рамках Пакета розширення ЄС, продовжує європейську інтеграцію в різних сферах, поглиблює партнерство з ЄС на секторальних напрямах, і запроваджує на практиці положення Угоди про асоціацію. Кожна країна-член ЄС має власний досвід проходження євроінтеграційного шляху, детальний аналіз якого є корисним для нашої країни. Саме цей напрям й стане предметом нашого подальшого наукового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний звіт до Повідомлення Комісії для Європейського Парламенту, Європейської Ради та Ради. Висновок Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі : робочий документ персоналу Комісії. Брюссель. 01.02.2023. SWD(2023) 30 final / Європейська Комісія. Брюссель, 2023. 70 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Analitychnyj-zvit-YEK-ukrayinskoyu.pdf.

2. Богдан Т. П. Удосконалення концептуальних засад євроінтеграції та фінансово-правові механізми прискорення вступу України в ЄС. *Фінанси України*. 2024. № 3. С. 7–26.

3. Гаврилюк Р., Пацурківський П. Принципи гармонізації податкового права ЄС. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 1. С. 37–50.

4. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (Acquis ЄС). URL: https://eu-ua.kmu. gov.ua/wp-content/uploads/Zvit_UA.pdf.

5. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit-pro-vykonannia-ua-za-2023_UA_2.pdf.

6. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС / M. TOMÁŠEK, V. ŠMEJKAL [та ін.]. Прага : Wolters Kluwer ČR, 2024. 1780 с.

7. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

8. Основні висновки Доповіді 2023 р. щодо України / Представництво Європейського Союзу в Україні. URL: https://www.eeas.europa.eu/ delegations/ukraine/основні-висновки-доповіді-2023-р-щодо-україни-_uk?s =232.

9. Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 лют. 2024 р. № 133. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2024-%D1%80#Text.

10. Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС) : постанова Кабінет Міністрів України від 28 лют. 2023 р. № 189. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text.

11. Розширення ЄС. Україна. URL: https://euneighbourseast.eu/uk/enlargement.

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано із заявою Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

13. Україна передала Європейській комісії другий звіт у межах пакета розширення ЄС 2024 року. URL:https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-peredala-yevropejskij-komisiyi-drugyj-zvit-ukrayiny-u-mezhah-paketa-rozshyrennya-yes-2024-roku.

14. Шнирков О., Чугаєв О. Економічна інтеграція України до ЄС в умовах російсько-української війни. *Журнал європейської економіки.* 2023. Т. 22, № 1 (84). С. 49–68.

15. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council : Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels, 17.6.2022. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/c8316380-6cb6-4ffd-8a84-d2874003b288_en?filename=Ukraine%20Opinion %20and%20Annex.pdf.

16. Ukraine 2023 : Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy : Commission staff working document. Brussels, 8.11.2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecefc3f_en?filename=SWD_ 2023_699%20Ukraine%20report.pdf.

References:

1. Analitychnyj zvit do Povidomlennia Komisii dlia Yevropejs'koho Parlamentu, Yevropejs'koi Rady ta Rady. Vysnovok Yevropejs'koi Komisii schodo zaiavky Ukrainy na chlenstvo v Yevropejs'komu Soiuzi : robochyj dokument personalu Komisii. Briussel'. 01.02.2023. SWD(2023) 30 final / Yevropejs'ka Komisiia. Briussel', 2023. 70 p. [Analytical report to the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Conclusion of the European Commission on Ukraine's application for membership in the European Union: a working document of the Commission's staff]. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Analitychnyj-zvit-YEK-ukrayinskoyu.pdf. [in Ukrainian].

2. Bohdan T. P. (2024) Udoskonalennia kontseptual'nykh zasad ievrointehratsii ta finansovo-pravovi mekhanizmy pryskorennia vstupu Ukrainy v YeS. [Improvement of the conceptual foundations of European integration and financial and legal mechanisms for accelerating Ukraine's accession to the EU]. *Finansy Ukrainy* [Finances of Ukraine]. № 3. P. 7–26. [in Ukrainian].

3. Gavrilyuk R., Patsurkivskyi P. (2024). Pryntsypy harmonizatsii podatkovoho prava YeS [Principles of harmonization of EU tax law]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo* [Foreign trade: economy, finance, law]. № 1. P. 37–50. [in Ukrainian].

4. Zvit za rezul'tatamy provedennia pervynnoi otsinky stanu implementatsii aktiv prava Yevropejs'koho Soiuzu (Acquis YeS). [Report on the results of the initial assessment of the state of implementation of the acts of the European Union (Acquis EU)]. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit_ UA.pdf. [in Ukrainian].

5. Zvit pro vykonannia uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropejs'kym Soiuzom za 2023 rik [Report on the implementation of the association agreement between Ukraine and the European Union for 2023]. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit-pro-vykonannia-ua-za-2023_UA_2.pdf. [in Ukrainian].

6. Komentar do Dohovoru pro funktsionuvannia YeS, Dohovoru pro YeS ta Khartii osnovopolozhnykh prav YeS [Commentary on the Treaty on the Functioning of the EU, the Treaty on the EU and the Charter of Fundamental Rights of the EU] / M. TOMÁŠEK, V. ŠMEJKAL [ta in.]. Praha : Wolters Kluwer ČR, 2024. 1780 c. [in Ukrainian].

7. Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropejs'kyj Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropejs'koho Soiuzu [Consolidated versions of the Treaty on the European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union] (2010/C 83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_ b06#Text. [in Ukrainian].

8. Osnovni vysnovky Dopovidi 2023 r. schodo Ukrainy [Main conclusions of the 2023 Report on Ukraine] / Predstavnytstvo Yevropejs'koho Soiuzu v Ukraini [Representation of the European Union in Ukraine]. URL: https://www.eeas.europa.eu/ delegations/ukraine/основні-висновки-доповіді-2023-р-щодо-україни-_uk?s =232. [in Ukrainian].

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), Rozporiadzhennia "Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z vykonannia rekomendatsij Yevropejs'koi Komisii, predstavlenykh u Zviti pro prohres Ukrainy v ramkakh Paketa rozshyrennia Yevropejs'koho Soiuzu 2023 roku" [Order "On the approval of the plan of measures for the implementation of the recommendations of the European Commission, presented in the Report on the progress of Ukraine within the framework of the 2023 European Union Enlargement Package"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2024-%D1%80#Text. [in Ukrainian].

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Postanova "Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia pervynnoi otsinky stanu implementatsii aktiv prava Yevropejs'koho Soiuzu (acquis YeS)" [Resolution ″On the approval of the Procedure

for conducting an initial assessment of the state of implementation of the acts of the European Union (EU acquis)″. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text. [in Ukrainian].

11. Rozshyrennia YeS. Ukraina [Enlargement of the EU. Ukraine]. URL: https://euneighbourseast.eu/uk/enlargement. [in Ukrainian].

12. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropejs'kym Soiuzom, Yevropejs'kym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i ikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : ratyfikovano iz zaiavoiu Zakonom Ukrainy vid 16 veres. 2014 r. № 1678-VII [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: ratified with a declaration by the Law of Ukraine dated September 16. 2014 № 1678-VII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukrainian].

13. Ukraina peredala Yevropejs'kij komisii druhyj zvit u mezhakh paketa rozshyrennia YeS 2024 roku. [Ukraine submitted the second report to the European Commission within the framework of the 2024 EU enlargement package]. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/news/ukrayina-peredala-yevropejskij-komisiyi-drugyj-zvit-ukrayiny-u-mezhah-paketa-rozshyrennya-yes-2024-roku. [in Ukrainian].

14. Shnyrkov O., Chugaev O. (2023). Ekonomichna intehratsiia Ukrainy do YeS v umovakh rosijs'ko-ukrains'koi vijny [Economic integration of Ukraine into the EU in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky* [Journal of European Economy]. Vol. 22, № 1 (84). P. 49–68. [in Ukrainian].

15. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council : Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels, 17.6.2022. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/c8316380-6cb6-4ffd-8a84-d2874003b288_en?filename=Ukraine%20Opinion %20and%20Annex.pdf. [in English].

16. Ukraine 2023 : Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy : Commission staff working document. Brussels, 8.11.2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecefc3f_en?filename=SWD_ 2023_699%20Ukraine%20report.pdf. [in English].

НОТАТКИ